

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

DOUGLAS J. CARDINAL
AZ AMERIKAI INDIÁN MÚZEUM
TERVEZÉSÉNEK HITELES TÖRTÉNETE
NAGY EMILNÉ GÖLLNER MÁRIA:
RUDOLF STEINER ATTILÁRÓL
**A SZÁZADFORDULÓ
ÉPÍTÉSZETI MŰHELYEIRŐL**
MELLÉKLET: PÁN IMRE
A LÁTHATATLAN SYMPOSION
KARÁCSONYI AJÁNDÉK
ELSŐ OKTATÁS A MAGYAROK
TÖRTÉNETÉBEN – 1883

2000/4

Előző számunk melléklete sokkolta mindazokat, akik elolvasták. Makovecz Imre rontó szelleműnek tartja Oscar Kiss-Maerth tanulmányát, amelynek nem lett volna szabad az *Országépítő*-ben megjelenie, azt a látszatot keltve, hogy az a folyóirat szellemiségét tükrözi. A felelős szerkesztőnek címzett levelét kérésére itt közöljük:

Elemi erő tiltakozik bennem az ORSZÁGÉPÍTŐ melléklete ellen. Ez az írás dilettáns rontás az egészség, a remény, a szakralitás, az elegancia, az európai megváltás-hit ellen. Kamaszos analógiák, malackodások, összegereblyézett eurázsiai szellemi szemét ronda hordaléka csupán.

Az ORSZÁGÉPÍTŐ nem engedheti meg magának azt a szemérmetlen gesztust, hogy míg az egészséges szellem napi küzdelmét vívja a fennmaradásért; azért, hogy egymást szerethetőknek, megérthetőknek, méltányolhatóknak láthassuk; hogy egy szétdarabolt és panaszkodó országból Közép-Európának újra megbecsült és megbecsülhető országává válhassunk, ilyen illetlenségre pazarolja a papírt.

Üdvözlettel
Makovecz Imre

Felelős szerkesztőként ezúttal kell a magam véleményét elmondanom, amit talán az eredeti közléssel egyidőben lett volna szerencsés megtenni. Oscar Kiss-Maerth írása letaglózó, tényszerű állításaitól nem tud szabadulni az olvasó. Érvelésének logikája, következetessége nem enged kibúvót, nem vagyok felkészült rá, hogy hipotézisét cáfoljam és feltehetően Olvasóink többsége sem. A súlyos belső válság, amelyet felidéz, gondolatilag nehezen oldható, sőt, mindannyiunkban meglévő, természetes kétségekre, szorongásokra ad magyarázatot például az eredendő bűnnel, a Teremtés könyvének rejtélyeivel, a fejlődés tévútjaival kapcsolatban. Ugyanakkor elemi erejű belső tiltakozást is kelt következtetéseinek tudomásul vétele, úgy érzem, hogy valami a szigorú logika ellenére sántít, sőt elfogadhatatlan. Az ember, Kiss-Maerth szerint, önmaga produktuma, a teremtés isteni tervét keresztülhúzó lény, aki egymillió éve a maga kezébe vette fájának sorsát és azt a végső katasztrófa küszöbére vezette. A képlet így ismerős, kivéve azt, hogy Kiss-Maerth az aranykort egymillió évvel korábbra, és az állatvilágba helyezi. Onnan mindent a természettudós módszereivel vizsgál és magyaráz. Hipotézise – úgy tűnik – a legkövetkezetesebb természettudományos elmélet az ember kialakulásáról és fejlődéséről – amennyiben az ember valóban a maga ura és teremtője. Mintha Kiss-Maerth igazolását a mai válság jelentené, az a helyzet, amelyben az ember az, aki fájának létét fenyegeti és akinek apokaliptikus jelenéből jogosan építhető fel apokaliptikus múltja. Kiss-Maerth víziója mintha a természettudományos gondolkodás végletekig vitt materializmusának tükröje volna, a legrémítőbb tükör, amelybe az ember belenézhet. Egyúttal hűséges képe a mai embernek, aki nagyrészt valóban a természettudományos gondolkodás teremténye és akinek legsürgetőbb feladata érző és isteni lényvé válnia. Ezt a következtetést Kiss-Maerth is levonja, ez tette számomra elsősorban közölhetővé és közlendővé a művét, harminc évvel ezelőtt megfogalmazott végkövetkeztetése pontosan összecsengenek napjaink egyre általánosabban megfogalmazott és továbbra is semmibe vett követeléseivel az emberi faj fennmaradása érdekében. Úgy gondolom, hogy a szembesülés Kiss-Maerth látomásával segít megérteni napjaink mindenki által tapasztalt, átélt lelki kannibalizmusát, a mai társadalmi helyzetek mögött rejlő mozgatórugók természetét, de egyúttal azt is, hogy az embernek van lehetősége és esélye egy másfajta magatartásra, viselkedésre, tudatállapotra. És ez ma csakis a szellemi önteremtés útján történhet meg.

Gerle János

Fordító kiegészítése: Az emberi intelligencia és a kannibalizmus összefüggésének, s ezzel származásunk és fajunk eredendő bűn-össég-ének gondolata a század első évtizedeiben volt divatos – azért használom ezt a kifejezést, mert a dolog tudományos elméletnek, vagy akár felvetésnek, sejtésnek sem nevezhető. Ha valaki szerette is volna komolyan venni a dolgot, vágyát végképp porba sújthatta Watson és Crick 1953-as felfedezése – a DNS. A könyv nem új természettudományt kínál, s a Szerkesztőség nem azzal a szándékkal döntött rövidített közlése mellett, hogy most aztán derüljön végre ki a végső és megcáfolhatatlan igazság. Vö.: Kopernikusz (Osiander): – *csak matematikusoknak...*

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK SZÁM

- 2 DOUGLAS J. CARDINAL – A *National Museum of the American Indian* története
14 PAGONY-KIÁLLÍTÁS
16 KIRÁLY JÓZSEF KIÁLLÍTÁSA
19 NAGY EMILNÉ GÖLLNER MÁRIA: ATTILA – Fejezet a gonosz missziójához
- VÁROSOK ÉS MŰHELYEK A SZÁZADFORDULÓN**
- 23 SALY NOÉMI: *Én egy nemzetalkotó elem vagyok, fiam...*
25 RÓZSA GÁBOR: Dobovszky József István építőmester fél élete
27 DR. GÁLL IMRE: Dr. Zielinski Szilárd
29 VIKTORIJA ALADZIC: Két szabadkai polgármester a századfordulón
31 MIKLÓSI-SIKES CSABA: Ramassetter Vince tevékenysége Sümegen
33 PÉTER I. ZOLTÁN: A két Rimanóczy
- 36 SOMOGYI KRISZTINA: Magyarországon a COLORS
37 BORVENDÉG BÉLA: A város nem vekker
38 VIRÁGHALMY ÁGNES: Lámpák
39 MURÁNYI IMRE: Egy októberi élmény
39 MAKOVECZ IMRE: Levél Magyarországról
- HÍREK** – a 17., 19., 22., 35. és 40. oldalon

Melléklet: PÁN IMRE – A LÁTHATATLAN SYMPOSION – György Péter és Pataki Gábor előszavával

A címlapon: Alberobello látképe régi képeslapon
A hátsó borítón: Gerle János olaszországi fényképei

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogramjának támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: ARKER'S Kft., AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BOKÖR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., BONEX Építőipari Kft., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet.PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a COMPART Stúdió Kft., valamint a SÁROS és Társa Építésziroda Bt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. III. emelet 2. Tel.: 2091-174, 2091-173; fax: 2091-174. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 450 Ft. Előfizetési díj a 2001. évre: 1600 forint + külföldi előfizetőknek postaköltség. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrassy út 45), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.), a Lord Extra Kft könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrassy út 5-7.), és a Lyra Könyvesboltban (Vác, Piac u. 1.), a HÍRKER Rt. és a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein.

A NATIONAL MUSEUM OF THE AMERICAN INDIAN TÖRTÉNETE

Douglas J. Cardinal egyik legjelentősebb alkotását, az 1991-ben elkészült ottawai Kanadai Civilizáció Múzeumát magyarországi látogatása kapcsán 1997/2. számunkban ismertettük. Akkor már javában dolgozott a Washingtoni Capitolium előtti tér, a Mall utolsó beépítetlen telkére tervezett Amerikai Indián Nemzeti Múzeum tervén. Azóta kósza hírek érkeztek a tervezés körüli botrányról, hogy a tervezető Smithsonian Institute kizárta Cardinalt a munkából és az ő tervei alapján mást bízott meg a folytatással. Az eseményeket Cardinal a rágalmak elleni védekezésül maga is írásba foglalta és a terjedelmes írást internetes honlapján (www.djcarhitect.com) tette közzé. A rendkívül szövevényes, sokszereplős történet lényegét megpróbáljuk az eredeti terjedelem negyed részére csökkentett változat formájában közreadni. Az amerikai bürokrácia miatt szükségszerűen a tervezés folyamatába bevont különféle szervezetek szerepe, egymással való kapcsolata a szövegből nem derül ki világosan, ahogy az sem, mi lehet az oka az egyes szereplők rendkívül ellentmondásos szerepének, váratlan pályafordulásuknak. A kevéssé követhető részeket kihagyva kirajzolódik egyrészt egy tragikus és érthetetlen építéstörténet, amely előző számunk Makovecz-interjújának különös párhuzamát kínálja, másrészt mély betekintést enged Cardinal tervezési módszerébe, az indián hagyományok jelentőségére gondolkodásmódjában. Ezek miatt a szerves építészet legjelentősebb művelői közé tartozó Cardinal írását feltétlenül közlésre érdemesnek tekintettük, sajnos csak az itt közzétett, nem kifogástalan minőségű modellfotókat kaptuk meg irodájából. Műveinek felsorolása tájékoztató képekkel együtt a fenti internetcímen megtekinthető.

Bevezetés

A Smithsonian Institute tett a két Amerika indián népeinek egy ígéretet. A *National Museum of the American Indian*-t olyan helyként tervezték megépíteni, ahol maguk az indiánok mutatták volna be történelmüket, tudásukat, művészetüket és kultúrájukat. A Smithsonian Institute vadonatúj intézményében indiánok töltöttek volna be minden vezető státuszt és szerepet.

Ez megváltoztatta volna a rólunk, mint az Amerikák őslakóiról kialakított, közkeletű elképzelést. Végeink csakis ehhez adták beleegyezésüket. Csakis ebben kívántam részt venni, és csakis ennek a látomásnak a megvalósításához hívtam segítségül Végeinket. Csakis ez volt az a program, amelyért hajlandó voltam családomat, munkatársaimat, és minden erőforrásunkat mozgósítani.

Az én feladatom az volt, hogy mint az intézmény építész, váltsam valóra Végeink látomását. A Smithsonian Institute ígéretével összhangban és annak alapján – mint építésznek – nekem kellett a saját mesterségem nyelvén segítséggel kibontani a látomást, hogy az épület a nekünk

tett ígéret fizikai manifesztációja, s a forma és minden legapróbb részlet a látomás kifejeződése legyen.

Büszke voltam rá, hogy én vagyok az a kiválasztott építész, aki együtt dolgozhat a Smithsonian Institute-al, az érintett indián népekkel, és azokkal a felelős hatóságokkal, amelyeknek a tervhez bárminemű köze lesz.

A Smithsonian Institute elárult bennünket és megszegte az ígéretét.

Elvették mindenki által egyhangúlag elfogadott, eredeti és egyedi építészeti terveimet, és másoknak adták őket át, hogy azok alapján dolgozzák ki a Capital Mall-on megvalósuló épület végső formáját. Munkám meghamisítása homlokegyenest ellentmond a Smithsonian Institute eredeti ígéreteinek, mert eképpen mások értelmezik ennek az amerikai indiánnak az építészetét, s még a történetet is, melynek mentén e munkába és feladatba belekeveredtem.

Elkerülhetetlenné vált tehát, hogy a Két Amerika Indián Népei számára megírjam a magam saját történetét, mint történelmünk egy fejezetét.

Mielőtt belekezdenék, szeretném idézni Végeink egyikét, Edith Crutchert:

„A *National Museum of the American Indian*-nal törtétek következtében hatalmas veszteségeket kellett elszenvednünk:

Elveszett: A történelmi lehetőség, hogy egy megfelelő módon megalkotott emléket állítsunk e féltke ősi népeink a washingtoni Capital Mall utolsó szabad területén.

Elveszett: A nagy lármával szétkürtölt szándék: megtisztelni az őslakos kultúrákat azzal, hogy a *National Museum of the American Indian*-ben közkinccsé teszik történetük lényeges mozzanatait.

Elveszett: Az ígéret, hogy végre mi, amerikai őslakosok, tehetséges testvéreink munkája által a Múzeum tervezésétől kezdve az építés és kialakítás legutolsó mozzanatáig magunk értelmezhetjük és mutathatjuk be ősi kultúránkat, s végül egy példátlanul erős és igaz alkotást tárhatunk a világ elé.

Elveszett: A Vének, és elszánt, önzetlen támogatóink hite és bizalma; mindazoké, akik évekkel ezelőtt felvállalták az *National Museum of the American Indian* létrehozásának nagy feladatát.

Elveszett: Az amerikai adófizetők pénze, amelyet az egekbe szökő költségekkel és megkérdőjelezhető szerződésekkel elpocsékolnak. Kongresszusi küldötteinknek erre a kérdésre válaszolniuk kell.

Elveszett: A bennünk bízó, lelkes adakozók sokszáz-ezer dollárnyi adományának – volt aki tizet, és volt, aki tízmilliót adott – az elvárásoknak megfelelő és helyes felhasználására való remény és lehetőség. Ők most a várt és megígért mű méregdrága hamisítványát kapják; egy épületet, amely képtelen történelmi, építészeti és spirituális feladatát betölteni.

Ha ez a siralmas paródia folytatódik, fővárosunk, a világ ablaka minden elképzelhetőnél rettenetesebb romlás elébe néz, mind építészeti, mind pedig erkölcsileg.”

Idézem Lloyd Kiva New-t, aki a *National Museum of the American Indian* ügye mellett a kezdetektől fogva elkötelezte magát:

„... a terv nem csak a tiétek, hanem sok száz emberé, akiket a számtalan távoli és érdektelen adat egyetlen, mélységesen megismerésű építészeti ténnyé formálása során meghallgattatok. Ironikus, hogy éppen a legnagyobb ötleteket és erényeket – az, hogy sok-sok indiántól kértek tanácsot azt illetően, hogy minek kell a minden indiánokat képviselő Múzeumban szerepelnie és megjelennie – fordítják és használják fel ellenetek.

Úgy tűnik, mindannyian tökéletesen félreértik a lényegét. Állításuk – nevezetesen, hogy képesek nélküled is megvalósítani az eredeti koncepciót – képtelenség... Az építésznek nem az a feladata, hogy tétlen elnökként vagy jegyzőként üldögéljen az értekezleteken; neki a céllal kapcsolatos minden elemet és mozzanatot kell szép és működőképes egészé szerveznie. Ezt nem végezheti el egy bizottság – ez csak Cardinal, Frank Lloyd Wright, I. M. Pei vagy Gehry műve lehet.

Azáltal, hogy Cardinal tervein egy bizottság tesz itt-ott módosításokat – még ha a bizottság egyes tagjai indiánok is; megkérdezése, hozzájárulása és szellemisége elhagyásával szólnak bele egy ember elképzelésébe; egyfajta esztétikai tolvajlás ez, amit nem tesz olyasvalaki, aki minimális erkölcsi érzékkel rendelkezik.

Az épület organikusan áramló formái, amelyeket a közönség látni fog, a te teremtő géniuszod alkotásai, s nem azokéi, akikkel beszéltek, akiket megkérdeztek. Ennek a te nevedet kell viselnie, és a te tervezési elképzeléseid és normáid alapján kell megvalósulnia. Az egyetlen, valóban etikus megoldás az lenne, ha visszatérnének a terveidhez, úgy, ahogyan kidolgoztad őket, és az egészet előlről kezdenék. Értelmezzék az újonnan felbukkant építészek saját elképzeléseik szerint a közösség által egybehalmozott adatokat, és hozzanak össze belőlük egy saját megformáltságú Indián Múzeumot – de ne használják a te terveidet.”

Egy, Rick Westnek, a *National Museum of the American Indian* igazgatójának küldött levelében Lloyd a következőket írta:

„Képtelen vagyok rávenni magam, hogy elfogadjam azt a tényt, hogy az új nemzeti indián múzeum Cardinal-féle terveit mások rendelkezésére bocsátották, hogy azok felhasználásával ők formálják meg a végleges épületet. Mint általában, várható volt, hogy gyakorlati megfontolások alapján számos változtatást eszközöltek, de ha az alapvető terv, amelyen mindannyian dolgoztunk (s amelyet a Bizottság is elfogadott), felhasználásra kerül a *National Museum of the American Indian* építéskor, az nem egyéb, mint durva és nyilvánvaló meghamisítása és megsértése Cardinal elképzeléseinek – nem tekinthetjük másnak azt, hogy munkájának módosításából kizárnak egy építésztervezőt. És még rosszabb, ha érdemnek, kitüntetésnek tartjuk, ha egy tervet igazításra, *adjustálásra* mások rendelkezésére bocsátanak.”

Közösségben, és közösséggel dolgozom. Arra biztatom az embereket, hogy bírálják és módosítsák terveinket, mert hozzájárulásukkal és segítségükkel a megrendelő is közelebb kerül ahhoz, amit akart. A tervezés folyamata nem egy válasszal, hanem a kérdésekkel veszi kezdetét. A kérdéseken való töprengésben magától jön létre az épület, és így jövünk rá, fedezzük fel lassan, hogy milyennek is kell lennie. Kérdésre és ötletek megformálására buzdítva őt, ismerem meg a megrendelő szükségleteit és elképzeléseit. Nem válaszokat kérek tőle. Arra kérem, hogy segítsen megfogalmazni a kérdéseket. Hiszem: abban áll a csapatom és a magam feladata is, hogy az elem tárt problémákra megtaláljam a válaszokat. Eképpen tehát, ahogy mind világosabban körvonalazódik a feladat, folyamatosan kínálok a megoldásokat, a változatokat...

A művészetet egyének találják ki és egyének fogadják be. Ez az értelmezés azt is jelenti, hogy mindkét részből egy-egy művészi állításnak kell létrejönnie, eképpen pedig mindkét fél létrehozza, megalkotja a teljes építészeti művet, s így jön létre a műalkotás. Az ember minden részlettel kialakít egy nyelvet; egy nyelvet, amely összhangban áll a terv teljes egészével, ugyanakkor pedig módosítja is azt. Az épület nem csupán fizikai szükségleteket elégít ki, hanem önmagában egy erőteljes művészi kijelentés, amely arra törekszik, hogy művészet legyen. A művészetet egyének csinálják, és nem bizottságok. A bizottságok terve ideák konglomerátumai; kollázsok, amelyek nem vehetik fel a versenyt egy erőteljes, egyéni látomással. Építészetet csinálni – művészet; egyéni, egyszeri formai állítást tenni – eleven szobrászat, amely a lelket és a szellemet a magasba emeli.

Amerika őslakói és a múzeumok

A legtöbb nagy civilizáció rendelkezik külön múzeumokkal, ahol kifejezetten a kulturális emlékeket lehet megtekinteni. Amerika őslakói a múzeumokban közvetlenül a dinoszauruszok szomszédságában találhatóak. Ez a tény a prehisztorikus kultúráról alkotott, elképesztő felfogásra utal. S mindez ahelyett, hogy segítenénk, támogatnánk a ma élő őslakos kultúrát, hogy az emberiség nagy családjában elfoglalhassák helyüket. Ezért visszatartóak és gyűlöletesek Véneink szemében a múzeumok, és ezért nem hagyományaink részei, elemei. Számunkra nem az a gazdagság, hogy mennyi mindent gyűjtöttél össze és mennyi mindennel hivatkozsz; mi azt tartjuk gazdagságnak, amit valaki a közösségnek adott. Gazdag, aki adni tud, s nem az, aki magát tárgyakkal veszi körül. A múzeum Európa megoldása a zsákmánnyal való hetvenkedésre; az indiánoktól az ilyesmi teljességgel idegen.

A *National Museum of the American Indian*-ről a Vének úgy gondolták, szerepet vállalnak a terv megvalósításában, kivált azért, mert a *Smithsonian Institute* az ígérte: a vezetés az indiánok kezében lesz; s a múzeum alkalmat kínál az indián népnek, hogy maga mutassa be kultúráját, beszélje el történetét. Ez egészen forradalmian hangzott...

Mélységesen megbotránkoztattam a *Canadian Museum of Civilization* érintett kurátorait, amikor bemutattam

nekik a *National Museum of the American Indian* épületére és működésére vonatkozó elképzeléseimet. Az indián gyűjtemény fehér kurátorai azt mondták: felháborító dolog lenne engedni, hogy az indiánok mutassák be és értelmezzék az indián tárgyakat; ez rasszizmus lenne, s ők, mint nem-indián kurátorok, bizonyára elveszítenék állásukat. Azt gondolták, hogy az indiánok által megírt indián történelem nem lenne más, mint propaganda. Ellenvettem, hogy a valóságban éppen azok az emberek írják propagandát, akiknek fogalmuk sincs az őslakosok kultúrájáról.

Az első nekirohanás: az IALA

Edith Crutcher és Lloyd New említették nekem először az Egyesült Államokban való munka lehetőségét. Eljöttek Ottawába, hogy megtekintsék a *Canadian Museum of Civilization*-t, amelynek megbízott építésze voltam. A kanadai kormány kidolgozott egy programot, amely szerint az intézmény a világ vezető múzeumainak egyike lett volna, a terv iránt tehát komoly nemzetközi érdeklődés támadt. . .

Találkozásunk után Edith és Lloyd kijelentették, hogy rendkívüli örömeikre szolgált a velem való találkozás, és megígérték, hogy a jövőben az Egyesült Államokban is alkalom lesz dolgozni és szolgálni a népemet. Nem sokkal ezután felkérést kaptam, hogy ismertessem elképzeléseimet az *Institute of the American Indian Arts*-nál, ahol Edith Crutcher igazgatósági tag volt, Lloyd pedig tanácsadó. . .

Azt javasoltam: minthogy az *Institute of the American Indian Arts* tevékenysége az egész Egyesült Államokra kiterjed, hívjuk meg az ország minden tájáról a Véneket Santa Fe-be, és rendezzünk egy közös elmélkedést. A hagyományok szerint ezeken az összejöveteleken minden Vén megosztja a többiekkel a saját látomását, míg csak létre nem jön egy erős, közös elképzelés. . .

Kimentünk a helyszínre is, hogy összhangba hozzuk gondolatainkat a környezettel; hogy megismerkedjünk a tájjal, és hozzá tudjuk idomítani az épületet. . .

Az épület lassan maga kezdte kinyilvánítani a saját szellemiségét; egy vezérlő elvet, amely a Vénektől indult, és áthatotta a keletkező terv minden elemét. Mindenki hozzájárulásával kezdtünk a munkához, és dolgoztunk ki minden részletet, az épület pedig egységes egészként fejlődött és alakult. Egyszer csak megfogalmazódott bennem ennek az átfogó organizmusnak a gondolata; az organizmusé, amelyet belülről kifelé kell létrehozni, a természet erőivel, a föld erejével, a helyével, az épített környezetével, a napéval és a szelekével; a természet erőivel, amelyek ugyanúgy alakítják kívülről, mint ahogyan a fák formálódnak, belülről növekedve, de úgy, ahogyan a környezet ezt kívánja és engedi.

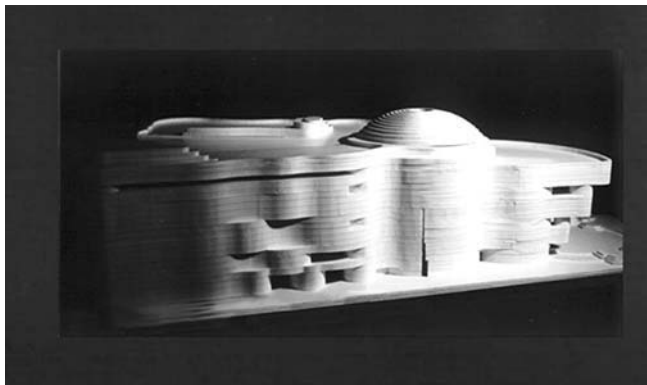
A benszülött népek évszázadok óta élnek Santa Fe vidékén. Sokmindent lehet tanulni az itt élőktől, és lehetőségem nyílt, hogy tanulmányozzam épületeiket, amelyek a környezethez idomulva, ahhoz ízesülve jöttek létre; megismerjem, hogyan működnek együtt a természettel, és formáik hogyan fejezik ki a helyi kultúrát és filozófiát. . .

Azt javasoltam: hozzunk létre egy csoportot, elsősorban benszülöttekből, és adjuk meg nekik a lehetőséget, hogy népük hasznára lehessenek. Az igazgató tanács lelkesen fogadta terveimet, és néhány hét múlva értesítettek: egyike

vagyok a két kiválasztott építésznek, akiket megbíznak a terv kidolgozásával. Tájékoztatót kaptam arról is, hogy a tanács fehér tagjai James Stuart Polshek-et választották, noha az indián tagok rám adták szavazatukat. Klasszikus zsákkutca volt. Felkértek, hogy legyek James Polshek munkatársa, bár érezték, hogy csak az én tervezési módszerem tudja álmaikat valóra váltani. Világos volt, hogy a tanács konszenzusra törekedett az indián és nem-indián tagok között, és tudtam, hogy ennek érdekében fel kell vállalnom az együttműködést. Elmentem hát New Yorkba, hogy találkozzam Mr. Polshekkel. Elmagyaráztam neki az elképzelésemet, ismertettem a tanács álláspontját, és valamelyest beszámoltam az őslakos közösségekkel való korábbi együttműködésemről is. Polshek kijelentette: nagy öröme szolgálni, hogy együtt dolgozhatunk. Amikor visszatértem, az igazgató tanács elégedetten fogadta a hírt, hogy megegyeztem Polshekkel, és felkértek, fogalmazzam meg a szerződést kettőnk nevében, amit ők is láttamoznak majd. Ám mire visszatértem New Yorkba, hogy aláírjuk a szerződést, Mr. Polshek már felvázolt egy másik megállapodástervezetet, s azt akarta aláírni velem. Amikor ismertette az új elképzelést, látnom kellett, hogy a tervezés folyamatában játszott szerepemet a teljes munka mintegy tíz százalékában határozta meg. Emlékeztettem rá, hogy az igazgató tanács 50-50 százalékban tervezte megosztani köztünk a feladatokat, és hozzátettem: „ezt jelenti a *munkatársak* kifejezés”. Beszéltem neki arról az elképzelésről, amelyben igen sokan osztoznak, hogy ugyanis nekünk, őslakosoknak a Nagy Fehér Atya védelmére és irányítására volna szükségünk. Elmagyaráztam, az őslakosok paternalista kezelésének ideje lejárt; hogy az intézménynek, amelyet alapítottunk, az első pillanattól kezdve, és fejlődése, létrejötte egész folyamatában az indiánok vezetése alatt kell állnia. Különösen a Vének és a fiatalok ragaszkodtak hozzá, hogy nem szabad alárendelt, vagy csak haveri szerepet játszaniuk. Egyértelművé tettem, hogy nem fogadom el a másodhegedűs szerepét, mert az indiánok nem ezért küldtek oda.

Polshek azt mondta, hogy ez esetben nincs lehetőség arra, hogy együtt dolgozzunk. Kijelentette: maga is egy kisebbség tagja; a zsidó közösségé, és „mindent tud, amit a kisebbségekről tudni kell”. Szolgált a embereket a saját közösségében, a feketéknél és a spanyolajkiúak között is, és szerinte a kisebbségek mindenütt egyformák. Ha azt hiszem, hogy bármi különlegeset tudok kínálni az amerikai őslakosoknak, rasszista vagyok. Nyilvánvalóan vitát akart provokálni. Vádló hangnemben folytatta, és oda lyukadt ki, hogy ha nem értek egyet vele, antiszemita vagyok.

Megmondtam neki, hogy erről nem kívánok tovább vitatkozni, és arra kértem, mondja meg világosan, mit akar. Mi a válasza, ha nem fogadom el a tíz százalékos részvételt, és az őslakosok kívánságához ragaszkodom? Világosan beszélt. „Tönkretethetem magát. Mint kanadainak, és mint indiánnak, nincsenek meg azok az eszközei, amelyek nekem, és ameddig a kezem elér, bármilyen munkától elűthetem. Ennél a munkánál pedig meg is teszem, ha nem fogadja el a javaslatomat.” Megköszöntem, hogy időt fordított rám, és kijelentettem, hogy semmilyen körülmények között nem vagyok hajlandó együtt dolgozni vele, hogy a kapcsolatunk véget ért, nem leszek senki indiánja, és a tanácsnak a saját terveimet fogom előterjeszteni. . .

A *National Museum of the American Indian* modellje dél felől. A következő oldalakon a modell keleti, északi és nyugati nézetei láthatók.

A tanácsot tájékoztattam Polshek álláspontjáról és a beszélgetésünkről. Megmondtam nekik, hogy ő nem az az ember, akivel együtt kívánnék dolgozni, s úgy érzem, kisebb gondja is nagyobb annál, hogy törődjön az őslakók szándékaival és elképzeléseivel.

Polshek és én külön-külön ismertettük a tanáccsal terveinket. Az indiánok azt mondták, hogy komoly problémákkal kerültek szembe. A fehér tagok ragaszkodtak Polshek részvételéhez, az indiánok pedig engem akartak megbízni a munkával. Holtpontra jutottak a dologban, s az indiánok azzal fenyegetőztek, hogy kivonulnak a bizottságból. Végül a fehérek belátták, hogy azért ez mégiscsak egy indián dolog, és hozzájárultak, hogy kinevezzenek az *Institute of the American Indian Arts* építésztervezőjévé...

Közös erőfeszítéseink eredményeképpen megszületett egy terv, amely megfelelt a szskértők és a személyzet igényeinek, s a helyszínnel és a Vének filozófiájával is harmóniában állt. A terv figyelmebe vette az ősi kultúra hagyományait és egyensúlyban állt a földdel és az éggel, mint minden amerikai épület Kolumbusz előtt...

A Vének megáldották a helyszínt. Megáldották még a térképeszeti munkát végző repülőgépeket is. Mindent a spiritualitás síkján végeztünk, s ennek végül mindenki számára különleges jelentősége és jelentése lett.

Feláll a csapat

Megkeresett Jim Snyder, a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* képviselője elmondta nekem, hogy ő már évek óta foglalkozik egy ilyen projekttel. Azt mondta, ha társulunk, bizonyosan minket fognak választani a *Natinonal Museoum of the American Indian* tervezőjéül. Elmondtam neki, amit a munkatársi viszonyról gondoltam, vagyis hogy ez fele-fele arányt jelent, mind a felelősség, mind a tiszteletdíj

elosztása terén – meg azt, hogy a cégemnek az egész munkában részt kell vennie.

Ebben az időben nekem csak Kanadában volt működési engedélyem, az Egyesült Államokban nem, így nem volt törvényes alapom arra, hogy hivatalosan társuljak a *Geddes Brecher Qualls Cunningham*-mel. Abban állapodtunk meg, hogy papíron ők lesznek a főtanácsadók, én pedig az ő megbízásukkal tevékenykedem.

Amikor a bizottságnak bemutattuk a terveinket, nagyon meg voltak elégedve velünk. Az *Office of Design and Construction* elnökének is tetszett a modell...

Néhány hét múlva mindannyian értesítést kaptunk: minket választottak a Mall-on építendő *National Museum of the American Indian* építész tervezőivé. Kollégáim és munkatársaim sajnálkozásukat fejezték ki, amiért korábban nem támogattak, és lelkesen ígérték, hogy a munkából minden lehetséges módon ki fogják venni a részüket...

A *Geddes Brecher Qualls Cunningham* nem kísérte végig a *Smithsonian Institute*-nek felvázolt munka teljes folyamatát. Voltaképpen ugyanazt az álláspontot foglalták el, mint Mr. Polshek – használjuk az őslakos népeket kirakati díszbabáknak, hogy ezzel is igazoljuk a tervezési megoldásokat. Csalódott voltam, és azt kívántam: bárcsak ne lenne az egészhez semmi közöm.

Rockefeller

Miután visszatértünk Ottawába, a miniszterelnöki hivatal azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy körbevezetném-e a kanadai kormány egy különleges vendégét a *Canadian Museum of Civilization*-ben. Megtisztelőnek tartottam a felkérést, és a Múzeumban tartott fogadáson megismerkedtem David Rockefeller-rel, a feleségével, és az Amerika minden tájáról érkezett vendégekkel. Rockefeller elmondta, hogy a csoport évente tart találkozót, ő pedig valami különleges helyszínt szeretett volna, ezért választotta a *Canadian Museum of Civilization*-t, mert ez az egyik legkedvesebb épülete, s egyben a világ egyik legérdekesebb múzeuma.

A látogatás után így szólt a jelenlévőkhöz: „Nos, most már látják, miért mondtam mindenkinek, hogy ez az ember legyen a Mall utolsó telkén építendő létesítmény tervezője.” A vendégek tapsoltak. Elmondtam neki, hogy engem és a *Geddes Brooke Qualls and Cunningham*-et épp a közelmúltban bíztak meg, hogy legyek a *National Museum of the American Indian* tervezője vagy társtervezője. Azt felelte: „Tudom, benne vagyok az igazgató tanácsban.” Megkérdeztem, milyen elképzelései vannak az épülettel kapcsolatban, mire ő a karjával körbemutatott és így felelt: „Egy ilyet látok, olyasmit, ami magához vonzza az embereket, s ha bent vannak, megértik, és megtanulják megbecsülni Amerika kultúráját.” Aztán azt kérdezte, eljönnek-e New York-ba hogy beszélgessünk a dologról...

Elementem a hivatalába a Rockefeller-Center-be; megmutatta a gyűjteményét és édesapját is, közben pedig elmondta, mennyire érdekli a *National Museum of the American Indian*, meg Amerika őslakossága, és hogy ezt a kultúrát megőrizzük valahogyan...

Azt mondta: „Akarom hogy tudja: ez a terv rendkívül fontos számomra és családom számára is, és minden mó-

don támogatni fogom önt, hogy sikerüljön megvalósítani.” Éreztem, hogy ezzel az ígérettel és támogatással nyugodtan vághatok bele a munkába. Elmondtam Jim Snydernek, hogy a program, amelyet kidolgozott, s amelyben nekem csak másodrendű szerep jutott, teljességgel elfogadhatatlan.

Tudtam, hogy ha Mr. Rockefeller igényt tart a szolgálataimra, mindennek olyannak kell lennie, ahogyan bemutattuk. Minthogy a *Smithsonian Institute* a prezentációs anyag ismeretében és miatt fizette a csoportot, a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* pedig változtatásokat tett ezen az anyagon, és engem alacsonyabb szerepbe kényszerített, a dolog elfogadhatatlanná vált a *Smithsonian Institute* és Mr. Rockefeller számára is

Kiléptem a *Geddes Brecher Qualls Cunningham*-féle csoportból. Alig pár óra múlva Jim Snyder Ottawába érkezett, hogy visszahívjon. Világosan és egyértelműen sorba szedtem és leírtam a feltételeimet, amelyekből nem engedek.

Az mondtam neki: „Mondjuk, hogy vannak köztünk bizonyos kulturális különbségek. Az Önök kultúrája mindig mást mondott, mint amit csinált. Az enyém mondott valamit, és úgy is cselekedett. Különbözőképpen tárgyalunk.” Megmondtam, hogy megegyezésünk alapjául csakis a leírt feltételek szolgálhatnak, és hogy ha megállapodást kötünk a *Smithsonian Institute*-tal, és leírunk valamit, annak úgy is kell történnie.

Most tehát volt egy megállapodásom Jim Snyderrel, amelyet nemigen akart, de kénytelen volt betartani. Volt ezenkívül egy megállapodás a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* és a *Smithsonian Institute* között, amely tiszteletben tartotta a mienket. Én nem írtam alá a *Smithsonian* és a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* szerződését, mert abban az időben még nem volt tervezői engedélyem az Egyesült Államokban. A szerződés azonban tartalmazta és biztosította vezetői szerepemet, s azt, hogy egyedül én vagyok felelős a tervezésért és a kivitelezésért a munka egész ideje alatt, egészen az elkészülésig.

A látomásformáló ülés

A látomásformáló ülés igen termékeny volt. A Vének először azt a kérdést tették fel: „Miért beszélünk még itt és most is múzeumról? A múzeumok megszerzik a megszentelt tárgyakat, és olyan módon mutatják be őket, ami a mi kultúránk szemszögéből szentségtörő!” Ezekben a beszélgetésekben, amelyek azzal foglalkoztak, hogy mi az, ami homlokegyenest ellentétes a múzeumok és az őslakos kultúra filozófiáiban, felmerült az a kérdés, használható-e egyáltalán a *múzeum* kifejezés. Aztán arról volt szó, hogy egy efféle múzeumnak valóban Washingtonban kell-e lennie. „Ez a város maga is tekinthető egy olyan intézménynek, amely igen nagyban járult hozzá az amerikai őslakos életforma elpusztításához. Miért nem hozunk létre inkább egy helyet, ahol nem arra esik a hangsúly, hogy mennyi szenvedésen kellett keresztülmennünk? Nem olyan múzeumot akarunk, amely népünk tragikus történelméről és a velünk történt szörnyűségekről beszél, mert ettől csak rosszabbul érzik magukat az emberek. Az akarjuk, hogy az emberek boldogabbak legyenek attól, hogy megtudják, mi mindent adtunk mi ennek a világnak.”

„Mindenesetre – folytatták a Vének – nem keveset. Az emberek által elfogyasztott növények 60 százalékát az őslakos kultúrák alakították ki. Nagy Törvényünk ténylegesen az Egyesült Államok Alkotmányának alapjául szolgált. Szám-talan dolgot, amit mi adtunk a közösségnek, hálátlanul és jeltelenül vettek el. Most lehetőségünk van rá, hogy az emberiség családjában elfoglaljuk a minket megillető helyet. Legyen hát egy hely, ahol minden embert üdvözölhetünk, étellel kínálhatjuk őket, megmutathatjuk nekik a történelmünket, a kultúránkat, a dalainkat, táncainkat; népünk életének vibrálását, az ünnepeinket; és átszellemíthetjük őket, ha belépnek az épületbe, hogy ha elmennek, legyen valami, amire emlékeznek, s amitől gazdagabb lesz az életük. Olyan helyet akarunk, amely táplál és gondoz, nem olyat, amelyik a szenvedéseinkről beszél. Nekünk itt a megbocsátásról kell tanúságot tennünk, mert teherre és igává válik, ha nem bocsátunk meg, és magunkban hordozzuk a haragot. Ennek a megbocsátás helyévé kell lennie; ahol megmutatkozik, hogy kik vagyunk, és ezt mindenki megtapasztalhatja, megérezheti és megoszthatja. Az osztozás helyének kell lennie.”

A Vének Anyja pedig így szólt: „Menjetek ki a helyszínre, szúrjátok a földbe a lándzsátokat, és esküdjötek meg arra, amit itt mondtunk, mert a ti feladatotok, hogy megvalósuljon ez a terv.”

Ezután össze kellett gyűjteni az elképzeléseket. Együttműködtünk a program irányítójával, a *National Museum of the American Indian* munkacsoportjával, Rick West csapattal, és meg kellett alkotni egy koncepciót, amellyel mindannyian egyetértenek.

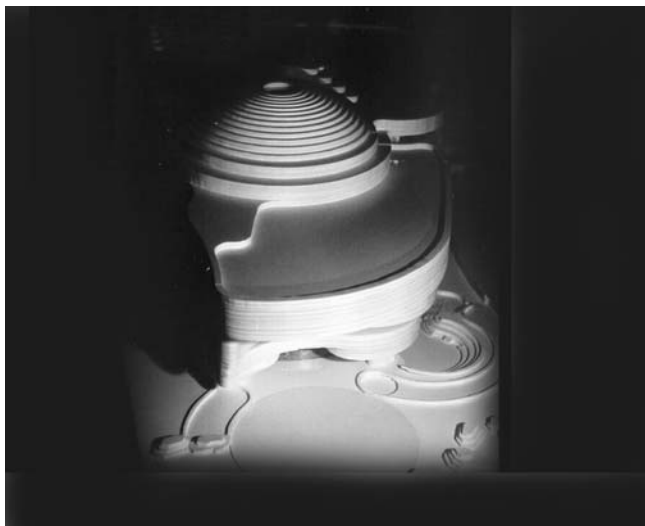
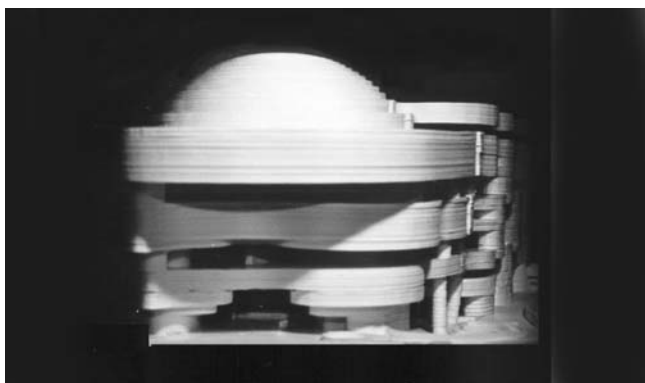
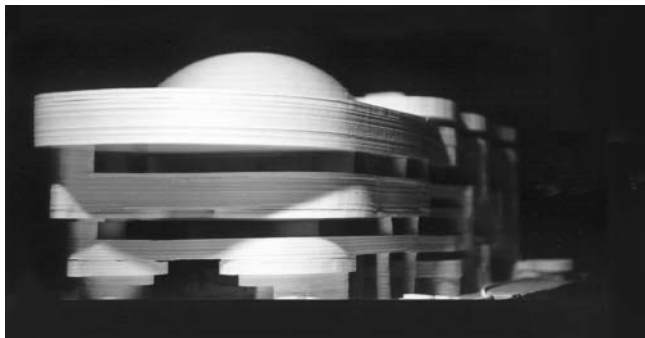
A National Museum of the American Indian kapcsolatai

A másik igen fontos tényező a Mr. Rockefeller-féle *International Founders Council* volt. Amikor a testületnek bemutatam eredeti terveimet, és ismertettem a Vének állásfoglalását, azt mondták, hogy nem csak pénzzel szeretnének hozzájárulni a terv megvalósulásához, hanem bizonyos értelemben közvetlenül szeretnének részt venni a teljes folyamatban. Miért ne vennénk be őket is? Voltaképpen ők a domináns kultúra Venei, és ha azt akarjuk, hogy ez a terv valóban sikeres legyen, a két kultúra minden tudását egybe kell szőnünk. Akkor pedig a végleges tervnek az általuk hozzátetteket is tartalmaznia kell.

Washingtoni irodám működésének finanszírozása a szerződésben nem szerepelt. A megrendelővel és a helyszínnel való napi kapcsolat elemi szükséglet volt, úgyhogy odaköltöztünk, ahol Rick West irodája volt, az *Office of Design and Construction* szomszédságába; egy háztömbnyire a *Smithsonian Institute*-tól, és csak alig néhányra az építkezés helyszínétől. A költözés rendkívül sokba került. Összeállítottam a munkacsoportot, olyan emberekből, akikkel már 20-30 éve együtt dolgoztam. Éjjel-nappal csináltuk a munkát, és megtettünk minden tőlünk telhetőt. Minden esetben hamarabb teljesítettünk, mint a szerződésünkben állt, mert azt akartuk, hogy ne lehessen semmiféle kifogás.

A szerződés nem vette számításba az egyeztetésekhez szükséges időt; az intenzív és rendkívül fontos tárgyalásokat az indiánokkal, a *Smithsonian Institute* különböző cso-

portjaival, a *National Museum of the American Indian* és az *International Founders Council* képviselőivel. Sokszor két-három napot kellett dolgoznunk egyhuzamban, alvás és pihenés nélkül, hogy betarthassuk a határidőt. Az embereim szívüket-lelküket beleadták a munkába. Rendkívül kimerítő volt...

Miután sikerült bemutatnom a vázlatokat, számba vet-tük a munkára addig fordított időt. A vázlattevényt nyolcvan százalékot jelentett, noha a tiszteletdíjnak csak a felét fizették ki rá. Más munkákból származó bevételeinket fordítottam arra, hogy csinálhassuk. Kimerítő munka volt, sokba is került, de úgy éreztem, hogy ennek meg kell lennie.

Az engedélyező hatóságoknál őszinte lelkesedéssel és támogatással találkoztunk a vázlattevényt bemutatásakor. Számos ötletet kaptunk, amelyek mind segítettek és javították az alapelképzelést. Szándékomban állt, hogy erősítem, megtámogassam Carter Brown-nak a Mall képével kapcsolatos elképzeléseit. Carter Brown komoly szerepet játszott

az I. M. Pei-féle *National Gallery* létrejöttében. Az épület olyan volt, mint egy lámpás, és a vele szemben álló *National Museum of the American Indian*-nak egy másik lámpásnak kellett lennie; olyanak, mint egy belülről megvilágított szobor. A Mall dramaturgiája tehát olyan lett volna, hogy az egyik végén áll a Washington emlékmű, s a két kőszobor a másikon. Úgy találtam ki tehát az épület geometriáját, hogy kiegészítse I. M. Pei-ét. Tanulmányoztam az épületét, elolvastam a történetet, és megnéztem a vázlatait. Most már tudtam, hogyan csinálta. Az volt az alapötlet, hogy háromszögek sorozatát kapcsolja össze, elegánsan és tagoltan, és úgy szervezi, hogy a tengely a Kapitólium felé mutat. Az én tervem körökből építkezett, hogy rímeljen az ő háromszöges rendszerére, és egyben erősítse azt.

A *Smithsonian Institute*-nak hasznára vált a sikerünk. Írtak egy nagyon hízelgő cikket rólam, a cégemről, korábbi munkáimról, és arról, hogy milyen előnyt jelent nekik, hogy náluk dolgozom. Sok országos lap is interjút készített velem. Én elsősorban az indián háttérrel és alapokat hangsúlyoztam mindenütt. Úgy tűnt: a Smithsonian valóban arra törekszik, hogy népszerűsítse az indiánok szerepét és az irányításukkal megvalósuló programot. Magam is emellett voltam, hiszen mindig büszkén hangoztattam indián származásomat. A Vének is azt mondták, hogy ez hathatósan segíti a fiatalokat abban, hogy elérjék céljaikat és megvalósítsák álmaikat.

A kiállítás terve

Sok gondot és problémát okozott, hogy a kiállítás tervezői azután léptek be a munkába, hogy elkészült az épület vázlatja. Javasoltam, hogy az első fázistól kezdve dolgozzanak velünk, mert tudtam, hogy a kiállítás nagyban hozzájárul majd kultúránk bemutatásához. Azt akartam, hogy ez is erőteljes indián megközelítésben fogalmazódjon meg. A legismertebb és legsikeresebb kiállítás-tervezők dolgoztak már az indián közösségnek, de nem voltak a tagjai. A vezető tervező nem indián volt, és nem sokat értett meg a kultúránkból. Nagyon jól dolgozott, és kitűnően működött együtt a *National Museum of the American Indian* fehér munkatársaival, akik már régebben is készítettek kiállítás-terveket, de úgy tűnt, hogy nemigen törődnek a csoport indián tagjaival.

Az én elképzelésem az volt, hogy az épületnek belülről kifelé kell kialakulnia. Ilyen tervet mutattam be a *Smithsonian Institute*-nak is. Jim Snyder és a kiállítás-tervező olyan koncepciót dolgozott ki, amelyben az épületterv minden elvi vonatkozása tükröződött, a ház és a kiállítás szoros egységet alkotott, és nemigen lehetett szellemi különbséget tenni a kettő között. Rick West feltette a kérdést: „Vajon nem része-e a kiállításnak az épület minden porcikája és gondolata?”

Az ebben az időben megtartott gyűléseken a kiállítás-tervező Jim Snyder irányításával megpróbált vezető szerepet játszani. Tudtam, hogy ez megakadályozná tervünk sikerét.

Úgy gondoltam, hogy ők ketten túlságosan is visszafogottan használják a színeket és textúrákat, és ez nem alkalmas az indián gondolat kifejezésére. Az általuk javasolt belsők visszafogottak voltak, és nagyon is konzervatívak a vibráló indián forma és színvilághoz képest.

Újabb érdekes helyzet alakult ki a Smithsonian Institute-nak bemutatott tervvel kapcsolatban. Meghívást kaptunk a pequotok vezetőjétől, hogy vegyünk részt az ő új múzeumuk tervezésében.

Megkérdezték Rick Westtől, hogy szerinte hajlandó lennék-e a részvételre. Én azt kérdeztem, miért Ricket faggatják az ilyesmiről. Vagy harmincöt éve vagyok sikeres építész, és nem érzem helyénvalónak, hogy tőle érdeklődnek arról, részt veszek-e valamiben, vagy sem.

Arra gondoltunk, hogy a munka, amit a *National Museum of the American Indian* számára felvállaltunk, szolgálatára és hasznára lehet a pequot népnek is. A pequot tanácsadóknak kifejtettem filozófiámat, és ismertettem a tervezés folyamatát. A reakciójuk nagyon meglepett. A beszélgetés során mindvégig úgy tűnt, mintha mindenbe bele akarnának kötni, amit mutattunk nekik. Bármit mondtunk és bármit mutattunk, mindent a legnagyobb lenézéssel és elutasítóan fogadtak. Lassan világossá vált, hogy a vezetőjüket körülvevő emberek szándékosan megpróbálják hitelteleníteni a csoportunkat, mert egy másik építészhez fűzik őket érdekeik.

James Stuart Polshek volt ez a másik építész.

A tervezés fázisai

Nem tekintjük a tervet véglegesnek, kőbe vésett igazságnak, amelynek a legkisebb változása is sérti tervező művész tekintélyét és önértetét. A folyamat egészen másféle volt. Mindvégig arra biztattuk a megrendelőket, hogy kritizálják, szedjék ízekre megoldásainkat, ötleteinket. Ezután feljegyeztünk minden visszajelzést, és igyekeztünk megvalósítani, beilleszteni az új felvetéseket, gondolatokat.

Ha a Vének, vagy bárki más újabb gondolatokkal, ötletekkel állt elő, minden alkalommal visszatértünk, bemutatuk az átdolgozott terveket, és megkérdeztük: „Erre gondoltak? Ezt akarták?” A terv minden fázisának befejezésében minden hozzászóló minden gondolata megjelent. Ennek alapján fogtunk hozzá a következő fázishoz; így fejlődött és alakult a terv. Addig csináltunk mindent, amíg mindenki azt nem mondta: „Na végre, ez az.” – és nem volt több észrevételük. Ez a konszenzuson alapuló tervezés egyetlen lehetséges módszere.

Ahogy a terv alakult, úgy lett az eredmény egyre sajátosabb, és úgy tért el a Mall egyesek által igen nagyra becsült hagyományos neoklasszicizmusától. Az általunk tervezett épület a legkevésbé sem volt neoklasszicista. Az építészszakma képviselőinek túlnyomó része a posztmodernizmus híve, már-már szinte neoklasszicista, és ez adja meg a washingtoni építészeti nyelv alaphangját.

Dramai tapasztalat volt világosan látnunk, hogy most, az elmúlt ötszáz évben, illetve a történelemben először szólhat meg a hangunk ennek az országnak a fővárosában, fogalmazhatjuk meg igényeinket, vehetjük kezünkbe saját problémáink megoldását és szolgálhatjuk népünk javát. Washingtonban eddig még soha nem volt példa ilyesmire. A munka első pillanatától kezdve tisztában voltam vele, hogy ez nekem és munkatársaimnak milyen feladatot jelent.

Ahogy valamennyi, a dologban érintett indián, baszk származású feleségem, Idoia is alig várta, hogy megszüles-

sen egy modell, amelyben az indián nép maga irányíthatja történetének és kultúrájának bemutatását. Rendkívül nagy jelentőségű gondolat, hogy egy kisebbség a nyilvánosság előtt minden külső beleszólás nélkül maga értelmezheti és jelenítheti meg világszemléletét. A mi modellünk sokak számára jelent precedenst, példát arra, hogy maga mutassa be önmagát – nemcsak Amerika őslakossága, de számtalan kultúra a világ legkülönbözőbb tájain soha nem kapott alkalmat és lehetőséget rá, hogy elnyomóinak cenzúrájától, de legalábbis szerkesztői közreműködésétől szabadon beszélje el a maga történetét.

Az indián kultúrákban a Vének hisznek abban, hogy az embernek a szív útját kell követnie. Az ész csaló szemfényvesztő; sokszor komoly bajba sodorja az embert. Az ember teljesen logikusan olyan következtetésekre, megoldásokra tud jutni, amelyeknek semmi értelmük sincs. A szív az érzés, az érzelem, a megérzés útján jár. A szív dimenziói spirituálisak; logikusan megmagyarázhatatlanok.

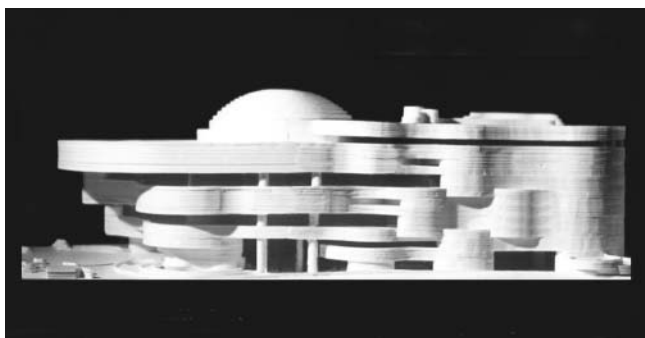
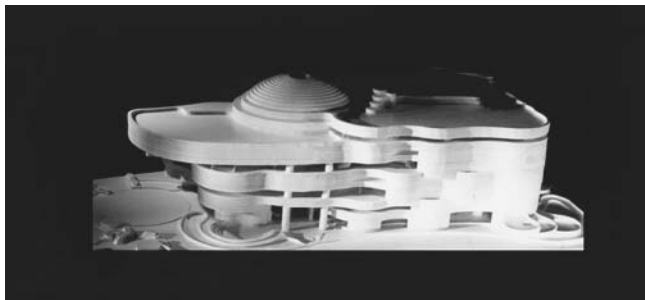
A tervezés lényege

Az épület fejlődése valóban eljutott odáig, hogy ha az ember elsétált a helyszínre, a Mall formális ritmusa feloldódott, s a természetellenes állapotból létrejött egy természetes. Ám ez még csak a természetesség absztrakciója volt. Ha művészi eszközökkel ábrázolunk egy szarvast, nem realiztikusan jelenítjük meg az állatot. Nem kívánunk versenyre kelni a Nagy Szellemmel a teremtésben. Ámde absztrakt, ártírt, elvonatkoztatott módon ábrázolni akarjuk a szarvas leglényegét. Nem figyeljük meg a szarvast, hogy fizikailag létrehozzuk, mert spirituálisan akarjuk megjeleníteni. Néhány ceruzavonallal megragadjuk a kecsességet, a szarvas szellemét; azt, ahogy száguld az erdőségeken át, ahogy megáll, ahogy megmutatja önmagát. Az absztrakció nem utánzásra törekszik. Ez történt a Mall-lal is.

Munkánk során a Vének emlékeztettek rá, hogy az indiánok mindig is mesterei voltak a természet absztrahálásának, s a mi feladatunk abban áll, hogy vonalakkal és formákkal ne ábrázoljuk, hanem absztraháljuk a természetet. Ha utánozni próbálnánk, abból nem lenne más, mint egy Disneyland. Ha absztraháljuk, ahogyan tettük, művészi kifejezést nyer az, ahogyan valaha éltünk és készítettük a tárgyakat. Hajsza-finom határ választja el azt, ahogyan kővel, sziklával és üveggel ábrázoljuk a környezet természetes ritmusát anélkül, hogy utánoznánk a valóságos képeket. Sok időt töltöttünk el ezzel, és sokat kellett tanulnunk a Vénektől, hogy megfelelhessünk ennek a feladatnak is.

És a végeredmény tiszteletben tartotta a Mall-t. A Vének azt mondták, hogy párbeszédet kell folytatnunk vele, és tisztelnünk kell mindazt, ami ott van, de mégis meg kell találnunk a magunk sajátos kifejezőmódját.

Kiindulásként azt is megfogalmaztuk, hogy az épület mindenekelőtt egy kötőmb, s a formának erősítenie kell a Mall szellemét. A mi épületünk lesz az utolsó kő, amely befejezi a Mall-t, s ezért feltettük a kérdést, milyen formájú kő illik hozzá a leginkább. Fontos volt megállapítani a kő formáját, nagyságát és arányait. Miután pedig ezt eldöntöttük, úgy kellett felfognunk ezt a követ, mint egy indián szobrász nyersanyagát. És a szobrász úgy tekint a kőre, hogy

lénynek látja, esetünkben pedig nagyon is erős és hatalmas lénynek; olyannak, aki Amerika őslakóinak hangját testesíti meg. A munka, amelyet szobrászként kellett felvállalnunk, az volt, hogy eléggé átformáljuk ezt a követ ahhoz, hogy előbukkanjon belőle egy hatalmas indián ikon, de ne annyira, hogy elveszen belőle az eredeti kő formája és szelleme. Egyensúlyt kell tehát tartani a túl sok és a túl kevés; a megformálás és a meghagyás között. Ha túl keveset faragunk le, nem jelenik meg a bent rejtőző ikon. Ha túl sokat; nem tartjuk tiszteletben a Mall végén fekvő forma lényegét.

A környezet megtervezése is a feladat fontos része volt. A fáknak, a járdáknak és a hely általános környezetének a Mall általános képével összhangban kellett maradnia. Átmenetet kellett létrehozni a közvetlen környezet formális táji jellege és az épület mint informális természeti absztrakció között. Eképpen jöhetett létre a környezet, a sziklák és víz harmóniája és együttműködése.

A Vének és az indiánok azt akarták, hogy a megközelítés során a látogató egy hegy-szellemmel szembesüljön; úgy tapasztalja meg az épületet, mint egy darab felbukkanó természetet. Ez a kőépület absztrakciója a sziklának, amely egy kontinentst hoz létre; a Teknőc-sziget gerince. Amikor az ember megközelíti a hegy szellemét, a fülét a víz hangja üti meg. Ez az első tapasztalat. A sarkon lévő bejárat a hellyel való találkozás fő pontja. Mindenekelőtt egy kis bejárat teret terveztünk a sarkon, a víz szomszédságában; körben óriási kövek helyezkedtek el, részben azért, hogy visszaverjék és felhangosítsák a csobogást, részben pedig azért, hogy mindenkit emlékeztessenek: a Föld mélyéből származó sziklák sok-sok millió évesek... Emellett természetesen mindezek a köszöntés jelképei is; a hegy szelleme kinyúlik a bejárat fölé. Elárnyékolja a teret, úgyhogy az emberek állodgálhatnak ott, várhatják a barátait, vagy elidőzhetnek, mielőtt belépnének. A térre árnyék borul, a víz hangja pedig bevezeti az embert az előcsarnokba, mint egy föld alatti folyó, amely kiemelkedik a felszínre a bejárat másik, déli oldalán. Itt már a táj elemévé válik; kis mocsaras vidékké, ahol növények élnek – olyan környezetté, amely

még a Mall létrejötte előtti, ősi tájra emlékezteti a látogatót. Ez a régesrég létezett természetre való utalás a Teremtő művének való tiszteletadás.

A bejárat a hatalmas, kő árnyékvetővel egyúttal barlang hatását is kelti; azét a formáét, amely valaha az otthonunk volt, és amelyből származunk. Egykor ilyen függő természeti formák alá építettük városainkat. Közelebb hoz bennünket a Földanyához, s jelképezi evolúciónkat és megmaradásunkat is. A bejárat barlang-forma fokozatosan homlokzattá alakul át. Maga a bejárat hangsúlyozza az ember arányait; úgy sétálhatunk be a sziklaformák alá, mintha egy, az emberinél sokkalta nagyobb léptékű térbe lépnénk, és akkor, így, beérünk az épületbe.

A bejáratok, mind északon, mind pedig délen üvegből készülnek, hogy ismét megidézzék a sziklákon lerohanó vizet. Fontos volt, hogy az osztások, az üveglapok csatlakozásai ne törjék meg a felületet; hogy az üveg uraljon minden építészeti elemet, hogy az ember az üveget, a víz absztrakcióját zavartalanul tapasztalja meg.

A bejáraton átlépve a látogató a fogadótérbe jut. Itt emberek várják, akik köszöntik, akik végigvezetik a nagyatyáinkat és nagyanyáinkat idéző formák és képek előtt. A belépő embert örömteli, köszöntő hangok fogadják. A látogató az óramutató járásával azonos irányban érkezik és így is halad tovább, mint népünk megszentelt szálláshelyein. Ez az irány a bolygónkat életető Nap útjának tiszteletét fejezi ki, és arra emlékeztet, hogy nem uralhatunk mindent, s hogy lényegünk szerint a Föld és a Nap részei vagyunk. Részei vagyunk a természet, a mindenség, a Kozmosz erőinek.

Ha tehát a déli oldalon lépünk be az épületbe, egy délről jövő fénysugár fogad. Ezen az oldalon nincsenek ablakok, csak ez a fénysugár, amely, mint valami naptár, mutatja az órát, mutatja az évszakot, és emlékeztet a történelemre; Amerika hajdani tudós asztronómusaira.

A Potomac folyónak is a Napról, a Holdról, a napfordulókról és a fontos csillagképekről kell beszélnie, hogy emlékeztessen bennünket rá: nem csupán földi teremtmények vagyunk, hanem az Univerzum részei is; emlékeztessen arra, amit őseink vetettek és arattak a csillagok járása, szertartásaink és az asszonyok termékenységének ereje szerint.

Az épület minden részének az egészszel kell összefüggésben állnia. Minden részletnek, minden elemnek az időben fejlődő és alakuló, bonyolult szabályrendszer alapján kell harmonikusnak és arányosnak lennie. Fontos követelmény volt, hogy a külső és a belső terek erős és szoros azonosságúak és egymással harmonizálók legyenek.

A *National Museum of the American Indian* programja mind részletesebben körvonalazódott. Meggyőződésem volt, hogy a megrendelő igényeinek körvonalazása és pontos megfogalmazása érdekében el kell végeznünk bizonyos pluszmunkákat. Ez egy műsoron kívüli tevékenység, s a szerződés nem tartalmaz erre vonatkozó díjtételeket, ám a szellemi alapok megteremtéséhez elengedhetetlen. A munkafolyamat első percétől kezdve ez volt a tervezés alapja, tehát el kellett végeznünk, ha be akartuk tartani a határidőket és a szerződés ránk vonatkozó részeit. Voltaképpen folyamatosan arra kértek bennünket, hogy végezzünk a szerződés keretein messze túlmutató tevékenysége-

ket. Megtettük. Ez a pluszmunka okozta a bajt...

Kiegészítő munkákat végeztünk el, hogy elnyerjük a *Fine Arts Commission*, a *National Capital Planning Commission* és az *Architect of the Capital and the Historical Preservation* szükséges hozzájárulásait és engedélyeit. Miután lelkes és egyhangú elismerést kaptunk mindezekről az intézményektől, a *Smithsonian Institute* nagyon elégedett volt velünk.

A *Smithsonian Institute* adminisztrációja úgy működik, hogy ha megvártuk volna, amíg lezajlanak a szükséges folyamatok, lekéstük volna a kitűzött határidőt. Így tehát ingyen dolgoztunk, bízva abban, hogy munkánkat elismerik és kifizetik.

A *Geddes Brecher Qualls Cunningham* teljes belső átszervezését követően, s miután távozott a cég vezetője, akivel a szerződést megkötöttem, Jim Snyder felismerte, hogy sebezhető vagyunk; tudta, hogy a tervünk, noha mindenkinek tetszett, nem fog megfelelni a szerződésnek, ha túllépjük a költségvetési keretet.

A terv követelményei következtében a program irányítójának nem volt meg időben a megfelelő hatásköre ahhoz, hogy csoportunk a vázlattevé fázisa után azonnal továbbléphessen a munka következő szakaszai felé. Ez komoly nehézséget okozott, mert washingtoni irodánk elsősorban a *National Museum of the American Indian* fennhatósága alá tartozott.

A másik problémát az okozta, hogy ebben az időben az Egyesült Államok kormánya pénzügyi nehézségeket támasztott, s a vezetők, beleértve a *Smithsonian Institute* és a *National Museum of the American Indian* tisztségviselőit, nem folytathatták a munkájukat. Ez az időleges kényszerleállás komoly nehézséget jelentett, mert nekünk velük kellett együttműködnünk, s hirtelen elérhetetlenné váltak mindannyian. Továbbra is magam fizettem a csoportot, de végül nem ismerték el az így keletkezett költségeimet.

A kormány által finanszírozott projekteknek rögzített költségvetésük van; egy bizonyos tiszteletdíjkeret. Különleges épületek vagy különleges építési kívánalmak esetére lehetőség van további kifizetésekre is. A mi épületünket azonban átlagos, standard létesítménynek tekintették, s ilyen esetben nem lehetséges magasabb összegű kifizetés. A *Smithsonian Institute* nem fogadta el azt az érvet, hogy ez egy tökéletesen egyedi épület és egyedi, különleges helyzet, már csak azért is, mert egész Amerikához, és egész Amerikáról szól a vállalkozás, és különleges abban az értelemben is, hogy a folyamatban oly sok résztvevő játszik szerepet.

Rick West azzal fenyegetőzött, hogy egy másik építésznek adja a szerződést, ha nem tudunk megegyezni a költségvetésben. A *Smithsonian Institute* nem tudta növelni az összeget, a tiszteletdíjakat pedig már rögzítették. Ha nem tudunk kijönni ebből a költségvetésből, Rick nem támogatja tovább a csoportunk munkáját, és a projektet valaki mással fejezti be. Mondtam a *Geddes Brecher Qualls Cunningham*-nek, hogy Ricket komolyan kell venni, mert korábban már láttam, hogy bánt el másokkal, például David Warrennel, akit én nagyon tisztelek. Éreztem, hogy célja elérése érdekében nem habozna, és nem riadna vissza semmitől.

Ennél sokkal jobban izgatott, hogy Rick kizárta a folyamatból a Vénéket. Kértük, hogy helyezték vissza őket eredeti jogállásukba. A vállalkozás nehézségei közepette szükségünk volt az ő irányításukra. Rick nem engedett. Ez a gesztus is ellentmondott annak, amit együtt ígértünk meg az indián közösségnek...

Közvetlenül azután, hogy hozzákezdünk a végső tervek kidolgozásához, Jim Snyder homlokegyenest eltérően kívánta kialakítani a belső tereket. A Vének útmutatását követve elmentem hozzá Philadelphiába, és elmondtam, hogyan működnek ezek a terek; az anyagok, a színek, a textúrák – részletesen ismertem az épület egész eszmei szerkezetét. Jim Snyder ragaszkodott a saját elképzeléséhez, amelynek a már mindenki által elfogadott tervhez az égvilágon semmi köze se volt. Tervezési döntéseket hozott, és arra kért, hogy fogadtassam el a többiekkel is ezeket a döntéseket. Ez ellentétben állt a szerződésünkkel. Az épület minden részlete összefüggött a terv gerincével, a teljes egész alapvető arányrendszerével és geometriájával. Ez olyasvalami, ami minden ősi amerikai építmény elemi jellege. Minden városnak megvan a maga hasonló arány- és összefüggésrendszere. Meg kívántuk őrizni Amerika ősi városainak erőt tükröző holisztikus szemléletét. Meg akartuk jeleníteni ezt az erőt a mi épületünkben is.

A feladatunk egyre lehetetlenebbé vált, és ahhoz, hogy folytathassuk a munkát, teljességgel kizsákmányoltuk albertai, New York-i és ottawai irodáink anyagi erőforrásait. A programvezető pontosan ismerte a helyzetet, hiszen naponta tartottunk megbeszéléseket, és próbáltuk megoldani a nehézségeket.

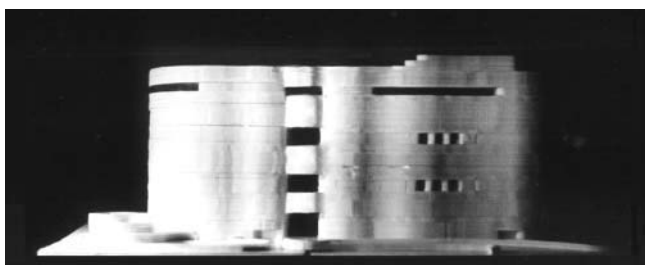
Megmondtam az *Office of Design and Construction*-nak, és megmondtam Rick Westnek is, hogy ebben a helyzetben nem tudjuk folytatni a munkát, amely kimerítette anyagi forrásaimat, kimerített engem, és megsínylette minden megrendelőm. A csapatom összeült, és elemezte az elkészítendő és leadandó munkákat, valamint az érte kapott fizetséget, valamint a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* tiszteletdíjait. Egyértelműen kiderült, hogy nem fizették ki a megfelelő időben a teljesítésünket, a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* pedig arányában sokkal magasabb összeget vett fel, mint amennyivel hozzájárult a feladat elvégzéséhez.

A feljegyzést átadtam a *Smithsonian Institute*-nak. Rick West nem mutatkozott tárgyalókésznek. Az volt az álláspontja, hogy ha ez a csapat nem végzi el a munkát, hát átadja egy másiknak.

Rick West és a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* tehát cserben hagyott, ezért washingtoni barátaimhoz fordultam segítségért. West azonban győzedelmesen tájékoztattott: Peter Johnsonhoz fűződő jó kapcsolata által elérte, hogy David Rockefeller sem támogat tovább.

Míg ezek a tárgyalások folytak, továbbra is arra ösztökéltem a csapatomat, hogy készítsék el a végleges terveket.

Úgy tűnt, hogy a *Smithsonian Institute* szerint az indiánok nem lehetnek saját szellemi és tárgyi kultúrájuk bemutatói, értelmezői és gazdái, különösen ami az egész vállalkozásnak otthont adó épületet illeti. Az én feladatomban mindössze az épület esztétikai megjelenésének megtervezésére módosult – zsugorodott. Azt kellett volna megmon-

danom, hogyan értelmezhető épület formájában ez az esztétika...

A *Smithsonian Institute* ahhoz is ragaszkodott, hogy munkájuk elősegítése érdekében biztosítsak minden számítógépes eszközt és technikai adatot a konzultánsoknak, s az általuk összeállított menetrend szerint álljon rendelkezésre mindez az információ. Azt is követelték, hogy egy megszabott időpontig adjam át a teljes munkát, és írjak alá egy dokumentumot, amelyben semmisnek nyilvánítom az oly sok tárgyalással kidolgozott szerződésemet.

Mesterkedésük és a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* hozzáállása következtében olyan helyzetbe kerültünk, hogy már nem voltunk képesek finanszírozni a munkánkat.

Közben Rick West bemutatta tervemet a párizsi Louvre-ban. A közönséget arról tájékoztatta, hogy gyengélkedem, és nem tudtam a munkát elkészíteni. A Louvre tisztviselői mélységesen csalódottak voltak, felhívtak, és megkérdezték, miért nem jöttem el. Azt válaszoltam: nekem azt mondták, hogy nem mehetek. Egyszerűen nem akarták elhinni, hogy egy civilizált társadalomban így lehet bánni egy építésszel, akit megbíztak azzal, hogy tervezze meg a Mall utolsó épületét.

Franciaországban az építészeket nagyon komolyan megbecsülik, hiszen szakmájuk felelős az épített környezetért, amelyet az emberek fontosnak tartanak. Kijelentették, hogy szeretnék, ha a későbbiekben személyesen is bemutatnám a saját elképzeléseimet.

Jim Snyder játszmája, amellyel a saját elképzelése szerint próbálta irányítani az egész vállalkozást, nekem pedig csak a díszindián szerepét szánta, sikeres lehetett volna, ha támogatja a *Smithsonian Institute* is. Rick West azonban ellátogatott *Native Design Collaborative*-ba, s kérte őket, készüljenek fel a tervezés átvételére Polshekkel és embereivel.

Meglepett, hogy Lou Weller hajlandó újabb vállalkozásba fogni Polshekkel, holott számos alkalommal éppen ő tájékoztatózott róla, hogy Polshek nem volt korrekt egy korábbi vállalkozásának esetében sem. A komoly munkarészeket nem végezték el, sőt mindvégig arról beszéltek, hogy a munka minden fázisában csak minimális szerepet játszanak, pedig a nevük mindenütt kitüntetett helyen

szerepelt. A pénz és az egyéb források persze aránytalan mértékben kerültek Polshekhez és munkatársaihoz.

Éreztem: igen kedvezőtlen példa, hogy az ország egyik legfontosabb indián vállalkozásában egy nem-indián veszi át a vezető szerepet, különösen ha oly bőven akadnak nagyszerűen megfelelő indián szakemberek is. Kijelentettem: ez nem a megfelelő alkalom arra, hogy bizonyítsák: az indiánok a Nagy Fehér Atya felügyelete, irányítása és ellenőrzése nélkül minden komoly és jelentős teljesítményre vagy vállalkozásra képtelenek és alkalmatlanok. Még ha Polshek minden elvárásnak megfelelne, azonkívül pedig gáncstalan és feddhetetlen jellem volna is, akkor is ártana az általa képviselendő indián közösségnek azzal, hogy folyamatosan erősíti a róluk, mint másodrendű állampolgárokról kialakult káros és gonosz sztereotípiát.

Egy életet töltöttem azzal, hogy megpróbáltam elérni: az indiánok oktatásában, az indián közösségek életének tervezésében és irányításában, a tervezésben, fejlesztésben, közösségépítésben, iskolák létesítésében és működtetésében az indiánoké legyen a vezető szerep. Egész életemet annak szenteltem, hogy szétzúzzam az ártalmas sztereotípiát, s most itt, az Egyesült Államok fővárosában Polshek irányítása alatt maga a *Native Design Collaborative* tartja fenn és erősíti ezt a tévhitet. Ennek a vállalkozásnak új viszonyt kellett volna megteremtienie az indiánok és a domináns fehér kultúra között, nem pedig még jobban bevésnie a köztudatba a téves és kártékony hiedelmeket.

Rick West tökéletesen ismerte az álláspontomat. Ezt képviseltem egész életemben. Szavamat adtam a Véneknek, és ő tudta, hogy azt meg fogom tartani.

Elfogadni a munkámat, tisztességtelenül keveset fizetni érte, aztán odaadni valaki másnak – ez nem egyéb, mint lopás. Elfogadni a terveimet és rajzaimat, amelyek egyöntetű tetszést arattak mindenütt, és odaadni őket egy másik építésznek, hogy a maga nevével használja fel őket – ez hamisítás és csalás. Megmondtam nekik, hogy a dolgok ilyen fordulata nem szolgálja sem a közösség, sem a szakmám érdekeit, s az én hazámban az ilyesmit törvénytelen ségnek és erkölcstelenségnek nevezik.

A *Smithsonian Institute* a következő okokból mondta fel a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* szerződését:

1. A vezető építésztervező elbocsátása, aki nemcsak az indián közösséget képviselte, hanem terveit a bizottság is jóváhagyta, elfogadhatatlan.

2. A *Geddes Brecher Qualls Cunningham* nem rendelkezik sem a szükséges gyakorlattal, sem a kellő technikai felszereltséggel ahhoz, hogy létrehozassa a kívánt minőségű múzeumépületet; az általa alkalmazott megoldások nem felelnek meg a jelen követelményeknek.

3. A projekten a megfelelő határidők megtartásával dolgozó team-et, amely a munka nagyobb részét végezte el, elbocsátották, a *Smithsonian Institute* úgy véli, hogy a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* egymagában nem képes a szerződés követelményeit teljesíteni, és az abban kitűzött ütemtervet betartani.

Rick ezután átadta nekem a nyilvánosságra hozandó közlemény egy másolatát, amelyben az állt, hogy a *Smithsonian Institute* felbontja a *Geddes Brecher Qualls Cunningham* és Douglas Cardinal szerződését, mert neve-

zettek nem képesek a határidőket betartani. Ha Rick kihagyta volna a felmondó nyilatkozatból a nevemet, talán még lett is volna benne valami igazság, habár csakis annak az irányvonalnak következtében, amelybe a *Smithsonian* vezetői belekényszerítették a *GBQC*-t. Az azonban, hogy belevették az én nevemet is, a médiát pedig úgy tájékoztatták, hogy a határidőket *én* nem tudom betartani, és *nekem* nincs meg a megfelelő technikai felkészültségem a saját épületem megtervezéséhez – az már nyílt és nyilvánvaló hazugság volt. Mindenesetre remek alkalmat kínált barátjának, Polsheknek, hogy azonnal átvegye a megbízást...

Csalódottságomat és fenntartásaimat megosztottam Ann Roberts-szel, akivel akkor ismerkedtem meg, és aki különös rokonszenvet táplált törekvéseink iránt. Beszámoltam neki a hatalmas munkáról, amelyet a csapatom elvégzett, és megmutattam a kidolgozott terveket, részletrajzokat, az egyenként megtervezett helyiségeket, alaprajzokat és metszeteket. Ann ígéretet tett arra, hogy a befejezéshez még szükséges munkánkat havi százezer dollár körüli összeggel ellentételezi. Idoia és én már nemigen mehettünk bele több adósságba, de meg kellett tartanom a szavamat, és a népemnek, s különösen az indián közösségnek tett ígéretet. Ez szent dolog volt. Ann személyes anyagi támogatásával megcsináltuk az egész épület számítógépes makettjét. Hozzá tettünk az építkezés egyes fázisaihoz szükséges minden információt. Ezenfelül tovább finomítottuk a tervet, és a legrészletesebben kidolgoztuk a technikai megoldásokat. Minden szükséges instrukciót hozzátettünk, úgyhogy minden egyes kő, minden ablakillesztés, minden üvegtábla automatikusan méretezve volt. A számítógéppel rá lehetett közelíteni minden kőre, és akkor megjelentek a pontos méretezések, amelyek alapján a gyártó elő tudta őket állítani. A pontosan megfelelő méretű kövek megrendeléséhez csak az adott fájl, vagy egy kinyomtatott rajzot kellett elküldeni.

Közben a *Smithsonian* nyilvánosságra hozta: megbízta Polshekét és a *Native Design Collaborative*-t, hogy végezzenek alapos ellenőrzést a *Smithsonian*-nak bemutatott munkánkkal kapcsolatban. Ők párhónapos fontolgatás után arról tájékoztatták a *Smithsonian Institute*-t és a közvéleményt, hogy még 25 százaléknnyira sem készültünk el. Ez lehetővé tette Polsheknek, hogy kiterjessze a saját tevékenysége határait, messze belenyúlva a mi munkánkba is. A leendő tervezőnek pedig természetesen magasabb tiszteletdíj jár...

Ez egyébként azt is jelentette, hogy a *GBQC* és az egész tervező csoport több millió dollárt hozott a *Smithsonian Institute*-nak: azt az összeget, amely elméletileg megmaradt az építészeti és műszaki tervezés kifizetetlen tiszteletdíjából – ebből fedezni lehetett az új építész magasabb költségeit.

A *Smithsonian Institute* azt is kijelentette, hogy az amerikai törvényeknek megfelelően házon belül viszik végig az egész projektet. Ebben az esetben nincs szükség pályázat kiírására sem.

Amerikában és Kanadában a közpénzekből finanszírozott projektek esetében nyilvános pályázatot kell kiírni, s ez azt jelenti, hogy a lehetőség minden nagyobb építésziroda és vállalkozás előtt nyitva áll.

Négy hónap elteltével bemutattam a munkánkat a műszaki – szerkezeti, elektromos, gépészeti – munkatársak-

nak. Átnézték az anyagot, majd levélben jelentették ki és tanúsították, hogy a kapott anyag alapján el tudják végezni munkájukat, s a teljes építkezés befejeződhet a megszabott határidőre és az adott költségvetés keretei közt.

A munka érdekében ragaszkodtam a megfelelő pozícióhoz, hogy teljesíthessem a *Smithsonian Institute*-tal kötött eredeti szerződésemet. A Vének emlékeztettek rá, hogy az egész projekt célja a gyógyulás, a megbocsátás, a két kultúra közötti mélyebb megértés és közeledés.

Polshek első dolga volt, hogy a szemétre vesse a munkámat, s lépése osztatlan helyesléssel találkozott. A *Native Design Collaborative*-vel együtt azt állította, hogy a terv tele van hibákkal, s az épület egyes részei megvalósíthatatlanok. Dr. Heyman nyilvánosan is melléállt, hogy bennünket még inkább hiteltelenné tegyen. Mindez természetesen szemenszedett hazugság volt, hiszen korábban mindent, amit csináltunk, minden fórumon egyhangúlag fogadtak el. A munkánk és az egész csoport félresöpörése a stratégiájuk része volt; így csináltak a saját embereik számára helyet. Persze óvatosaknak kellett lenniük a pocskondiázásunkkal, hiszen a miénkhez igen hasonló épületet kívántak létrehozni, és nem akartak konfliktusokat a különböző bizottságokkal, és a közvéleménnyel amely korábban rokonszenvennel fogadta a terveket. Ezért a terv készítőit, és nem magát a tervet kellett lejáratniuk, hogy mindazt, amit elvégeztünk, felhasználhassa az új csapat.

Nekem viszont el kellett bocsátanom az egész teamet, mert már annyi pénzem se volt, hogy hazautaztathassam őket Kanadába. Egyesek közülük – például Satish – már harminc éve dolgoztak velem. Mindannyian nagyszerű szakemberek voltak, és csak a legjobbat érdemelték volna; családommal együtt óriási áldozatokat hoztunk azért, hogy együtt tarthassuk őket, de a legelemibb anyagi eszközök híján nem sikerült. Nekem magamnak is alig volt annyi pénzem, hogy hazautazhassak Ottawába. Feleségem a fiammal együtt egy időre a szüleihez költözött, hogy átvészelje a pénztelenség legnehezebb időszakát.

A gyógyulás kezdete

Legnehezebb a saját elképzeléseim, elvégzett munkám, szellemi tulajdonom és a magammal azonos, bennem gyökerező gondolat arcátlan és nyilvánvaló ellopásának tudomásul vétele volt. Az, hogy elveszik a munkámat, és odaadják olyasvalakinek, mint Polshek, hogy utánozza, másolja le és hamisítsa meg – ez volt a legrosszabb, amit tehettek velem. Az ember legmélyebb önazonosságát, a lelkét sérti meg és roncsolja szét, ha másnak adják oda a munkáját, hogy az fejezze be. Ez nem más, mint egy ember legvégső kizsákmányolása – egy indián legvégső lerablása. És még ennél is fájdalmasabb volt, hogy részt vettek benne indiánok is...

A törzsi Vének befestették az arcomat és a testemet, és felruháztak őseim nevével. Anack Anabie nevét kaptam meg – ő hadi törzsfőnök volt, és békeszerző. Azt mondták, szükségem van az őseimre; beszélnem kell velük, mert hatalmas a feladat, amelyet magamra vettem. A név ezt jelenti: *A Vén Kos, Akinek Szarva Egészen Körbeér*. A szerterítés során emlékeztettek a szív útjára és a tudás útjára, amelyeket a szent

pipa szimbolizál. Át kell mennem a túloldalra, és vissza kell térnem onnan. Véneink vezetésével beléptem a szellemi birodalomba. Megérintettem a halált, és megérintettem nagyatyáim és nagyanyáim szellemét. És mindeközben nem féltem a haláltól. A nem helyes módon élt élettől féltem. A halálban egyesültem a Szellemmel, a Teremtővel. A helyesen élt élet után a halál nem több, mint átmenet. Ha az ember nem fél a haláltól, rettenthetetlen harcosná válik, a halál pedig barát lesz, aki ott áll az ember balján, mindig jelen van, és az élet minden pillanatában emlékeztet rá: az élet túl drága ahhoz, hogy elveszted. Nincs idő kedvvel tocsogni a személyes sérelmekben és megbántottságokban, és minden cselekvésnek szellemi tetteknek kell lennie. És nem szabad türelmetlenül ítélkezni magunk és mások fölött. Mi, emberek türelmetlen teremtmények vagyunk, és ember voltunk szüntelenül gáncsot vet elénk. Béklyókat veszünk magunkra akkor is, ha az ész útját járjuk a szívé helyett.

E tudás útját járva félelem nélküli harcosok leszünk, s aki nem ismeri a félelmet, az erős. A félelem legyőzése előtt az ember élete nem a szóhoz való hűségen, hanem a félelmen alapul. Amikor az ember hatalomra tesz szert, elhatározásai a hatalommal való bánásra vagy visszaélésre irányulnak, és letérítik a tudás útjáról. Csak ha megérti, hogy nem a hatalom az, amit keresnie kell, válik azzá a hatalom, amivé válnia kell, olyan eszközzé, amellyel erőssé és hatalmassá lehet tenni másokat. A hatalom belülről fakad. Az embernek nem kívül kell azt keresnie, hanem önmagában, mert az válik hatalmassá, akinek cselekedetei tiszták és becsületesek. A hatalmat alázattal kell kezelnünk, és nagyatyáink útját kell járnunk. Ha az ember megtanulja másokért használni a hatalmat és az erőt, megtartani a szavát, és a szívével cselekedni, a tudás útján járó, megvilágosodott személyiséggé változik. Ha az ősök tudásának útját járja, nem keresi a másik embertől, rendszertől, intézményből, testületből vagy kormányzattól eredő hatalmat, nem hajszolja a rangot, sem pedig a pénzt. Ezek mind az emberen kívül álló hatalom jelei és jelképei. Ha másoktól származó hatalomra és mások elismerésére vágysz, ha a rangot és a pénzt; a domináns kultúra értékrendje szerint való gazdagságot és anyagi javakat hajszolod, kiegyensúlyozatlan, bizonytalan személyiség vagy. Csak az erőtlén ember keres külső támaszokat ahhoz, hogy biztonságban érezhesse magát.

Sok indián már a kanadai és amerikai társadalom gyermeke és kreatúrája. A domináns kultúrák arra tanítanak, hogy gyenge kisebbség vagyunk. Az indiánok pedig igyekezzenek megtalálni a helyüket a domináns kultúra társadalmában.

Belénk ivódott az erőtlenség tudata. Teljesen érthető tehát, hogy az indiánok be akarnak illeszkedni a társadalomba, ízesülni akarnak az intézményekhez, a kormányzatokhoz, mert így tudják legyőzni félelmüket. Teljesen érthető, hogy pénzért, hatalomért vagy presztízisért feladják személyes integritásukat és odadobják saját népüket is.

Történelmünk során folyamatosan elárultak bennünket népünk azon tagjai, akik inkább a domináns kultúrák hatalmának fényében kívántak sűtkérezni. A domináns kultúrák mindig felhasználták ellenünk a mieinket is.

Amikor visszatértem Kanadába, szertartást végeztünk Véneinkkel, és imádkoztunk azokért a gyenge és kiszolgáltatott indiánokért, akik csak a hatalmat és a pénzt kergetik.

Különleges imádságot mondtunk ellenségeinkért, Mr. Polshékért, a *Smithsonian Institute* tisztségviselőiért és támogatóikért, mert ők mindannyian nagy tanítómesterek. Véneink és én is igen sokat tanultunk tőlük és általuk. Most már teljesen felkészült vagyok arra, hogy zsarnokságukkal szembeszegüljek.

Mindannyian húsba öltözött szellemek vagyunk. Sokkal többek, mint élő, fizikai testek. Sugárzó szellemi lények vagyunk. Hatalmas és erős lények, akiknek birtokában van teremtés mágikus képessége. Hatalmunkban áll, hogy e világban megvalósítsuk látomásainkat. Ha kinyilvánítjuk ezeket a látomásokat, és munkánkat hibátlanul végezzük el, a látomások valósággá válnak – mindannyiunkban megvan az ehhez szükséges erő. Ha a körülmények mindentől megfosztanak; ha semmi másunk nem marad, csak a szellemünk, csak még erősebbek, és a tudásban még teljesebbek leszünk. Köszönetet mondok az ellenségeimnek, hogy hozzásegítettek mindehhez.

A washingtoni csetepaté valódi vesztese Amerika népe, és a *Smithsonian Institute*. A Mall utolsó házhelye az én jellegzetes stílusom arcátlan és szánalmas lerablása és megcsúfolása lesz; hamisítvány, amelyből hiányzik az integritás, a lélek és az erő.

Mi továbbra is tervezzük a hatalmas létesítményeket: városi központokat, egészségügyi központokat, kormányzati központokat, a kulturális örökséget bemutató intézményeket; az első kanadai indián egyetemet Saskatchewanban, és egyetemet Bolívia indián népeinek. Világszerte támogatnak bennünket az építészek, akik közül sokan írtak a *Smithsonian Institute*-nak felháborodott leveleket.

Kanadában 1999-ben a szakma elismerését fejezte ki. A Royal Architecture Institute aranyéremmel tüntetett ki; a legmagasabb jutalommal, amit hazámban építésznek adni lehet. Itt kell megjegyeznem, hogy a mi kultúránkban mindenkit elismernek és tisztelnek. Tisztelik még a gyermekeket is, mint teljes, egész személyiséget, aki magában hordozza őseinek erejét és képességeit. Véneinket tisztelik tudásukért és bölcsességükért, és gondoskodnak róluk, még azon a módon is, amit nyelvünk úgy fejez ki: *minden ember terét, minden ember szellemét és minden ember egyéniségét tisztelni kell*.

Amikor megszületett a törzsi elhatározás, mindenki, aki csak részt vett benne, tagja lett egy körnek, még azok is, akik nem értettek teljesen egyet. Őket is meghívták, mert a Vének úgy tartják, hogy csonka az a kör, amelyben csak olyanok vannak, akik maradéktalanul egyetértenek, így ugyanis csak a teljes szellemi panoráma fele látható.

Mindenkit tisztelnek, mint személyiséget, és senkit sem szakítanak félbe, amikor beszél. Személyes álláspontja miatt senkire nem néznek ellenségesen. Mindenki mindenkire odafigyel, és ezzel a figyelemmel megtiszteli, még ha nem is ért egyet vele. Ellentmondásban állna egész kultúránkkal, ha bármi olyat mondanánk, vagy tennénk, ami sért, vagy bánt másvalakit. A döntéseket mindenki maga hozza meg, és a saját szívével kell megtanácskoznia, míg csak meg nem oldódik a probléma mindenki számára, aki a körben jelen van. A kört senki sem hagyhatja el elégedetlenül, vagy azzal az érzéssel, hogy a véleménye nem nyert figyelmet, meg-

---

PAGONY KIÁLLÍTÁS

---

hallgattatást. Minden határozatot a hagyományos módon, egyetértéssel kell megalkotni. Minden ember húsba öltözött szellem, őseinek leszármazottja, és őse mindenkinek, aki a nemzedékek során utána következik. Mindenkinek ezt a végtelen vonulatot kell számításba vennie, amikor meghozza a döntéseit, mert nem egyedül önmagát képviseli, amikor beszél. A döntések megerősítésére körbeadják a megszentelt pipát. A pipa az egyenes, őszinte beszéd, a szív, a lélek legmélyéről származó igazság szimbóluma.

*

Az én hazámban ez az egész amerikai történet etikátlannak minősülne, és az építészeti szövetségünk nem is engedné meg, hogy ilyesmi megessen. Az *American Institute of Architects* tagjaitól azonban megtudtam, hogy az Egyesült Államok kormánya és a neki engedelmességek bürokrácia ragaszkodott az *American Institute of Architects* alapszabályának egy záradékához, amely szerint a kormány bármely építész bármely munkából elbocsáthat, és saját maga jelölhet ki helyette valaki mást. Ez lehetővé teszi, hogy alkalmazzanak egy-egy igen kreatív építész, majd a megfelelő időben elcsapják, s helyébe olyat állítanak, akinek képességei nem építészeti, hanem politikai természetűek; s megbízói ízlésének megfelelnek.

A szakma érdeke lenne, hogy ilyesmi ne történhessen meg. Elmesélték nekem, hogy az *American Institute of Architects* folyamatosan kapja a figyelmeztetéseket: ha érvényteleníti ezt a paragrafust, büntető intézkedésekkel kell szembenéznie. Ha ez igaz, akkor úgy kell tekintenünk, mint egy szabad társadalom egészségtelen kinövését – holott ennek a szabad társadalomnak tisztelnie kellene azon emberek személyes szellemi tulajdonát és személyiségét, akik hozzájárulásukkal gazdagítják a kultúrát és a civilizációt.

Mindez a legtöbb civilizált országban, kivált pedig a szabad országokban a nyilvánosságot és a szakma érdekeit szolgálja. Minthogy az én történetem nem vert fel túl nagy port, s mert a *Smithsonian Institute* olyan verziót konstruált és terjeszt, amely elferdíti a tényeket, elengedhetetlenül szükségesnek éreztem, hogy nyilvánosságra hozzam a valódi történetet, amely része népem történelmének is.

A Mall végén létrejövő épületért felelős *Smithsonian Institute*-nak, az Egyesült Államoknak és az amerikai népnek is van választási lehetősége. Választhatják, hogy kőbe foglalnak egy épületet, amely megjeleníti a maga nyelvén, minden részletében és lényegét tekintve az árulást; annak az ígéretnek megszegését, amelyet az indiánoknak tettek, nevezetesen hogy ebben az épületben ők maguk beszélhetnek el, magyarázhatják és értelmezhetik saját történelmüket és kultúrájukat. Akkor a kőbe zárt épület a dicstelen csalás, és az amerikai indiánok szellemi kirablásának emlékműve lesz. Ám választhatják azt is, hogy megépítik az adott szó megtartásának, a jövőben rejlő lehetőségeknek az emlékművét, egy tiszta, becsületos és sugárzó épületet.

A PAGONY TÁJ- ÉS KERTÉPÍTÉSZ KFT kiállítása októberben nyílt az Ernst múzeumban. Kivételesen nagy számú közönség előtt hangzott el Ertsey Attila megnyitója:

Járt utat járatlanért el ne hagyj – szól az állítólagos bölcsesség.

2000. Európa mély válságban van. A Nyugat – Káin utódai – megalkották a természettudományt és tökélyre formálták az érzéki világot. Ma ezt csiszolgatják, a földi paradicsom elérésének reményében. A Kelet – Ábel utódai – a lehetőségek világában lebegnek, a jövő jegyeseiként, a megtestesülésre képtelenül.

A Nyugat hideg ésszel füvet nyír és autópályát épít. A Kelet kábultan mérgezi édesanyját, a Földet. A két világ határán állunk, a felszámolás alatt álló Közép-Európa immár vonallá zsugorodott mezsgyéjén.

Magyarország ma alkalmazkodik. Szeretne a Nyugathoz tartozni, hátat fordít a Keletnek. Reménykedik és törleszkedik, mert nem tanult. Leigázott népek osztályrésze a nagyhatalmak jóindulatában való reménykedés. Kompország lakóira meglepetés vár: a Nyugatnak nincs rá szüksége, csak mint felvonulási terepre. Kelet sértődött az árulásért, gyűlöl és irigykedik.

Magyarország nem találja a helyét. Vágyak és csömör közt hanyódnak. Nagy napokat mindig akkor láttunk, amikor magunkra ismertünk. Ady Párizsba vágyott. Ma a világ megváltozott. Párizs hallgat. Közép-Európa az Anyag és a Szellem határán szédeleg. Halott intellektusunk alatt dübörög a föld. A természettudomány elérte határait. A határon túlról a teljesség dörömböl. Át kell lépni a határon, erősen, bátran.

Káin fiai – a Nyugat test, szellem nélkül. Ábel fiai – a Kelet szellem, test nélkül. Káinnak és Ábelnek bennünk kell kiengesztelődnie.

Svájc, Németország, Erdély, Oroszország, Magyarország. Néhány fiatal elindult szerencsét próbálni. Nem hallgattak az okosságokra, csak arra mentek, amerre bensőjük hajtotta őket. Megtalálták tanítómestereiket, megtanulták, amit lehetett. Látták a nyugatot és látták, mi betegíti. Elmentek keletre és szót értettek. Hazajöttek és megálltak közepen. Iskolát csináltak, a Közép iskoláját. Amit ők végeznek, az leginkább a középkori *ora et labora*-hoz hasonlatos. Munka és tanulás. Tanulás és tanítás. És megint munka.

A Pagony a Földet formálja. Alakítja és műveli. Ezért kívánczik ide egy szó, mely rokon azzal, amit folytatnak: *Agrikultúra*. A szó eredete: föld-művelés. Elfelejtettük már, mi a feladatunk a teremtett világgal szemben. A teremtés kész és pusztul. Miközben egyre fogyó gyümölcssein élünk, nem halljuk a várakozó természet kiáltását. A halott kövek, az eleven növények, a lelkes állatok lemaradt testvéreink. Ők mi vagyunk, mi voltunk. Magunkkal kell vinnünk, fel kell emelnünk őket, felelősek vagyunk értük, magunkért. A táj individualitás, a táj én vagyok. A Közép itt van benn.

A Pagony a járt utat elhagyta a járatalanért. A józan ész szerint a Pagonynak nem kellene léteznie. Léte nem kiszámítható, még egy hétre előre sem. Nem lettek keletiek, sem nyugatiak. Középen vannak. Ami létezik Közép-Európából, az az, ami bennük, bennünk létezik. Amit létrehozta és életnek utazásaik során Kelet és Nyugat között, az egy közösség, egy láthatatlan, de mégis kézzelfogható közösség. Ez az úgynevezett Európai Közös-ség, a valódi.

Amit csinálnak, az nem trendy. Járatalan úton járnak, a szabadság útján. Most ők beszélnek. Hallgassuk őket.

KIRÁLY JÓZSEF KIÁLLÍTÁSA

Az Iparművészeti Múzeumban október 27-én nyílt meg Király József belsőépítész életmű-kiállítása. Az alábbi vallomás a kiállítást kísérő kiadványból való.

A békesség és csend vágya, igénye a kora gyermekkorba kúszik vissza. Édesapám nevelőanyjának kis zsúpfedeles háza az egyik „forrás”. Gyógynövénypárák, régi, ódon illatú könyvek, óriási eperfa az udvaron, időtlen csend ... benne tipegett a máig is kortalan Juli mámi, a füvesasszony.

Édesanyám családjában számlálhatatlan felnőtt gyerek-sereg, tucatnál több unoka. Csizmadiaműhely, istállók, lovak és kutyák jövése-menése. Kavargó, egyszerű, de színes élet, ennek a békessége volt a védőburka minden nehézségnek.

Később édesapám műhelyét, mint másfajta fűszerillat, a frissen fűrészelt fenyődeszkák máglyáinak párologása lengte át. Főzésnél, sütésnél beleúszott a parázs füstje, a festékek, a lenolaj, a denaturált szesz, az új ajtók, ablakok száradó szagába. És minden munkás, nehéz nap végén az elfáradás csendessége, békessége.

Gyerekként akkor még nem fogtam fel ennek az életnek a teljességét. Ma ezerszer rácsodálkozom, és vágyakozom erre a nyílt életre. Becsülettel készültek a csizmák, szarufésűk, ácsszerkezetek, bútorok, sziták és szöttesek; adták-vették és cserélték a búzát, deszkát, a tojást és a tapasztalatokat. Emelt fejjel néztek egymás szemébe, tekintették az árut és a szavakat úgy kísérte, mint szülő a gyermeket az iskolába. Kezük érdekessége, a nézésük nyugalma és büszkesége volt a „jótállási jegy”.

Vásárról vásárra találkoztak a pecsenyesütők, csizmadiák, asztalosok, cserepesek és takácsok. A hibás bakancsot szó nélkül, szemlesütve akasztották a hátsó szegre... Több volt ez a verésnél. Maga a megsemmisülés. A rossz hír; a rossz munka bélyege miatt messzire kellett vándorolnia a gyenge iparosnak, hogy másutt újrakezdhesen.

Apám bátyja szintén asztalos volt, de ő már „igazi” műbútorasztalos. Középszkolásként, tanítás után be-beszaladtam a műhelyébe inaskodni. Mivel náluk laktam egy ideig, le is dolgoztam a „koszt-kvartélyt”, ahogy illett.

Nagybátyám – hatalmas, mackó-típusú ember – túlélte az urali fogságot, utána itthon vöröskatoná lett, majd azt is túlélve leülte vezeklésül az érte járó kötelező éveket. Látszatra a Jóistentől sem félt. Tiszteltem tudását, keze pontosságát, de néha rajtakaptam a félelmen. Árnyék vetült a műhelyablakra, és ő felszisszent: itt a Kozma, vagyis az Úristen! *Kozma Lajos* volt ez, a „subleres”, a néhai *Flach János* bácsi pedig az „ember”. Ha Flach János huszonöt millimétert mondott, az nem lehetett sem huszonnégy, sem huszonhat. Benyúlt a belső zsebébe, kivette a műszert, mért, hümmögött, bólintott – és elment.

Kisebb termet, kisebb árnyék, megjött a halk szavú „kisöreg”, *Kaesz Gyula*. Majd hosszabb, nyugább árnyék – még halkabb szó –, *Gábrriel Frici* bácsi. Később *Gáboros Lajos*, *Dankó Ödön*, *Kimle Ede*, *Hornicsek László* és a többiek.

Testközelből lestem a szakmát, fordított sorrendben, mint ahogy szokás. Előbb az emberi hangot, a gesztusokat érzékeltem, a szakmai műszavak zamatát, majd kinőni láttam a pallókból, panelokból, furnérkötegekből a mesterek bútorait. Ámulva néztem a születés csodáját.

Később kezdtem megismerni az egészet. Hogy minden része valaminek, ami a mesterek asztalán rögzül. Szerencsém volt ezekkel az ismeretségekkel. Egyszerűség, póztalanság, megbízhatóság volt a személyek és művek sajátja. Kamaszkorom mába átszűrődő emléke így maga a mértékletesség.

Na mi van? Te is rajzos legény leszel? – kérdezgette mackó Nagybátyám egyre gyakrabban. Én a válaszadás előtt is tudtam már, hogy az „Árnyak” követője leszek. S amikor az igeneget kimondtam, tudtam, hogy Anyám, Apám, Nagybátyám és az „Árnyak” útja ugyanaz.

A nagybátyámnál töltött inasévek folytatódtak 1949-ben, főiskolás koromban is. Itt volt a gyakorlati oktatás. Megtanultam szerszámot élezni, rendet tartani, az anyagot szenvedélyesen szeretni.

A főiskolán *Kaesz Gyula*, *Kimle Ege*, *Hornicsek László*, *Schäffer Ferenc*, *Németh István* és a képzőművész óriások: *Borsos Miklós*, *Mihályz Pál*, *Gábor István* voltak a mesterek és a mértékek.

Kimondatlanul is kötelező volt ismernünk az ötvös, keramikus, textiles, jelmez- és díszlettervező szakmák párhuzamos gondolkodásmódját, tárgyaik születésének körülményeit, örömét, kínját, specialitásait. Nehéz történelmet írt körénk az élet, de burkot teremtettünk magunk köré.

Öt év után nagy reményekkel léptem ki a „nagy iskolába”. Tervezőintézetekben dolgozhattam együtt *Janáki Istvánnal*, *Albert Jenővel*, *Szrogh Györggyel*, akiknek sohasem fogom tudni eléggé megköszönni végtelen tanító türelmüket, emberségüket, érlelő, csiszoló gesztusaikat. Ennek a generációnak erkölcsi parancs volt a méltó utódok kiművelése. Életmentő, féltő pallérozásuk olyan volt, mint segíteni végigmenni egy magas épület gerincén szédülés nélkül, vagy okos fogással elkapni az élével – érvként – felénk lökött duplagyalut.

A nagy árnyak időközben ugyancsak nagygyá nőtt Árnyai is megérintettek munkatársi létükkel. *Jánossy*, *Farkasdy*, *Zalavári*, *Jurcsik*; építészek és belsőépítészek egyaránt kollégáikká avattak. Önbizalmat és hitet adó szakmai tapintatuk továbbadásával szeretnék ma összekötő kapocs lenni a legújabb generációk felé, amikor tanítok.

Amikor azt kérdezik: Tanár úr, miért így, miért erre, miért ezt? – az Árnyak mindig segítenek. A bizalmat tükröző, kérdező szemek és az idő kútja egyetlen víztükör.

Ilyenkor végtelen gyorsasággal indul el az emlékek pergő filmszalaga. Ember és ház, ember és város, ember és ország szálai fonódnak egybe. Erdély, a kisváros, Torda, – ahonnan származom –, folyója, az Aranyos... Anyai felmenőim székelyek: Sárkányék, Bölönyiék, Nagy Áronék. Apai ágon felmenőim mezőségi Királyok, Jeneyk és linzi osztrák vasútépítő Gelicherek. Családi barátaik Tutsekék, a szász vaskereskedők, Scridon bácsi, nagyapám kedves román katonatársa, vadőr, vadorzó, gombagyűjtő. És Amí-

rás, az örmény rőfös, Krausz bácsi, a kedves zsidó bőrkereskedő, és még a jó ég tudja, hányféle ember, ebben a kelet-európai emberkohóban.

Közös küzdelem, megszenvedett megértés és közös ünnepek, keresztelők és temetések. Sokarcúság, sokféle viselet, sokfajta tárgy, szó, illem, sokféle ház, egymást tűrő különbségek, sértetlen színesség.

Ma is eltűnődöm, miként tudott továbbélni Bethlen Gábor korának türelme, békessége még a harmincas években is, a második világháború előtti és művi heccelésektől sem mentes körülmények között. Gyanítom, hogy ebben a békességben a tárgyak világának is nagy szerepe volt. A tárgyak ekkor még olyan magától értetődő egyszerűséggel, a céhes idősakra jellemző fegyelmességgel és magakínálással jöttek létre, aminek kohéziós hatása is volt. Hiszen a régi bútorok, nyergek, szőttek és konyhai eszközök, szekerek, bogárnarmunkák, épületelemek nem váltak presztízseszközökké, együtt éltek használóikkal és öröklődtek utódaikra.

Azt tapasztalom, hogy a szükségesnél szélesebb, gazdagabb, változóbb tárgyi világ, a cserék és a begyűjtések mohósága furcsa érzelmi, magatartási torzulásokat hoz magával. Szomorú volna, ha éppen a szolgálatra rendelt tárgyak vernének éket ember és ember közé.

Közben széthullottak az állami „tervezői bölcsödék”. Szabadverseny; ki ígér nagyobb, harsogóbbat, faágból, betonból, acélból, Aranyozás, valódi bőr, autótelefon; mindent azonnal, gyorsan az ölembé. A változás szükségességében, történelmi parancsában a készületlenség minden buktatója is jelen van.

Még volt rövid nyolc év 1983-tól 1990-ig a Finta-műteremben, amikor holdkórosként ringattam magam abban a hitben, hogy megtartható valami a műhelymunka örömeiből. Ám a nagyváros más, mint a kisváros zárt világa. A nagy lépték, s az állékonyság vágya összeütközött. Azt vettem észre, hogy a megérlelt döntések ideje lejárt. A méretben, a sodrásban kihűlt a kézmeleg. Nem vagyok gumigerincű; sem a kényszer, sem a kisszerű megjegyzések már régen nem idomíthatnak. Nyugdíjba mentem.

Gyakran keresem az emberek tekintetében – utcán és metróban –, képesek vagyunk-e üzeni egymásnak. A feszült arcok félelemmel töltenek el. Reménykedem: még lehetne újramezteni.

Mégis, amikor mostanában húsz évvel ezelőtti gyári kollégák hívnak vissza együtt dolgozni, akkor valami derengeni kezd...

Fontosak a pihenések. A bővült család körében egy kis menedék a Szent György-hegy tövében, az unokák és egy öreg, játékos kutya. Ebből az „óvóhelyből” a mai gegháborúk, a pléh-, plexi- és gerendaháborúk nem vihar, csak szellőlengedezésnek tűnnek. Nem az a fontos, hogy én éljem túl; az a döntő, hogy akiket szeretek, s akikért élek – útítársaim –, minél kevesebb sérüléssel kerüljenek ki a porviharokból.

Valahol már készülődik felívelésre a szívárvány.

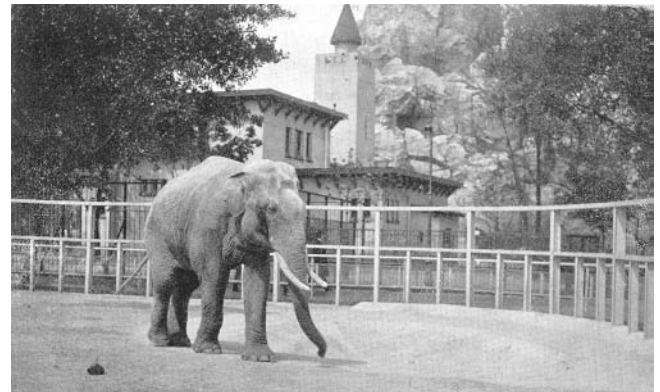
H Í R E K

KUNKOVÁCS LÁSZLÓ: ŐSÉPÍTMÉNYEK című könyve megjelent, 2500.- forintért megvásárolható az alapítvány 1114. Bp. villányi út 8. sz. alatti irodájában.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS december 9-10-én kétnapos konferencia keretében tekinti át jelenlegi helyzetét és jövőbeli feladatait. Itt mutatkoznak be az Egyesülés új, év közben felvett tagjai, a kaposvári ARKER'S Kft, a kecskeméti BAUSYSTEM Kft, a budapesti MÉRMŰ Építészeti és Környezetvédelmi Kft és a budapesti BEÖTHY és KISS Építész, Geodéta Kft. Az októberben megkezdett beszélgetést is folytatjuk az Egyesület Vándoriskoláját elvégzett építészekkel történő szoros, mindennapi kapcsolat formáiról.

KÓSZEGHY ATTILA *Területpolitikák racionalitása az Európai Unió területpolitikai cél-kompozíciói tükrében* című doktori értekezésének vitája november 27-én volt a Műegyetemen. Opponensek: Novák Erzsébet és Fleischer Tamás. A zsüri elfogadta a dolgot.

ÁLLATKERT ÚJJÁSZÜLETŐBEN címmel jelent meg az Anthony Gall, az Állatkert főépítész tervezte kis kötet, amely részletesen ismerteti az elmúlt években végzett felújítási munkákat és a tervezett további lépéseket. A dr. Persányi Miklós főigazgató által bevezetett kötet a Pálmaház megnyitása alkalmából jelent meg, és színvonalát méltóképpen tükrözi az erőfeszítést, ami az Állatkert megújulását eredményezte. A tájékoztató szerint az elpusztult zsiráfház és bölényház újjáépítését, valamint egy Budapesten kívüli új állatpark létesítését is tervezik.

H Í R E K

DECEMBER 19-ÉN POZSONYBAN, januárban Besztercebányán, februárban Kassán nyílik a Kós Károly egyesülés vándorkiállítás, amelynek egy részét decemberben Lendvén (Szlovénia) mutatják be.

December 15-én nyílik az Ernst Múzeumban a **7. NEMZETKÖZI VELENCEI ÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS** magyar anyagát bemutató tárlat. A kiállítás 2001. január 15-ig lesz nyitva, a nyitvatartás ideje alatt a kiállítás kétkötetes katalógusa kedvezményesen, 2000.- forintért kapható a Múzeumban. A velencei kiállítást építészhallgatók egy csoportja a Kós Károly Egyesülés anyagi támogatásával tekintette meg. Beszámolójukat itt adjuk közre:

Október 13-14-15. Ötvenfős építészhallgatói csoport a 7. Velencei Biennálén. Bevallom, meglepődtem a szervezés során az óriási érdeklődésen. Mintha mindenki úgy érezné, hogy ezt nem szabad kihagynia. Pedig nem kerítenek neki nagy reklámot, sőt a színvonal sem olyan, hogy megérné az utazás csak ezért a programért (hozzáteszem, az ideai alapján ítélek).

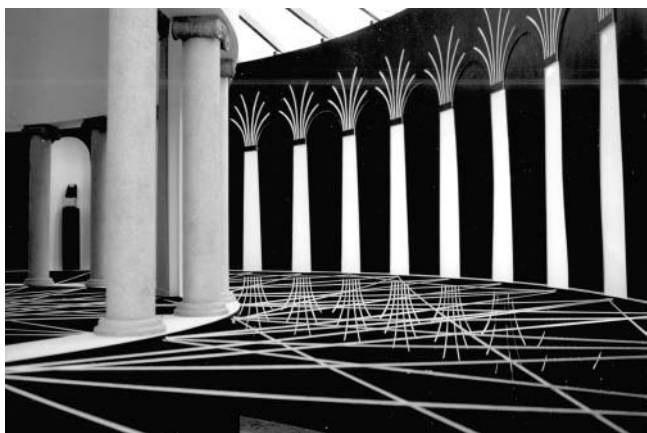
Több etikát, kevesebb esztétikát. Ahány nemzet, annyi, egymástól teljesen eltérő reakció. Nem csoda, hiszen ebbe a címbe akármi belefér. Lehet az béna vagy jó. Van, aki a funkcionalizmust látta benne (ezalatt nem a nemlétező szélsőséget értem) minimális esztétikával. A franciák például nagyon ötletesen, csak egyáltalán nem építész nyelven minden esztétikával kapcsolatos támadási felületet elkerülve semmit nem állítottak ki, csak teleírták a pavilonjuk négy falát. Hogy pontosan miről, azt nem tudom, mert három-négy óra bolyongás után sem nekem, sem senki másnak nem volt ereje végigolvasni. Talán, ha több napra maradtunk volna, még odáig is eljutottunk volna. Némelyik installáció olyannyira mellőzte az esztétikát, hogy izléstelenbe csapott át. Ezek mind a cím gúnyos kifigurázásának hatottak. Egyesek elámultak, mások értetlenül álltak az amerikai bemutatót nézve. Mire képes a modern technika? Csak nem tudom, mi köze volt ennek a hatásvadászat ízű programnak az etikához. Viszont azt be kellett látnom, hogy a „csomagolástechnikához” még mindig az óceánon túl értenek a legjobban. Igaz, az olaszok sem sokkal maradnak

el tőlük. Ha az volt a céljuk, hogy a központi csarnokba lépve a látogató összezavarodjon, akkor sikerült teljesíteniük. Nem tudtam, hogy éppen melyik monitoron melyik sztárépítész figyeljem, ahogy éppen nyilatkozik. Hazafelé a buszon azon gondolkoztam, hogy ez a „képernyőfolyosó” biztosan egy kísérlet része volt, melytől hivatott felmérni, hogy az átlagember hogyan reagál egy ilyen „ingerbombára”, mit tud kiszűrni belőle. Lehetett viszont pont egy figyelmeztetés is arra, hogy ne próbáljunk odafigyelni az egyes részekre, hanem az egészet egyben figyeljük. És ha ezt megtesszük, észrevehetjük, hogy mennyire tisztább az, ha mindenhol ugyanaz jön, mint az a zűrzavar, amikor mindenhol más. Bár ez inkább már belemagyarázás.

Ami viszont tetszett (és nem értem a sok túlzó, negatív kritikát), az a magyar pavilon. Sokak szerint rossz az, hogy két egymás utáni biennálén is az organikusok kapták a főszerepet, de szerintem erre a címre ők helyes válasszal tudtak szolgálni. Ennek ellenére több más stílust képviselő építész véleményére is kíváncsi lettem volna. A legtöbben Maróti Atlantiszát jegyezték meg. Számomra a Kör Építész Stúdió installációja volt a legérdekesebb. Jó, hogy mi más nemzetekhez képest ennyire különböző módon tudtuk feldolgozni a témát. A másik, hozzánk hasonló, a múltba kapaszkodó utópiát létrehozó munka az oroszoké volt. Mindenképpen szót érdemel a bejárati teremben elhelyezett, kőbe vésett városmakett. Már értem, hogy miért az ő kiállításukat választotta az Országépítő bemutatásra.

Mindent összevéve sok tapasztalattal és élménnyel szolgált az utazás mind nekem, mind szervezőnek, mind a többi résztvevő diáknak. Velence Európa egyik legszebb, és építészetében egyik legetikusabb városa. Ha csupán a Biennálé miatt nem is, de ezért a boldog kis szigetcsoporthoz érdemes akár mikor, akár milyen körülmények között, nem törődve semmilyen áldozattal útra kelni. Ha pedig mégis mondjuk a következő ilyen nemzetközi építészeti seregszemle megtekintésére szánja rá magát az ember, akkor semmiképpen nem szabad egy napra menni, mert az túl rövid idő erre. Vagy csak a Giardini gyors bejárására elég, vagy az Arsenale-ban egy sétára. A kirándulás végén mindenkinek egyhangúlag az volt a véleménye, hogy szívesen eltöltött volna még itt egy hetet a San Giorgio Maggioreban, akkori szálláshelyünkön éjszakázva.

Böczén Árpád

Nagy Emilné, Göllner Mária

ATTILA

– Fejezet a Gonosz missziójához –

A velencei kiállítás előkészítésekor úgy éreztük, hogy léteznie kell valamilyen kapcsolatnak Atlantisz és Attila között, de hiába kerestük. Az Arkánium Szellemi Iskola kiadásában megjelent Michaeliták című kötetből közöljük az alábbi tanulmányt, amely ezt a hiányzó láncszemet fedí fel.

Attila, akit a Niebelung-énekben Etzelnek hívnak, a történelem azon rejtélyes alakjai közé tartozik, akiket Rudolf Steiner szellemi megvilágítása nélkül lehetetlen megérteni. Lényének rejtélyes volta már azokban az egymásnak ellentmondó ábrázolásokban is megmutatkozik, amelyeket különböző forrásokban találunk róla. Az a nagyszámú monda és eposz, amely a legkülönbözőbb népeknél, de főleg a germánoknál és a magyaroknál Attila személyével foglalkozik – de Priscos rétor pontos krónikáiban is, aki bizánci követként járt udvarában – nemes hősként, nagy királyként ábrázolja, aki minden tekintetben egyenértékű korának többi hősével és királyával. Aki kiérdemli, hogy a legdicsebb hős, Siegfried özvegyét feleségül vegye, akire a népek és azok vezetői úgy néznek fel, mint egy magas történelmi misszió végrehajtójára.

Más források azonban, nevezetesen a déli országokból származókban, majd a későbbi történelmi leírásokban, népevel a hunokkal együtt az emberiség legszörnyűbb hajtásaként, a kegyetlenség, a barbarizmus megtestesítőjeként ábrázolják.

Ezt a mondat magyar költők később megénekeltek, különösen Arany János, a nagy epikus, kinek tragikus eposza, a *Buda halála* német fordításban is megjelent. Arany János (1817-1882) volt az, aki a testvérnépek példáját követve, saját népeken ősi eposza után kutatott. Sokan ugyanis tévesen azt gondolják, hogy a magyarok szlávok vagy mongolok, hunok vagy cigányok volnának. A magyarok azonban a finnugor népcsaláddhoz tartoznak. Három testvérnéptük él Európában: a finnek, az észtek és a lettek. Ezek és a magyarok a testvéri viszonyt hagyományosan ápolják. Ezenkívül a Szovjetunióban is élnek törzsek, amelyek szintén a finnugor nyelvcsoporthoz tartoznak. Az európai finnugor nyelvcsoporthoz két népe, a finnek és az észtek abban a szerencsében részesültek, hogy népi eposzukat a *Kalevalá-t* és a *Kalevi-poeg-et* megőrizhették, de a magyarok a magukét – bizonyosan a törökökkel folytatott háborúikban – elvesztették; amikor a regősök is a harctéren lelték halálukat. Lásd Arany János tanulmányát: *Naiiv eposzunkról*. Csak magyar nyelven létezik.

A „hunok” elnevezés meg ma is fogalom, az embertelenség jelképe. Amint Attila neve szóba kerül, a legszárzabb, unalmas történelemkönyvek is hihetetlen tüzes hevességgel támadják azokat, akik a hunok Királyában bármi értékeset felfedeznek.

Ez érthető is, hiszen a hunok félelemkeltő viselkedésük miatt még a barbár népek korában is különösen szörnyűnek számítottak.

Azt tartották róluk, hogy minden tekintetben különböztek a többi embertől; a férfiak egész életüket lóháton töltötték, az asszonyok szekereknél éltek. Ez azt is jelenti, hogy életfunkcióik egész máshogy alakultak, mint a „normális” embereknek, hogy a nappali és éjszakai tudatuk nem tért el egymástól annyira, mint kortársaiknál. Állandó mozgásuk a légmozgáshoz hasonlított.

Ennek a népnek semmilyen szóban vagy írásban rögzített törvénye vagy rendelete nem volt, vándorlásaik és csatáik végrehajtását mégis olyan biztos egység és mások által át nem látható tervszerűség uralta, mint ami a költöző madarak vándorlásánál figyelhető meg.

Ezzel Európában egy nép sem tudott szembeszállni; a hunok akadály nélkül gyilkoltak, pusztítottak, raboltak és erőszakoskodtak mindenütt, amerre jártak. Csupán annak pusztá híre, hogy közelednek, a legbénítóbb félelmet keltette az emberekben, és semmilyen hősiesség és bátorság nem tudta felvenni a versenyt varázslatos és különös lényükkel szemben. Rudolf Steiner egyetlen szóval magyarázta meg a hunok sajátosságát. Azt mondja, hogy a hunok az ősi atlantisziak hátramaradottjai voltak (Attila – Atlantis – Atlantis), és organizmusuk még az ősi atlantiszi emberek sajátosságait hordozta magában. Rendelkeztek a valamikori tisztánlátás képességével. Ezért nem voltak gyűléseik, törvényeik. Jellemző volt rájuk az egységes – nappali és éjjeli tudatra meg el nem választott – tudatosság, a természet szellemeinek közvetlen látása és megélése, az okkult erővel való tudatos működés. A többiekétől eltérő fizikai organizmus, a testi fájdalomérzet ismeretlen volta, s végül egy egész más szintű halálélmény is megkülönböztette őket a többi európaiktól.

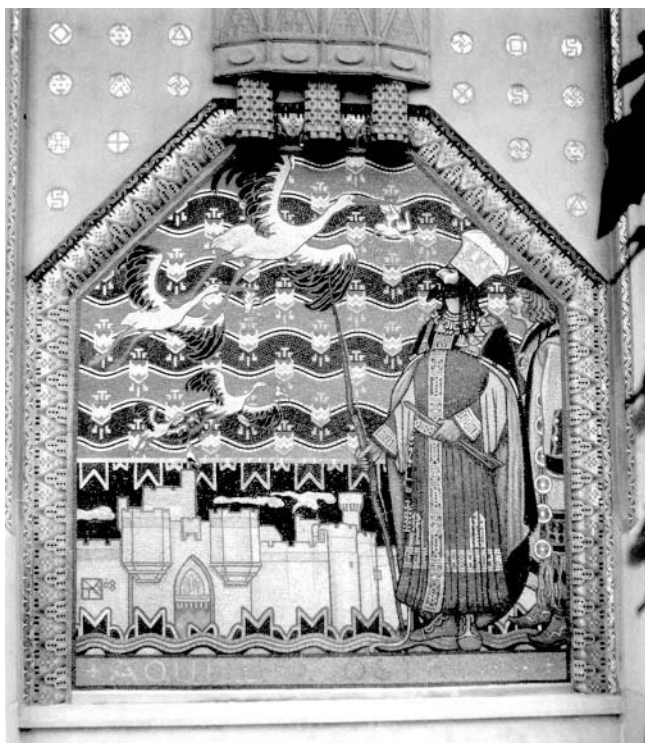
Az a nagy változás, amely az emberi hármasságban az atlantiszi időtől a hunok koráig (IV-V. század) végbement, okozta, hogy ez az atlantiszi fokon visszamaradt, és ezáltal „luciferizálódott” nép, félelemkeltő idegen testként élt a korszak emberiségében.

Minden hun monda, s különösen az, amely a Csodaszarvasról szól, részleteiben pontosan megerősíti a hunoknak Rudolf Steiner által feltárt atlantiszi sajátosságait. Ezek a mondák nagyon sok „intimitást” tartalmaznak a hun néppel és Attilával kapcsolatban, míg a germán mondák őt és népét csupán más királyok és népek vonatkozásában ábrázolják.

Az ősrégi időkben élt Közép Ázsiában egy csodálatos szépségű királyné, Enéh. Két daliás fia volt: Hunor és Magor. Hunor és Magor volt a két testvérnépek; a hunnak és a magyarnak az ősapja. A két testvér szenvedélyes vadász volt, egy szép nap mindketten 50-50 ifjút vettek maguk mellé, lóra ültek, és vadászatra indultak. Minden vad elejtettek amivel csak találkoztak egy csodálatos szarvas kivételével, ami állandóan eltűnt előlük hogy aztán újra és újra előbukkanjon. A 102 ifjút rejtélyes módon, tovább és tovább csalta maga után, mígnem egy teljesen idegen földre érték, ahol a Nap nem a nyugati, hanem a keleti égen ment le.

A helyet tekintve az ifjak eltévedtek; a tudatot tekintve azonban olyan változást éltek át, amely többé nem tette lehetővé számukra, hogy régi világukba „hazataláljanak”.

Fiatalkorától tudta, hogy kicsoda, és milyen feladatra született. Ismert volt előtte a hun nép missziója, amely az ő személyéhez kötődött. Tudta, hogy – bár több fia is volt – soha nem lesz utóda, és hogy halálával leáldozik a hunok dicsősége. E bizonyosság a hun nép minden rétegében jelen volt. Priscos rétor Attilánál tett látogatása nyomán tudósít erről. Tömör, teljesen tárgyilagos és szemléletes ábrázolásából kiderül, hogy Attila – az istenek alkonyára váró Wotanhoz hasonlóan – egész népével együtt nap mint nap tudatosan nézett szembe a halállal, tudván, hogy missziójuk véghezvitele után az egész hun közösségre fizikai megsemmisülés vár.

Mielőtt Attila tulajdonképpeni világ-misszióját megkezdhette, Isten kardját kezébe kellett kapnia. Ez, a magyar monda szerint csak azután történhetett meg, miután találkozott Ahrimannal (magyarul: Ármány), és felismerte azt. Isten kardja úgy került hozzá, hogy egy napon egy folyóparti legelőn egy fiatal bika megsebesült. A pásztor, hogy a további sérüléseket megelőzze, átvizsgálta a helyet, és egy földből kiálló kardhegyet talált. A kard – tűz és lángok közepette – egy szempillantás alatt kiemelkedett a földből. Attilához vitték, aki a karddal rögtön négy vágást tett a négy anya-szél irányába, és eljövendő világuralmának szolgálata érdekében összekötötte magát a levegő elemeivel.

Ha az Attila kardjáról szóló mondát – amely a földből bukkant elő, és nem az égből származott – összehasonlítjuk hasonló mondákkal, például Siegfried kardjának történetével, felismerhetjük benne a hunok és Attila végzetképét.

A történelem a mondákkal együtt azt a tényt is megerősíti, hogy Attila, mint Isten Ostora csak akkor kezdhetette meg misszióját, amikor különleges beavatásának minden próbáját kiállta. Nevezetesen három kötést kellett magában feloldania, azaz három belső akadályt legyőznie.

Az első a római császárlányhoz, Honoriahhoz fűződő kapcsolata volt. Honoria nagy Theodosius unokája, Galla Placidia lánya volt, és Attila jegyesének szánák.

A második kötelék bátyjához, a jog szerinti királyhoz, Budához (a Niebelung-énekekben Boedelnek nevezik) fűződő kapcsolata volt, aki szabad akaratából és testvéri szeretetéből fakadóan osztotta meg uralmát Attilával.

A harmadik gyermekkori barátjához, Aetiuszhoz fűződő kapcsolata volt, aki túszként éveket töltött a hunoknál, és akivel kölcsönösen hűséget esküdtek egymásnak.

Mindhárom kapcsolat kísértés volt Attila számára: a római oldalról az a veszély fenyegette, hogy nem lesz képes szabadságát megőrizni, és feladatát – Isten Ostora-ként – megfelelően végrehajtani.

Hogy ez ne történhessen meg, mindhárom kapcsolatát radikálisan megszakította.

Először: lemondott a császárlány kezéről – aki a magyar hagyományok szerint egyetlen igaz szerelme volt –, mégpedig úgy, hogy olyan feltételeket szabott a házassághoz, amelyek biztosították volna Rómával szembeni teljes szabadságát, és amelyekről előre tudta, hogy nem fogják elfogadni.

Másodsor: megölte bátyját, Budát, aki jószágos, gyengéd, kulturált emberként egyre inkább szembekertült a hun nép kollektív lényével. Buda ebben az irányban olyan messzire ment, hogy egy várost is épített a mai főváros, Budapest helyén. Attila számára egész lényé, pusztá léte a megtestesült belső és külső akadályt jelentette. El kellett pusztítania.

Barátjához fűződő mély és bensőséges kapcsolatát – amely az Aetius-Aetzel nevek hasonlóságában is megmutatkozik – szintén feláldozta, mert ellentétes volt feladatával.

Ezzel a három radikális szakítással Attila – missziója érdekében – a lényében élő szerelmet, hálát és hűséget feláldozta.

A visszamaradt szellemi forrásokból irányított beavatása szerint csak akkor kezdhetette meg misszióját, ha a sötétség három próbáját ilyen szörnyű módon kiállta.

Történelmi tény, hogy amikor Attila nagy győzelmes hadjáratait megkezdte, a német földön lakó germán népek körében már ismert és elismert uralkodó volt. Attila csapataiban a hunok mellett nagyszámú germán harcos is szolgált.

Ez a történelmi tény mutatja, hogy Krimhildával, Siegfried özvegyével kötött házassága – amelyről mind a germán, mind a magyar eposzok beszámolnak – két impulzus összekötésének érdekében történt. Attila a maga impulzusát – a római hatalommal szemben – összekötötte a germán impulzussal, az emberiség jövőjének szolgálatában.

Ismert tény, hogy Attila győzelmet győzelemre halmozott, támadásainak senki nem tudott ellenállni. Ezt felismerve, Róma egy utolsó erőfeszítést tett, és Aetius, Attila elárult ifjúkori barátjának vezetése alatt szembefordult a hunokkal.

A döntő nagy ütközet a mai Franciaországban, Catalaunum mezőin folyt, a Marne folyónál. Ugyanitt 1914-ben az antant és a központi hatalmak is megütköztek, történelmileg sorsdöntő következményekkel.

A catalaunumi csata, az egész világtörténelem egyik legszörnyűbb csatája, egyrészt a római csapatok megsemmisülésével, másrészt a hunok súlyos meggyengülésével végződött. Attila hazatért, hogy új erőt gyűjtsön, majd nem sokára Róma ellen vonult, hogy teljes és végső győzelmet arasson.

Akadály nélkül nyomult előre Itáliában, hiszen nem létezett már római sereg, amely útját állhatta volna. Hiába

szólították fel Aetiust, hogy állítson új sereget, Aetius nem akarta és nem is tudta többé ezt a feladatot vállalni.

Rómában és Itáliában a legnagyobb félelem uralkodott. Az örök város kifosztását és elpusztítását – Alarich vandáljai kezétől – egyszer már átélték. Mi várhatott most rájuk a hunok kezétől!

Róma püspöke, Nagy Leó, utolsó kétségbeesésében két fegyvertelen kísérővel Attilához indult, hogy kegyelmet kérjen. Missziója sikerrel járt. Attila – Rómát sértetlenül hagyva – elvonult csapataival.

Miért tett így? Ez az egyik legnagyobb világtörténelmi rejtély, amit Rudolf Steiner előtt még senki nem tudott megmagyarázni, habár számtalan tudós, művész és laikus foglalkozott vele.

A legenda – amelyet a Vatikánban Raffael gyönyörű freskója ábrázol – úgy szól, hogy Attila és a püspök találkozásának világtörténelmi jelenetében Attilának látomása volt. Az égen lebegő lényekkel találkozott, akik kardot viseltek, és azt mondták neki, hogy az ő kardjuk Isten kardja, nagyobb és erősebb, Attiláénál. Ezzel a karddal ők a püspök oldalán harcolnának, és legyőznék Attilát. Attila valószínűleg felismerte e szavak igazságát, és ez a felismerés lehetett visszavonulásának igazi oka.

A tudósok, sőt a legtöbb költő is, természetesen ellenszegülnek ennek a felfogásnak, mert Attila félelmet keltő, szörnyű lényében, egész életútjában, egyetlen olyan vonást nem látnak, amely arra vallana, hogy Attilát hirtelen félelem fogta volna el. Más megoldást azonban ők sem találnak.

Rudolf Steiner azt mondja nekünk, hogy Attilának a világtörténelmi találkozás pillanatában ténylegesen oly an érzékfeletti felismerése volt, hogy a püspök személyében az új beavatott reprezentánsa állt előtte, aki ellen ő, mint ősi atlantiszi beavatott, többé már nem tudta volna erőit érvényesíteni.

Attila teljesítette feladatát, megsemmisítette a római hadsereget. Mint beavatottnak, tetteit mindig felismert szel-

lemi összefüggések irányították, és most egy új összefüggés felismerésének alapján döntött úgy, hogy hazatér. Nem sokkal hazatérése után, Attila élete és ezzel együtt a hun birodalom létezése is véget ért.

Haláláról és a roppant méretű hun birodalom felbomlásáról (a „népek csatája”), amely állítólag néhány nap alatt ment végbe, a pusztán tényeken kívül semmilyen közelebbi történelmi adat nem áll rendelkezésünkre. Annál több mese maradt róla. Mesélik, hogy Attilát számtalan embere követte vízi sírjába, és így „élve haltak meg”. Temetése ismert: hármas koporsóba fektették, egy arany-, egy ezüst- és egy vaskoporsóba. A Tiszát – egy magyarországi folyót – medréből elterelték. Ide helyezték a koporsót azok kíséretében, akik a sírba is követni akarták, illetve akiknek vele kellett halniuk.

Továbbá azt is mesélik, hogy a hunok nagy része, akik a népek csatájában nem pusztultak el, Attila legkisebb fiának, Csabának vezetésével „élve átmentek a szellemi világba” a Tejúton át, amelyet Magyarországon még ma is sokszor „Csaba útjának” neveznek.

A hunoknak ez a legendás „élve meghalása” annyit jelent, hogy a hunok még megőriztek valamit a halál atlantiszi módjából; halálukban tehát sokkal inkább jelen volt a metamorfózis motívuma, mint az akkori emberiség halálában.

Attila haláláról az a legelterjedtebb mondabeli feltevés, hogy Krimhilda ölte meg. Ez a felfogás időszerű. Krimhilda a jövőt képviselte, Attila a múltat. Miután a hunok teljesítették feladatukat, meg kellett semmisülniük, a jövő kiszorította őket.

És valóban, a történelem megmutatja, hogy a népvándorlásnak – Attila közreműködésével – sikerült az ahrimáni szellemet oly mértékben meggyengíteni, hogy már nem volt képes a belső szellemi impulzusok megsemmisítésére. *A jövő erői győzelmet arattak, és már a III. században lángra lobbant a Szent Grál fénye.*

HIROSHI HARA építész 28 éven át tanított a tokiói egyetemen. Ezalatt diákjaival 25 utazás során negyvenhárom ország sajátos építészetet képviselő vidéki településeit látogatták sorra, ezek a tanulmányutak tovább folytatódnak. A professzor nyugdíjba vonulását az egyetem egy kiadvánnyal ünnepelte. A *Learning from Villages – Tanulni a falutól* című kötet száz falut mutat be egy-egy oldalpáron, az egyiken 2-3 mondatnyi jellemzés található húsz nyelven, a másikon néhány jellemző kép a falu épületeiről. A hozzáink közelebb eső országok közül inkább városok: Lengyelországból három (Jelenia Góra, Poznan, Wrocław), Csehországból egy (Sternberk), Romániából egy (Dolhesti), Horvátországból két (Korcula és Dubrovnik) település szerepel. Európából ezen kívül egy-egy norvég és görög, öt spanyol és négy olasz község. A szerkesztők a kiadványt eljuttatták, többek között, a felkeresett települések iskoláiba, hogy az építészek által összegyűjtött tanulságok segítsenek a gyerekeknek képet alkotni a világban természetes módon kialakult építésmódok közötti különbségekről és hasonlóságokról.

A MÉRHETŐ ÉS A MÉRHETETLEN címen jelent meg a Műgyetem oktatóinak összeállításában egy huszadik századi építészetelméleti antológia. A kötet (amelynek anyagát Kerékgyártó Béla válogatta és szerkesztette, és amelynek szövegeit az övéin kívül Kunszt György, M. Gyöngy Katalin, Masznyik Csaba, Simon Mariann, Szalai András és Szántó Katalin bevezető kommentárjaival, életrajzaival és bibliográfiai tájékoztatóival olvashatjuk) a modern építészet eszméit megalapozó írásoktól napjaink építészeinek útkereső esszéiig közöl Magyarországon és magyarul eddig túlnyomórészt hozzáférhetetlen tanulmányokat, holott ismeretük az építészeti tájékozottság és műveltség feltétele. A hiány, amelyet töredékesen csökkentett egy-egy általános művészetelméleti antológia, szűk körben elterjedt forrásgyűjtemény, e kötet ismeretében jelenik meg valóságos terjedelmében, hiszen itt egy szerzőtől csak egy, esetleg két tanulmányt olvashatunk, legyen szó akár olyan – irodalmi értelemben is – hatalmas életműről, mint Frank Lloyd Wrighté, Sigfried Giedioné, Christian Norberg Schulzé, Charles Jencksé vagy a kötetet záró Kenneth Framptoné.

VÁROSOK ÉS MŰHELYEK A SZÁZADFORDULÓN

A fenti című, az Építéstudományi Egyesület Századfordulós Építészeti Szakosztálya és az Ernst Múzeum által október 19-20-án megrendezett nemzetközi építészeti konferencia sikeresen zajlott le. Előadásai sok ismeretlen részletet tártak fel elsősorban a vidéki építész kismesterek munkásságából, akik ismeretlenek annak ellenére, hogy jelentősen kivették részüket a századfordulós városképek kialakításából. A külföldi előadók Bereg megye, Szabadka, Nagyvárad, Kolozsvár, Komárom, Fiume és Abbázia építészeti fejlődésének egy-egy fejezetét ismertették. Szinte minden ismertett kutatás annak további elmélyítését igényli, különösen vonatkozik ez olyan témákra, mint Ózd bányásztelepeinek kialakulása, Zielinszky Szilárd nemzetközi jelentősége, a századforduló vasöntészete. A kétnapos találkozón beugrásokra is sor került, programon kívül szerepelt Olajos Pálné beszámolója Schmahl Henrik életművére vonatkozó kutatásairól és Nagy Attila debreceni előadása saját városvédő tanulmányainak köréből. (Két fontos kötete jelent meg ebben a témában: Hogyan építkezget a DOTE, Püski 1997 és 1998, A láthatatlan Debrecen, saját kiadás, 1999 és 2000.) Álljon itt ízelítőül az előadások közül néhány összefoglaló, amelyek a résztvevők számára a konferencián átadott, 44 rövid tanulmányt tartalmazó, sokszorosított kötetben található:

SALY NOÉMI

„ÉN EGY NEMZETALKOTÓ ELEM VAGYOK, FIAM”

A magyar családok fényképes skatulyáit és levelesládáit éppoly gorombán tizedelte a történelem, mint magukat a családtagokat. Ritka, ha valahol maradtak régi papírok, és sajnos az is ritka, hogy a „semmi különöset” nem alkotó iparosok, földművesek, kereskedők alakját őrizgesse a hagyomány. Nálunk megőrizte: mind a tizenhat ük-, s a harminckettőből vagy huszonöt szépapám, -anyám nevét és a férfiak foglalkozását is tudom, lelkesen hallgattam a róluk szóló történeteket, s adom őket tovább. Ebben a szellemi és irathagyatékban fogok tallózni, most azokra emlékezve, akik a szó szoros értelmében építették a várost, s közülük is elsősorban ácsmester dédapámra.

Legkorábról ismert építő ősöm, ükapám, Franz Keiner morva pallér (1821-1887 előtt?) akkor került Pest-Budára, amikor a Lánchíd építéséhez toborozták a szakképzett munkaerőt. A szabadságharc leverése után – talán büntetésből? – tíz évig katonáskodott, majd egy szlovák falucskában feleségül vette a szászországi származású Draxler Teréziát, s visszatelepettek Pestre. Idősebbik lányuk lett főhősünk, Czipauer János dédapám második felesége. A teljes igazság kedvéért mondom el: első gyerekük, apai nagyanyám 1888-ban „balkézről” született, a frigy csak a kis Jani fiú érkezével törvényesített, nem 1887-ben, mint dédapa írja, hanem 1890-ben. (Ezért gondolom, hogy ükapám ekkor már nem

élt: egyébként nyilván szíjat hasít alkalmazottja, később cégtársa hátából, ha nem vezet időben oltár elé Terézkét).

A családi szájhagyomány szerint az „öreg Czipi” olyan épületeken is dolgozott, amelyek egyik anyai dédapám, id. Francsek Imre irányításával vagy tervei szerint valósultak meg, ejtek hát néhány szót róla és fiáról is. Id. Francsek Imre (1864-1920) a Közmunkatanács főmérnöke volt: mai szemmel nézve közepes, historizáló építész, akiből ha nem is tizenkettő egy tucat, de erkélyhordozó Atlaszai és gipsz-angyalkái nemigen rínak ki a budapesti bérpaloták szokványos díszei közül. Egyik-másik munkáját a korabeli ítések teli szájjal szidták: a Gellérthegy rakparti kerítése, lépcső-rendszere és támfala, de főként a Gellért-szobor mögötti kolonnád és a vízesés azonban mégis bevonult a város építészettörténeti értékei és a turisták fotótémái közé. A városligeti korcsolyacsarnokot és a szarvasi evangélikus „Új templomot” én kifejezetten szeretem. (Szeretném a Krisztina téri Budai Polgári Kaszinót is, ha nem fosztották volna meg minden hajdanvolt ékességétől, hogy párházzá alázzák, s mai komor rondaságában nem idéznék inkább a bakancsos munkásörök gyerekkorom kedvetlen félelmével figyelt jövés-menését, mint a kerületi iparosmulatságra igyekvő elsőbálos kislányok pirult izgalmát.) Dédapám 1909-ben megözvegyült, de öt gyereke (orgonasípok akkor 6-tól 18 évesig) csodálatos nevelőanyát kapott Bárczy István polgármester testvérhúga, „Lóri mama” személyében, s amikor 11 évvel később, 56 esztendősen, dédapám is meghalt, a Bárczy-család példás gondossággal egyengette tovább az árvák útját a diplomáig és házasságkötésekig.

A legidősebb fiú anyai nagyapám, ifj. Francsek Imre (1891-193?) ugyancsak építész lett, 1918 őszétől a főváros alkalmazásában. Jelentősebb munkái: kiállítási csarnok a Városligetben (1932); a Széchenyi-fürdő bővítése és strandja (1920); a Dagály utcai rendőrségi lakótelep. Nagyapa az 1929-es gazdasági válság idején tönkrement, és megélhetést keresve kapott az alkalmon, amikor felkínálták neki egy állami mérnöki állást Teheránban. Egy év múlva követte nagyanyám az édesanyjával és a két kislány. Nagyapám számos középületet, egyebek közt nagy vasútállomásokat épített Iránban, míg 1942-ben – magyar állampohársága, de talán főleg mérnöki szaktudása miatt – el nem hurcolták egy építkezésről a szomszédos olajkutak ellenőrzésére hivatott szovjet katonák. A továbbiakról csak annyit tudunk, hogy rabsága utolsó (?) két évét a kazahsztáni Szpaszkban töltötte, ahonnan 1953-ban egy állítólag szabaduló transzporttal elvitték, és attól fogva semmilyen hír nem érkezett róla: nem tudni, hol, mikor, miért halt meg. (A négy nő a háború kellős közepén hazatért Budapestre, a semmibe – de ez már egy másik történet; az, amelyben a nagyobbik lány, anyám megismerkedik Czipauer ácsmester legidősebb unokájával, s nemkülönben viharos kalandokban gazdag, ám tragikusan rövid közös életük egyik eredményeképpen én beszámolhatok mindezekről.)

Czipauer dédapa életéről meséljen ő maga. Ránkhangyott egy becses és mulatságos emlékiratot, amelyet 1920-ban, mint „köztisztelőben álló váci születésű polgár”, a Váci Múzeum-Egylet felkérésére írt. A szöveget az értelemzavaró hibák kivételével betűhíven közlöm. A terjedelem arányaiból jól látszik: a 48-as forradalom és szabadságharc (dédapa ekkor hét-nyolc éves kisfiú volt) nyolcvanesztendősen is szenvedélyes érzelmeket keltett benne. Nagy magyar volt, noha az emlékirat germanizmusaiából, mókás nyelvi fordulataiból sejthető: kétnyelvű közegben nevelkedett és élt egész életében. Szívet melengető az a büszkeség is, amivel a munkájáról beszél. Első házasságából született fiát is ebben a szellemben nevelte utódául. Az emlékiratban nem szerepel, de hadd tegyem hozzá: a *Budapesti Építő mesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ács mesterek Ipartestülete Évkönyveinek* tanúsága szerint nemcsak dédapa volt tagja a mestervizsgáztató, majd – harmadmagával – a munkavezetőket vizsgáztató bizottságnak, hanem 1911-től László fia is „rendes tagja” az ipartestület előjáróságának, sőt a békéltető bizottságnak is. Dédapám emberi és polgári méltóságának legszebb bizonyítéka az a mondása, amelyet címül választottam, s amelyet hetvenegynéhány éve (ha nem régebben) idézget a család, látszólag tréfásan, de alapjában véve velőtrázó komolysággal, átruházva ezt az öntudatot és felelősségérzetet az újabb nemzedékekre.

Lássuk hát a „nemzetalkotó elem” emlékiratát:

A Váci Múzeum egylet tekintetes igazgatóságának, Vácz Születtem 1841. évi május hó 12-én Vácson, Alsóvárosban Fazekas utcába (kis köz sarkán állól nagyszüleim házában, melyet később Domaniczky ügyvéd pörölt el atyámtól).

Atyám: Czipauer Jakab váci ismert fiakeres (kinek családja Lipcse tájáról 1700 év körül vándorolt be Vácra). Anyám: Kiszváci születésű Kocsis Mária, kinek atyja ottani szállósgazda és háztulajdonos volt. Nagynéném: özvegy Mároki Jánosné.

Elemi iskoláim Vácson végeztem a boldogult emléktű Pless tanító vezetésével. Iskola társaim közül: Szekeres Rudolf, Krezsák, Bodendorfer, Franyó, Sztankovics János (váci takácsmester fia, ki alsónémedi jegyző lett), Hajdu János és Hajdu Károly (váci építőmester fiai) és Vilcsék József maradtak kedves emlékembe.

1847 októberben, az első magyar országai vasut vonal megnyílt – akkor atyámmal első ízben vonaton Váczról Pestre jöttem mint öt éves fiú és a primitív waggonba másfél óra alatt értünk be a fővárosba a mai nyugati pályaudvar akkor még kezdetleges fa épületébe. A fővárosban a forradalom szele akkor már észlelhető volt, – a nyugati pályaudvartól a mai Deák térig minden pusztaság volt, mai Kossuth Lajos-utca vöröstégla úttest és kis, keskeny földszintes házakból állott csupán. Akkori Pest jóformán csak a köfállal bekerített Belváros volt, melynek 1867 óta kiépítésében hasznos munkás tagja lehettem a közmunkáknak.

Az 1848 évi márciusi forradalom alatt Vácson tartózkodtam és a dicsőséges szabadság harciunkat, ugyanott végig éltem. A márciusi ifjak szabadságra hívó szavára az alsóvárosi plébános gróf Zichy Hippolyt (kinek én gyakran ministráltam) a megalakult váci nemzetőrséghez saját fülem halla-

tára gyakran tartott gyűjtő beszédeket, a zászlók által feldíszített Főtéren.

Mikor 1849 húsvét hétfőjén Hentzy osztrák tábornok 12.000 főre becsült osztrák hadtestével Vácot megszállotta, atyám mint nemzetőr élénk részt vett a hazafias mozgalmakban és Hentzy kiveretése előtti napon egy álrühás kémkedő honvédtisztet rejtett el nálunk (ki az éjszakát nálunk töltve) őt másnap hajnalban atyám kocsikon a városból kicsempészte. Ez azonnal Isaszeg felé jelentést vitt a magyar táborba, mire a diadalmas honvédek még aznap Hétkápolnánál megtámadták az osztrák sereget és atyám haza sietve újságolta, hogy fél óra alatt úgy megverik az osztrákot, hogy futni fog! Valóban akkor szemtanúja voltam a Nagy templomig tartó heves utcai harcoknak, de onnan vissza nem jöhöttem, mert az ütöközlet arlatt bennünket gyermekeket és nőket a nagy templomba bezártak. Mire két óra után este felé kijöttem, osztráknak híre se volt, Götz tábornok elesett (kinek a honvédek adta végtisztességén jelen voltam) – de sajnos halott valt jó nagybátyám Czipauer Ignác is, kit az osztrák katonák – egy cseh, Mayer nevű váci kőműves besűgására – (hogy nagybátyám az osztrákok futásakor mosolygott), Fazekas utcai udvarunkon agyonlőttek. Ugyanott aznap mikor az osztrák ágyuzta a várost, egy hatfontos ágyú golyó házunk udvarán falunkba bevágott, csupán kisebb kárt okozva. E hatalmas ágyú golyót atyám később házunkba befalaztatta, hol mai napig is ott kell lennie.

A diadalmas honvédek pedig követték a futó osztrákot. de sajnos 1849 augusztus 7-én megindult a balvégzet... A Csörögi-hegyen táborozó erős orosz csapatok kozák előőrsei a városból kikergették a hátramaradt honvédeket, és azok a megrémült polgárság zömével sietve menekültek... Magam is atyámmal, s egy Péntek nevű nemzetőrrel (váci hentes), ki később a Dunába ugrott) kocsin menekültem, anyám értékeinket a pinczénkbe befalazva, azokat őrizni visszamaradt. Sajnos hiába, mert a besűgókra pinczénk feltárták, onnan mindent elraboltak, hordóink fenekét a muszkák betörték, jó törökhegyi, csekei és cselőtet borainkat kiengedték. 6-8 napi szeker bolyongásunk után (miközben Püspökin tanúja voltam egy muszka csapat garázdálkodásának) vissza térünk a kifosztott és feldúlt városba, hol 3 órára engedélyezett szabadrablás alatt még a dunyhákból (pénzt keresve) a tollút is mind az utcára hányták, gróf Zichy Hippolyt hiába kért Paskievics orosz tábornoktól szerencsétlen városunknak kegyelmet, azt meg nem kapta, mert a futó németeket annak idején a kisváci asszonyok forró vízzel leöntötték. Losoncz mintájára bosszút akartak rajtunk is állani, és 7 napi garázdálkodás után kivonultak, holttestekkel borítva az utcák, megbecstelenített urinők és félig kifosztott házakat hagyva maguk után...

Aztán jött az abszolutizmus sötét elnyomó korszaka és vele vagy 60 ó-cseh bevándorolt család lóval, tehénnel, kiknek gyermekei velem is tanulva, jó magyarokká váltak és városunkba végleg letelepedtek.

1854 ben ács inas lettem és 1857-ben március 19-én (József napon) felszabadultam Pécs nevű váci ácsmesternél kinek utódja Kacsári Lajos lett. 1838 április 24-én (györgy napkor) bucsut mondtam örökre szülő városomnak és fájó szívvel, 17 éves fiatalságommal Pestre kerültem fel, bár keservesen kerestem, még az akkori olcsóság mellett is kenyere-

RÓZSA GÁBOR

A MAGYAROS SZECESSZIÓ
EGYIK TERMÉKENY ALFÖLDI MESTERE,
DOBOVSZKY JÓZSEF ISTVÁN ÉPÍTŐMESTER
FÉL ÉLETE (1882 - 1930)

met... Abban az időben dúlt az osztrák-olasz háború és télen sokad magammal bizony munka nélkül állottunk. 1861-ben az állványokról leesve jobb karom eltört és 6 hónapig fekiüdtem a Rókusba. Szorgalmam később siker koronázta, egy személyben mint ács, építő, pallér, majd 1869 óta mint vállalkozó építettem: Pesten magán házakat, melyek a kiegyezés után az 1873.-i bécsi krachig (devaluáció) lendültek fel. A Ferencz József takarékbani betétem is 60 %-ot vesztett ekkor és bizony kezdő tőkém ismét csak előről kellett kezdenem. A fellendülés 1869-ben kezdődött, mikor a budapesti (lóversenypályát építettem, ezt gyors egymásután követte a Harisbazár (melyet éveinkben utcának nyitottak meg). 1882-ben építettem az eperjesi Fekete Sas szállót, majd a szentesi megyeházat, a székesfehérvári és zágrábi laktanyákat összes ácsmunkálatait a váci Kobrak cipőgyárnak, a fővárosban sok magán köz és iskola épületet: a fasori evangélikus gimnázium és templom ács munkáit, a református egyház csömöri uti Konvent épületét, a budai tanító képzők házát, a háború alatt vagy kétszázötven barakot vidéken: Pécs, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Rákosszentmihály, Kaposvár stb. – és Isten segítségével magamnak is 8 házat. Mindezekben az ács, pallér, kőműves, építész munkákat mindig magam végeztem, igyekeztem és hála Istennek eredményesen, a Vácról magamba oltott becsülettel párosult élelmességgel, életemen át, a függetlenségi és 48-as eszmékkel hűven szolgálni.

Első feleségem Littomiczky Teréziát, Somogyban nőül vettem 1864-ben, kívül 22 évig tartó boldog házasságot éltem, annak 1886-ban bekövetkezett haláláig. E házasságomból 2 fű gyermek született, első 3 éves korában meghalt, második László jelenleg 54 éves és nyomdokaimba mint cégtársam 1897 óta ácsmester.

Második család alapításom 1887 október 15-én kezdődik, mikor is nőül vettem Keimer Teréziát Budapesten. ezen házasságomból 4 gyermekem született. Az első Erzsébet 31 éves, férjzett Saly Géznáné 2 gyermek anyja, második János műépítész, 30 éves, beosztva hadi mérnöki karnál főhadnagyként, házas, 2 gyermek atyja, a harmadik: Pál 28 éves könyvelő, nőilen, a negyedik: Endre 25 éves államnyomdai tisztviselő, nőilen.

1898 december 13-án alapítottam gróf Károlyi Sándor védnöksége alatt az „Ujpesti Polgári Hitelszövetkezetet”. Ott elnök és Ujpesten hosszú éveken törvényhatósági bizottsági tag voltam. Tagja vagyok 1870 óta a „Budapesti Építőmesterek, Ács és Kőfaragómesterek Ipartestületének” és abban azóta tevékeny részt veszek. Választmányi tagja voltam 20 éven át az „Ács mestereket képesítő Bizottságnak”, a VII. kerületi függetlenségi és 48-as pártnak több évtizeden át alelnöke, a „Budapesti Háztulajdonosok Szövetségének” 1915. évi megalakulása óta alelnöke, a „II. Rákóczi Ferenc társaság” régi választmányi tagja. stb. stb. Budapest, 1920. évi február hó 28-án

mély tisztelettel
Czipauer János
építőmester és vállalkozó
VII. Rottenbiller utca 39.

Nem engedett a negyvennyolcból! De alig élte túl, mert 1882. október 20-tól 1930. december 18-ig élt Szentesen, s így csak alig két hónappal hasított bele a negyvenkilencedikbe. Ha leszámítjuk a gyermekkor és a felkészülés összevissza kb. 25 évét, a Nagy Háború 5 évét, az alkotó korszak már csak alig 15 évnyi, vagyis hozzávetőlegesen másfél évtized. Még egy fél élet se.

Apja, József is Szentesen volt építési vállalkozó. Édesanyja Bárány Julianna, a család a szentesi Szent Anna rk. hitközség közelében települt. Tizenhárman voltak testvérek, építész fiuk az elsősülött, és azután még egy tucaton látták meg a napvilágot Csongrád vármegyházának szomszédságában, a Kurcaparti (Tóth József) utca letelején. A hét fiú és öt lány közül két tanár, két katona, két feleség, egy kőműves egy hivatalnok, egy rajzoló és négy építész lett. A gyermekekre hatással lehetett apjuk több nagy önálló vállalkozása, így az ókéskei és ráckevei református templomok építése, a szentesi vármegyház és a Petőfi szálló építkezése.

József István a helybéli oskolák elvégzése után – kiváló indítékokkal – a fővárosi felsőreál – (építő) – iskolát járta ki a legjobb eredménnyel. Hagyatékában megőrizte az „Éder tanár úr után...” való építészettörténeti vázlatait, Fölk Ernő alaktani jegyzeteihez készített rajzait, és a szintén építész Sándor öccsének lakóházépítési jegyzeteit Schodits Lajos építész igazgatótól. Véljük, hogy valódi érdeklődése is e témák körül összpontosult. 1902-ben végzett, a legjobbak között.

Apja vállalkozásaiban kapott munkát, de pár év múltán már kitekintése lett a pályázatokra, és 1907-től rendszeresen részt vett azokon: a vésztői községhez, óvoda és csendőrlaktanya pályatervét 1907-ben; a „Kádár-bérház” tervét Kun-szentmártonban 1907-ben (megvalósult); a dévai református templom 1906-ban kiírt pályatervével első díjat nyert, kiviteli tervét 1908-ig az összes részletekkel elkészítette, a templom felépült; Medgyes Ágostai Evangélikus Főgimnáziumára pályatervet készített. Feltehetően nyert is, mert a főhomlokzat fotója fönmaradt a hagyatékában. Mezőtúr városháza; Hódmezővásárhely ref. templom; Kerekegyháza rk. templom; Kisvárdai községgháza; Székelyudvarhely ref. főgimnázium; Karcag városi takarékpénztárának és Debrecen ref. templom pályatervei is mind 1907-ben datáltak. Ugyancsak 1907-ből valók Szentes városházának pályatervei, melyet kiváló rajzkészséggel cizellált, hiszen szülővárosa részére készítette. Természetesen ő sem lehetett a szülővárosában építész-proféta, hiszen gondoljunk bele, hogy akkor még csak 25 éves volt.

A türkevei fiú- és leányiskola pályatervére 1908-ban első díjat kap, és elkészítheti a kiviteli terveket. Valószínű, hogy a tervezői művezetés évekig lefoglalta. bár ugyan-ezekben az években foglalja le az egy fél életig való szerelem is. Menyasszonya, Polnik Viola majd 5 évig udvaroltatja

Dobovszky József István: Szentes, római katolikus elemi népiskola

magát, mígnem 1912 körül – úgymond – megalapozottnak látja a hölgy családja József István egzisztenciáját...

Ugyanekkorra kap két nagy megbízást: A szentesi rk. iskola és bérház, és a kunszenhártoni izraelita templom kiviteli tervezést és művezetést. Nagyon érdekes, hogy a fiatal ember a házassága révén betör olyan körökbe, ahonnan már nem kell pályáznia. Megrendelést kap tervezésre és kivitelezésre is egyaránt, mégpedig olyan körökből, ahol addig nem volt járatos. (Cherchez la femme!) A munkák sokaságát csak tetézi a szentesi M. kir. járásbíró és fogház terve és kivitele, valamint a Mindszenti új bankpalota teljes építészeti munkálatai. Közben pedig még Szentes temetői kápolna-tervei.

Bár ezek mind éveket tartó, feltehetően busásan jövedelmező és meg is valósult vállalkozások, köztük mégis a legszebb, legegységesebb, legmegtisztelőbb az akkori múzeumigazgató, Csatlány Gábor régész felkérésére feltehetően térítésmentesen elkészített Szentes Kultúrház tervrajzai. Ebben a munkájában készít először empire és romantikus stílus-alternatívákat.

Három jelentéktelen pályaterv (Magyarokanizsa Városháza, Szigetvár Községháza, Naszód Községház) után – katolikus létére – megbízást kap Szentes Felsőparti ref. templom és lelkészlak összes munkáira. De ekkor már 1914-et írunk. Ő is bevonul, de hazarángatják. A templom nagyon lassan épül, de közben még mindig pályáznak: a zentai kórház, a nagytapolcsányi városház, a tatabányai MÁK kaszinó még békében meghirdetett munkáira is – örült optimizmus, és óriási munkabírás.

Eközben gondol először gyarapodó kis családjára: „Villa-vázlatok” c. 1915. évi munkái talán a legjobbak. Szabadkézi filigrán munka ez, címfelirataiban is emberi: pl. „Fézsükünk helyiségei”, vagy „A valamikor építendő fézsük vázlatrajza”, „Fézsükünk távlati képei”, stb.

Eközben a Szentes-felsőparti ref. templom összes részleteivel is foglalkozik: Szószék és Úrasztala, toronysisak konkáv változata, stb. A templomot 1818-ban Baltház püspök avatta föl. 1919-ben városi szolgálatba lépett, mint a lakáshivatal vezetője. Addig vállalkozó volt.

Református templomok sora: Szabadka, Ókésce és Ráckeve valósul meg a keze alatt, amikor 1922-ben újra pályázik: Dégen az adóügyi lakást, Szilasballáson a jegyzői lakot, majd 1923-ban a Szentesi Zsoldos RT. villatervvázlatával öregbíti hazai hírnevét. Közben Mezőtúr tűzoltó lakatnyája és szertára a tervei szerint épül meg, majd a Mindszenti-algyői Hitbizományi Uradalom készített vele tervet

Dobovszky József István: Szentes, Magyar Királyi Járásbíróház

Sándor-falva és Sövényháza rk. templomára. Közben előbbre lép a hivatalban is: 1923-tól a városi mérnöki hivatal műszaki nyilvántartója lesz. Most lesz csak igazán ideje pályatervekkel foglalkozni: A Csongrád vármegyei-szentesi járványkórház, majd a kiskunmajsai községháza és a nagyvendéglő aztán a füzesgyarmati ref. elemi népiskola, továbbá a szentesi takarékpénztár, Szilasballás jegyzői laka és orvosi rendelője, és végül Kunszentmárton nagyvendéglője foglalkoztatják.

Kamarai tagsága elnyerésére 1926-ban összeállít egy életmű-albumot, és ennek tartalma alapján címzetes mérnöki rangra emelik. Ennek az albumnak köszönhetjük a majdnem teljes életművét, mert – szerencsénkre – fennmaradt. Leánya őrzi a mai napig. Az album arra is alkalmas volt még, hogy József István hatyúdálát is megörökítse – a szentesi izraelita temető szertartástervét. Nagy szerencsénkre viszonylag jó állapotban van ma is; bár az eredeti funkcióját már nem tölti be, az egyház féltve óvja, és a műemléki védelem alá vétele folyamatban van.

Dobovszkynak Szentesen hűsznál is több épülete áll. Magyaros szecessziós díszei több mint száz másik épületre áterjedtek. Nemcsak a belváros köz- és lakóépületein, hanem amerre csak dolgoztak a Dobovszky-alkalmazott mesterek, majdnem mindenütt a szentesi kistájban. Így Csongrád, Kunszentmárton, Szarvas, Orosháza, Hódmezővásárhely és Mindszenti területén is. Korai halála ellenére a fél életében is teljes művet alkotott.

Említésre méltó, hogy két leánya közül Viola, a Mester halála után az első magyar szépségverseny második helyezettje, vagyis a királynő első udvarhölgye lett. Köszönettel tartozunk neki, hogy édesapja életművének dokumentumait a Koszta József Múzeumnak felajánlotta.

Különös jelentőséggel bír, hogy mostanában kerül átadásra műemléki felújítását követően a kunszentmártoni zsinagóga, amely évtizedekig élelmiszerraktár volt, és abban Dobovszky József István emlékkiállítását rendezhettünk be.

Emigráns lengyel apa és magyar anya harmadik gyermekeként 1860. május 1-én Mátészalkán született és 1924 április 28-án Budapesten halt meg. Gyermekei nem voltak.

Ha végigtekintünk azon a 64 éven, amely születése és halála között eltelt, azt kell megállapítanunk, hogy Zielinski-ben három ember kiváló tulajdonságai egyesültek és érvényesültek. Tudós volt és oktató, széleskörű szakismerettel és alkotókészséggel; nagy tapasztalatú gyakorlati szakember, aki nemcsak terveiben alkotta meg műveit, hanem akárhányat saját vállalkozásban maga kivitelezett. Mindezek mellett, szinte ráadásul, kitűnő emberismerő, meggyőző erővel érvelő mérnökpolitikus volt kiváló előadó és szónok, aki olyan tekintélyt és elismerést vívott ki nemcsak saját magának, de az egész mérnöktársadalomnak, amelynek eléréséért elődei évtizedeken át hiába küszködtek.

Emberi tulajdonságait elsősorban széleskörű általános ismeretei, és az ebből fakadó határozottság és magabiztosság jellemezte. A tudományokban való eligazodás tekintetében polihisztor típusú ember volt. Szinte minden érdekelte, aminek a legkisebb kapcsolata volt a mérnöki munkához, a jogtudományoktól az esztétikáig és a művészettörténetig. Emellett egyáltalán nem volt felületes, hanem képes volt egyes kérdések tárgyalásánál a legkisebb részletekkel is foglalkozni; és a megoldást kidolgozni. Leginkább erre a kiterjedt ismeretanyagra támaszkodott az a magabiztossága és felelősségvállalása, amely minden cselekvését meghatározta: Meg volt arról győződve, hogy az a legjobb, amit ő talált ki és szentül hitte, hogy azt, amit elképzelt, meg lehet valósítani, keresztül lehet vinni. Meg is tette, ha megbízták vele.

Kitűnően beszélt a francia nyelvet. Fiatal mérnökként két éven át Franciaországban ösztöndíjasként gyakorolta szaktudását többek között az Eiffel irodán is dolgozott. Németül is csaknem azonos szinten beszélt. Az anyagvizsgálók koppenhágai kongresszusán az egyik német előadást a helyszínen ő tolmácsolta a francia küldötteknek. Emellett – bár erről nincs feljegyzés – már csak származásánál fogva is, nyilvánvalóan értett lengyelül. Az első világháború alatt a keleti fronton végzett szakértői munkája alkalmával otthonában látogatta meg apjának még élő testvérét Lwów, az akkori Lemberg mellett, Gradek Jagellonskiban.

Elsősorban magyarul értett. Tudta, hogyan kell beszélni a munkán dolgozó kubikusokkal, milyen hangot kell megütni a Műegyetem hallgatóival az előadóteremben, a vizsgákon, vagy sportegyesületben. Értett a társadalom nyelvén a szalonokban éppen úgy, mint a hivatali értekezleteken. Több alkalommal nyílt lehetősége arra, hogy a királyt, a herceget és más magas rangú közéleti személyiséget sikerrel győzzön meg állítása helyességéről.

A mai közéleti személyiségek egy részének szokásaival ellentétben, nagyon sokat adott a külső megjelenésre. Délceg testtartása; ruganyos járása nyomban feltűnt. Ehhez járult, hogy mindenkor az alkalomhoz illő módon, kifogástalanul öltözködött. Már pusztán megjelenése is magára vonta a figyelmet.

Amilyen mértékben megadta mindenkinek ezt a tiszteletet és megbecsülést, amelyet az megérdemelt, ő is megkívánta, hogy illő módon tiszteljék és ezt ki is nyilvánítsák. Előadásait – a Műegyetemen éppúgy, mint másutt – ünneplés alkalomnak tekintette és fekete ferencjózsef-kabátban tartotta. Szabad kézzel rajzolt tökéletes ábráival és az életből beleszótt történetekkel oly mértékig le tudta kötni a hallgatóság figyelmét, hogy az érdeklődők más szakokról, sőt a Tudományegyetemről is eljártak műegyetemi előadásait meghallgatni. A szobájától az előadóteremig vezetett folyosón ki kellett téríteni a piros szőnyeget.

Nagyon ügyelt arra, hogy a mérnökhallgatók részére tartott előadásain ne csak az elméleti és a tudományos ismeretek kerüljenek bemutatásra, hanem a gyakorlati ismeretek is kellő hangsúlyt kapjanak. Építkezések végrehajtása címen, éveken át külön vizsgaköteles tantárgyat adott elő, ezzel akarván megelőzni az „íróasztal-mérnökök” túlzott számarányát az irányító – mai nevén menedzser – mérnökökkel szemben.

Élete során számtalanszor, szinte állandóan kinyilvánította, hogy a közéletben mérnökként vesz részt, és mérnökként illeti meg az az elismerés, amit kiérdemel. Ezzel vívott ki a memórság részére olyan rangot, társadalmi és hatalmi pozíciót, ami azelőtt a mérnökök számára hozzáférhetetlen volt. Így ő szerezte meg az első mérnöki doktorátust és személyében első ízben került mérnök a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöki székébe.

Tervező és építő irodáját egész fiatalon, 1889-ben alapította és rövid idő alatt naggyá fejlesztette. Ebben az alkotóműhelyben a múlt század utolsó éveiben leginkább vasútépítési tervek készültek, a kapcsolatos létesítmények hidak, épületek, stb. terveivel együtt. Közöttük nemegyenek a kivitelezését is elvállalta az iroda. A munkák helyszíne kiterjedt az akkori Magyarország egész területére. Erdélyt és Horvátországot is beleértve.

A tervezéssel, a kivitelezéssel és a sok utazással járó fokozott elfoglaltság azonban nem vonta el Zielinski figyelmét a műszaki újdonságoktól. Felismerte a „vasvázás beton” korszakalkotó jelentőségét és irodájának működését kiterjesztette vasbeton építmények tervezésére és kivitelezésére. Magyar kortársai közül sokan kétkedéssel fogadták az új építőanyagot, úgyhogy Zielinskinek igen merésznek tűnő tervek kivitelezésével, erkölcsi és anyagi felelősségvállalással kellett számításainak helyességét bizonyítania.

Műegyetemi tanárrá kinevezését követően sem adta fel az irodát, hanem tovább működött, csak kivitelezési vállalkozói tevékenységét hagyta abba. Helyette inkább szakértői megbízásokat vállalt. Irodája csak az első világháború végén szűnt meg.

Ettől az időtől kezdve nem vállalt tervezői munkát, már csak azért sem, mert különféle közéleti teendőik kötötték le idejét és munkarejét. Társadalmi tisztségek viselésétől a múltban sem zárkózott el. Éveken keresztül elnöke volt a Magánmérnökök Országos Szövetségének, mely egyesülés nagyrészt neki köszönhető létrejöttét, továbbá tanárnökként vezette a Műegyetem sportegyesületét, a neves MAFC-ot. Életének utolsó öt évében azonban a közéleti munkálkodása uralkodó szerephez jutott. Kormánybiztosait a csepeli szabadkikötő építésének, ahol a francia érde-

keltségű vállalkozásnál jól érvényesülhetett kitűnő francia nyelvtudása. Elnöke lett a Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek, majd kinevezték a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökévé s végül, megválasztották az újonnan életre hívott Mérnöki Kamara elnökévé. A Mérnöki Kamara volt az a testület, amelynek létrejöttét Zielinski egész élete során állandóan szorgalmazta s amelyért mindenkinél többet küzdött. E két utóbbi tisztséget haláláig viselte.

Zielinskinek eredetileg vasutakkal foglalkozó mérnöki irodája a XX század első évtizedeiben egyre többet foglalkozott az akkortájt új építőanyag, a vasbeton alkalmazásával A francia Hennebique szabadalom licencének megszerzése a vasbetonszerkezetek magyarországi elterjesztése terén az irodát úttörő szerephez juttatta. A tervezőirodában készült tervek nagy részét sikerült az utókor számára megőrizni. A gazdag anyag a Közlekedési Múzeumban tanulmányozható. Szakmai megoszlása Szabó László muzeológus közlése szerint: hídtervek 48 %; ipari létesítmények 25 %; épületszerkezetek 17%; vízépítési műtárgyak 10 %.

A fenti összeállításból is kiviláglik, hogy az iroda tevékenységének oroszlánrészét a hidak tervezése kötötte le. Amikor Clark Lánchídját a közúti terhelések nagyfokú növekedése következtében át kellett építeni, a vasszerkezet tömegének mintegy háromszorosával kellett számolni, mely körülmény elsősorban a híd meg erősítését tette szükségessé. Ebben a munkában Zielinskinek oroszlánrésze volt, amit a Kisfaludy Társaság a Greguss díjjal jutalmazott. Ugyancsak Zielinski alkotta meg a Városligeti tavon átvezető háromnyílású ívhidat, melyre két pályatervet is benyújtott, egyet kőhídként, egyet vasszerkezettel A tervpályázaton beérkezett öt pályaterv közül Zielinski vasszerkezetét fogadták el és építettek meg. Az építész közreműködők Korb Flóris és Giergl Kálmán voltak, akikkel Zielinski nemcsak hidak, hanem épületszerkezetek tervezésében is eredményesen dolgozott együtt

Zielinski javaslatára hagyták el Korb és Giergl a budapesti Zeneakadémia tervezésénél a napterem erkélyét alátámasztó oszlopokat és építették meg a szerkezetet vasbetonból, zavartalan rálátást biztosítva a dobogóra, a földszinti ülőhelyek utolsó sorából is.

Nevezetes építmény a Zielinski tervei szerint épült budapesti Margit szigeti víztorony, mely mind szerkezeti, mind esztétikai szempontokból csak a legnagyobb elismerés kifejezésével említhető. Könnyed szerkezete, Mihailich Győző szavaival: harmonikus vonalozásával, pompásan illeszkedik bele a sziget festői képébe. A víztorony –megváltozott funkcióival – ma is sértetlenül a helyén áll.

Zielinski tervezte a Brasso-Fogaras vasútvonalnak a Sinka völgyét áthidaló hídját is. A viadukt nem keresztez vízfolyást, hanem egy 22 m magas földfeltöltés kiküszöbölésére szolgál Egy nagyobb és egy kisebb vasbeton ívből áll, csatlakozó gerendahidakkal A nagyobbik ív tartói lapokra támaszkodnak. Támaszközük 60 méter. Ez a támaszköz a maga idején a vasbeton ívhidak világrekordja volt, miután Freyssinet 70m nyílású ívhídjai, melyek hírért megalapozták, csak később, két év múlva készültek el. Ezek még feszítés nélküli vasbeton hidak voltak.

A Sinkai viadukt nemzetközi vonatkozásban is ugrászerű hatalmas haladást jelenten a nagyobb vasúti vasbe-

tonhidak építése terén és ez Zielinski úttörő munkásságának fényes diadala. Zielinski egyébként a hidak tervezésénél nap jártasággal alkalmazta mind a vas, mind a vasbeton szerkezeteket aszerint, amint azt a helyszíni viszonyok ismeretében szükségesnek vélte.

Szakirodalmi munkásság a jelentős, mérnöki tudományok és a gyakorlat számos ágára kiterjed. Cikkeiben mindenkor valamely adott, időszerű probléma megoldását ismerteti és tárja a nyilvánosság elé. E tekintetben kivétel doktori értekezése, mely nagyszabású, műszakilag és gazdaságilag átgondolt tervezet Budapest nagyvasúti pályaudvarainak rendezéséről és a nagyvasúti személyforgalomnak a főváros közepén, híd alatt történő átvezetéséről, szinte egész pontosan a mai észak-déli metró vonalán.

Közel nyolcvan év távlatából nézve még ma is csak sajnálni tudjuk, hol aránylag korán, alkotóereje teljében hagyott itt bennünket és csak elindította, és nem kísérhette végig ezt a fejlődést, amely mai tudásszintünkhöz vezetett Arra már nem maradt ideje, hogy eseménydús életének tapasztalatait leszűrje és összefoglalja. Kedvenc alkotásainak domborműveivel díszített síremléke a Kerepesi temetőben, Vásárhelyi Pál síremlékével szemben áll.

Zielinski Szilárd és ifjabb Ray Rezső: Budapest, margitszigeti víztorony

VIKTORIJA ALADZIC

KÉT SZABADKAI POLGÁRMESTER A SZÁZADFORDULÓN

Szabadka az 1884-től 1914-ig terjedő időszakban két polgármester hivatali ideje alatt épült ki. Mindketten nagy hatást gyakoroltak a város építésére. Közülük az első, Lazar Mamuzic (Mamusich Lázár), aki bunyevác nemzetiségű volt, 1847-ben született, jogot Grazban, Bécsben és Budapesten tanult. Tanulmányainak befejeztével ügyvédi irodát nyitott Szabadkán. 1882-ben megválasztották a Magyar Országgyűlés képviselőjévé, 1884-ben pedig Szabadka polgármesterévé. Az a pillanat volt ez, amikor a tőkés gazdaság hirtelen virágzásnak indult a térségben, s ennek következményeként a városban gyors ütemű építkezések kezdődtek. A legtehetősebb szabadkai földbirtokosok a 19. század hetvenes éveinek végétől egyre több bérház és magánpalota építésébe fogtak a városközpontban. Később követte őket a polgári osztály újdonsült képviselőinek rétege, és a város képe rövid idő alatt igencsak megváltozott. A roskatag falusias házak helyén mindenfelé díszes paloták nőttek ki a földből. Lazar Mamuzic hivatalba lépésével egyidőben egy új építész-nemzedék is szárnyat bontott Szabadkán. Közülük Titus Mackovic (Macskovits Títusz), Raichl J. Ferenc (11869-1960), Koczka Géza és Gáli Adolf volt a legjelentősebb.

A városban Lajčo Poljakovic egyemeletes háza nyitotta meg 1878-ban az intenzíven épülő emeletes házak sorát. Tervezője Tóth Mihály akkori szabadkai városi főmérnök volt, aki később Szegedre települt át. Egyben ez volt a városban az első neoreneszánsz épület. Ezt követően épül fel 1879-ben Stevan Milinovic és Kunecz Mór egyemeletes bérháza, a nyolcvanas évek elején pedig Linczer András, Popovits Simon emeletes háza, Sanko Manojlovic, Petar Radisic emeletes bérháza, valamint Róth Józset, Weinhút Adolf és Jovan Radic egyemeletes bérháza. A házak dekoratív homlokzatát általában a reneszánsz ihlette.

Ekkor, 1884-ben szélszélű áll be. Nem tudni, hogy ennek a szélszélűnek volt-e valami köze az új polgármester hivatalba lépéséhez, az azonban bizonyos, hogy a polgármester érkezését jelentős politikai változások tették lehetővé. Szabadkán a Liberális Párt került hatalomra, amelyet Lazar és Ago Mamuzic, illetve Mate Antunovic ügyvédek vezettek, az addig uralkodó baloldali párt pedig szétesett, és lassan le is tűnt a politikai színtérről. Ebben az évben veszi kezdetét az a tizenhét éves időszak, amely alatt Lazar Mamuzic polgármester irányította a várost. Ugyanebben az évben meg is nősült, és fiatal felesége, Jelisaveta Jakopcic gazdag hozománya révén megháromszorozta a vagyonát. Szabadkának ekkor 65.000 lakosa volt, s a század végére már 81.464.

Két évnyi kihagyás után ismét intenzív építkezés kezdődött, s Prokesch Mihály földbirtokos, aki a szabadkai vállalkozások élvonalába küzdötte fel magát, ekkor két egyemeletes bérházat emeltetett a katonaság részére. Mindkettőt Koczka Géza tervezte, amint minden további házat, amelyekhez Prokesch Mihály tervet rendelt. Valamennyi háza neoreneszánsz jellegű volt. Prokesch ez idő tájt városi tisztviselőként teljesített szolgálatot, ő volt a felelős a katonaság beszállásolásának és szállításának, így a pozícióját kihasználva úgy döntött, hogy vagyona egy részét ennek a két háznak a fölépítésére fordítja, amiből azután nem is csekély biztos jövedelme származott. Az udvarba két istállót is építtetett, amelyekben 106 ló számára volt hely.

Raichl J. Ferenc: Szabadka, saját palotája (fent), és bérháza (lent)

Szabadka. Magyar stílusú ház. A város gyönyörűsége és kőművesmestereinek munkája, az első alkalom, midőn kollega hűs felügyel, mert minden én voltam és felhívni. El kíván foglalom – mi mint az a lapos is az a modorban írom – börtönben és a legújabb időkben. Addig is öleltem és mind szígi.

Prokesch Mihály már 1887-ben belekezdte egy újabb, ezúttal kétemeletes bérház építésébe. Mindaddig az volt a legnagyobb bérház, U alaprajzával három utcai oldalról szegélyezte a telket. Prokesch Mihály 1894-ben benyújtotta utolsó egyemeletes bérházának építéséhez a kérvényt.

Három évvel azután, hogy Koczka Géza elkészítette Prokesch Mihály számára a mai Boris Kidric u. 15. sz. alatti bérház tervét, Léway Simon kérte fel, hogy készítsen számára

Szabadka központja a harmincas években, a Városházával

hasonló tervet egy kétemeletes bérpalotára a szomszédos telken, amely a mai Dura Dakovic és Engels utca között húzódott. Az épület zárt tömböt alkotott volna, téglalap alakú belső udvarral. A palota azonban sohasem épült meg. Lévy Simon az előző polgármester, Mukits János idején a városi közigazgatás főszámvevője volt, s egészen 1889-ig pénzügyi tanácsos. Az 1890. évi újraszámvevői alkalmával egyetlen szavazatot sem kapott. Az újságokban olyan mendemondáknak vált célpontjává például, hogy palicsi villáját városi tulajdonban levő faanyaggal kerítette be. Összeütközésbe került Lazar Mamuzic polgármesterrel is, akit saját lapjában (*Szabadkai Hírlap*) bunyevác orientációja miatt támadott. Végül teljes vagyonával csődbe ment, s 1900-ban öngyilkosságot követett el: vonat alá feküdt. A polgármesterrel való viszályának bizonyosan szerepe volt a bukásában.

A Prokesch-palotával a városban elkezdődött az egykori Roga-tó környékének beépítése. A tó helyén ekkor már csak a száraz meder volt látható, amelyet vasúti pálya szel át, s itt állt a vasútállomás is. Az itt elterülő építési telkek ugyan mind elkelték már, de az ingoványos talajon a tulajdonosok nem kockáztatták az építkezést. Ekkor a polgármester úgy döntött, hogy másoknak példát mutatva ő épít ott elsőnek palotát. Lazar Mamuzic palotája Titus Mackovic terve alapján 1891-ben készült el. A tervező azt megelőzően, 1884 és 1890 között városi főmérnökként működött, minek folytán ezekben az években kevesebbet tervezett. 1891-ben visszatér a tervezőasztalhoz, s a polgármesterrel való barátságát ez a terv koronázza meg.

A polgármester háza két utca találkozásánál a sarki telket foglalta el. A ház földszintjén két bérlakás kapott helyet, amelyeket száraz kapubejárat választott el egymástól, az emeletet pedig csupán egy lakás töltötte be, a polgármesteré és családjáé. Az építész Raichl Ferenc, Lazar Mamuzic barátja lévén, a polgármester palotájának kibérelt lakásában lakott mindaddig, amíg föl nem építette saját otthonát, a ma is nevezetes Raichl-palotát.

A vasútállomás előtt újonnan kialakított sétány két oldalán igen gyorsan újabb palotákat emeltek: Vermes Lajosét 1892-ben a budapesti Jedlicska János tervei alapján, Leovics Simonét Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei szerint, és Sümegi Ferencét. A városban másfelé is folytatódott az emeletes házak építése; ilyen volt Dominus Simon ügyvédé, nemes Vojnich Máté (Mato Vojnic) nagybirtokosé, Joó Dezső kereskedőé, 1894-ben Kunecz Ignác kétemeletes bérpalotája Jakab Dezső terve alapján, s Josip Antunovic orvos bérháza,

A Vadász Pál tervezte lakóház, és a Kaszinó Szabadka központjában

majd Marija Zaric egyemeletes bérháza (1898), Fazekas Lajos kétemeletes bérpalotája (1899) stb.

Jakab Dezső, a híres Komor-Jakab építéscsoport (Komor Marcell tagja a 19. sz. kilencvenes éveinek közepén tűnt föl Szabadkán. Jakabot mint tartalékos tisztet katonai szolgálata során Nagyváradról Szabadkára helyezték át, s itt megismerkedett leendő feleségével, Irénnel, Tauszig Vilmos szabadkai kereskedő lányával. Az első terv azonban, amelyet Komor és Jakab Szabadkán megvalósított, nem ide készült. Ezt a zsinagógatervet az 1899-ben Szegeden meghirdetett pályázatra dolgozták ki. A pályázat első díját Baumhorn Lipót nyerte el, Komor és Jakab munkáját viszont megvásárolták.

A szabadkai zsidó közösség úgy döntött, hogy Komor és Jakab terve alapján építteti meg zsinagógáját. Az építés már 1901-ben elkezdődött, és a következő évben fejeződött be, s minden tekintetben egyedülálló alkotás született. Az akkoriban Közép-Európa-szerte épülő zsinagógák többségénél alkalmazott hosszanti térszervezés helyett ez központi szervezéssel készült, nyolc acéloszlop körül, amelyek fölé egy kivételes rabcupolaszerkezet került, azt pedig fakupola fedte. A kettős kupola tetőhéjazata horganyzott lemezből és Zsolnay-cserépből készült. A zsinagóga sarokrészeit, amelyekben a galériákra vezető lépcsők kaptak helyet, négy kisebb kupolával fedték be. A zsinagóga azonban nem csupán konstrukciója és belső térszervezése miatt tekinthető különleges alkotásnak, hanem dekoratív díszítése miatt is: falain a magyar népművészet ihlette stilizált motívumok láthatók.

A zsinagógát 1902-ben fejezték be, ugyanabban az évben, amikor új polgármester, Bíró Károly váltotta fel Lazar Mamuzicot. A magyar nemzetiségű Bíró Károly Szabadkán járta ki az elemi és a középiskolát, majd Budapesten jogot végzett. 1887-ben jogi doktorrá avatták. 1889-ben ügyvédi vizsgát tett, majd ügyvédi irodát nyitott Szabadkán. A századfordulón a város ellenzéki színterén megjelent a Bíró Károly vezette Nemzeti Párt. Mamuzic és a posztjára pályázó új jelöltek között az első erőpróba 1901-ben következett be. Két évtizedes liberális dominancia után először oszlottak meg fele-fele arányban a szavazatok, a következő évben pedig Bíró hívei adósikkasztás ürügyén kieszközölték Lazar Mamuzic leváltását. A megüresedett polgármesteri posztjára 1902 decemberében Bíró Károlyt választották.

Az építőiparban bekövetkezett válság ellenére a város építése alig lankadó intenzitással folytatódott. Raichl Ferenc építész 1903-ban elkészítette saját két palotájának (egy lakó-

Komor Marcell és Jakab Dezső: Szabadka, Városháza

és egy bérpalota) tervét. A házak a vasútállomástól a városközpontba vezető újonnan kialakított sétányra kerültek. A városszépítő bizottság először elvetette a tervet azzal az indoklással, hogy nem illik a helyhez, s talán ezzel készítette arra az építőt, hogy a legsikerültebb alkotását hozza létre. Raichl a saját ízlése és kívánságai szerint a legapróbb részletekig kidolgozta elképzeléseit, a szívet használva fel épületéhez alapmotívumul. Raichl Ferenc sajnos nem sokáig élvezhette új otthonát: 1908-ban tönkrement, alig három és fél évvel azután, hogy beköltözött palotájába. Az épületet lefoglalták, s a teljes bútortzatot és a ház felszerelését árverésen értékesítették. Raichl ekkor Szegedre költözött, 1922-ben pedig Budapestre települt családjával.

A zsinagóga mellett a legjelentősebb építmény, amelyet Szabadkán a két építész, Komor és Jakab alkotott, a városháza. Ezt megelőzően azonban 1907-ben elkészítették egy kétemeletes banképület tervét (Szabadka Vidéki és Kereskedelmi Bank Rt.); az épület a mai Boris Kidric utcában található, a 4. számú ház. A bank épületén is szemtetűnik a Komor és Jakab által az idők során kifejlesztett stílus jellegzetessége: az erdélyi művészet szimbólumainak és folklórmotívumainak bőséges alkalmazása. Már Lazar Mamuzic polgármester is hangot adott annak a kívánságának, hogy Szabadkán új városháza épüljön az 1826-1828-ban készült, azóta elavult barokk épület helyett. A szabadkai városháza első tervét Lechner Ödön készítette el 1896-ban, a terv azonban nem valósult meg. Mamuzic álmát utódjának, Bíró Károlynak sikerült valóra váltania. Az új városháza építéséhez hiányzott a pénz. A polgármester úgy döntött, hogy a város környékén elad mintegy kétezer holdnyi területet, s így nagyon gyorsan összegyűlt félmillió korona, amiből már tervbe lehetett venni a városháza építésének megkezdését.

A városi tanács pályázatot hirdetett az új városháza tervére, amelyet barokk stílusban Mária Terézia királynő dicsőségére szándékoztak fölépíteni. A pályázaton csak magyar állampolgárok vehettek részt. Az 1907. január elsejéig érvényes pályázatra tíz pályamunka érkezett, s közülük az első díjat Komor és Jakab munkája nyerte el, mely barokk épületet kívánt megvalósítani. Ugyanezen év végén a városháza építésével megbízott tanács ülésén Jakab Dezső közölte, hogy az új városháza mégsem barokk, hanem szecessziós stílusban épül meg. A fordulatot megindokoló Jakab egyik nyomós érve az volt, hogy így csökkenthetők az építés költségei. A városi építési tanács s maga Bíró Károly polgármester is elfogadta a változtatásokat, majd a városi képviselőtestület is jóváhagyta őket 1907. december 31-én. A bonyodalmak akkor kezdőd-

tek, amikor 1908. március 28-án a budapesti belügyminisztérium levélben tudatta, hogy a tervet nem fogadják el. Az Országos Középítési Tanács több kifogást emelt, és sok változtatást kívánt.

Mivel Marosvásárhelyen ekkoriban fejezték be – szintén Komor és Jakab tervei alapján – a városházát, Bíró Károly ellátogatott Bernády György marosvásárhelyi polgármesterhez, majd elutazott Budapestre, és mégis megszerezte a jóváhagyást, hogy Szabadkán szecessziós stílusban épülhessen meg a városháza, amely 1908-tól 1910-ig épült, majd még két év kellett a belső munkálatok befejezésére.

A városházával egyidőben építették az üdülőtelepet a Palicsi-tó mellett, amely már korábbról ismert volt gyógyfürdőként. A tervpályázatot 1904-ben írták ki, a kész munkák benyújtásának határideje 1906. február 1. volt. Az első díjas pályamunkát a Vágó-fivérek készítették, Vágó László és Vágó József, a második díjat Komor és Jakab munkája nyerte el, mivel azonban Szabadka vezetői nem tudtak egyetértésre jutni Palicsfürdő kiépítése kérdésében, a pályázati megoldásokat végül nem fogadták el. Így Komor és Jakab 1908. decemberében új tervet készített a női fürdőre. 1909-ben kidolgozták a nagyterasz tervét. A zenepavilon terve 1910-ben készült el, a víztornyot pedig befejezték. A döntés alkalmával valószínűleg itt is a polgármester barátsága nyomott legtöbbet a latban. A városházát és a palicsi fürdőegyüttest 1912. szeptember 15-én avatta fel ünnepélyesen Bíró Károly.

Tíri Gábor fordítása

MIKLÓSI-SIKES CSABA

RAMASSETTER VINCE (1806-1878)
SZEREPE SÜMEG 19-IK SZÁZADVÉGI FEJLŐDÉSÉBEN

Az alig hétezer lakost számláló dunántúli település építészettörténeti jelentőségét elsősorban a különböző művészettörténeti stílusok máig kitapintható „rétegei” adják meg. Kisváros lévén, történeti belvárosát jobbra elkerülte a modernizálás jegyében országszerte meghirdetett bulldózerpolitika, ami azt jelenti, hogy az „újítani” vágyók alig produkáltak helyrehozhatatlan beépítéseket. Ellentmondásokkal tüzdelte története – főleg ami a kiegyezés és az első világháború közötti időszakot jelenti – egy olyan fejlődés és hanyatlás folyamatát mutatja, amely a Ramassetter család fellépésével igencsak ígéretesnek indult, csakhogy ez a lendület rövid ideig tartott. A század utolsó évtizedeiben az ellenzéki politizálás, s jobbra az ebből adódó gazdasági körülmények alakulása, ami egy elhibázott várospolitikával társulva végül a település fejlődésének látványos megtorpanásához vezetett. Talán Sümeg az egyetlen olyan település, amely nem tudott élni a történeti Magyarország millenárius éveinek előnyeivel, s a századfordulót követően városi rangját elvesztve (1907), nagyközséggé minősítették vissza. (Csak 1984-ben lett újra város.) Ennek a folyamatnak a hátterét és okait próbálom az alábbiakban röviden bemutatni.

Sümeg igen jelentős építészeti örökséggel bír. A belváros egész területe törvény által védett, a hivatalos jegyzékben szereplő műemléképületeinek száma eléri a 60-at. A település felett magasodó püspökvár a gótika és a reneszánsz építészet hagyományait őrzi. A török végnapjai egyben a bécsi

udvar által felkarolt barokk művészet térhódításának idejét is jelentette, s a Veszprém eleste óta (1553) itt székelő veszprémi püspökök élni is tudtak az adott lehetőséggel: Sümeg a 18. század elején neves búcsújáró helyé, majd a század végére hamisítatlan barokk hangulatot árasztó rezidenciális központtá fejlesztették ki. A város történelminek nevezett belvárosát a 17-ik században emelt falak tovább tagolták; ezeken belül a ferencesek temploma és zárdája, a mindenkori püspök palotája, valamint udvartartásának (kis)nemesinek mondott kúriái népesítették be, míg a városfalakon kívül – az osztrák festészet nagy alakjának, F. A. Maulbertsch (1724-1796) remekeinek helyét adó Plébániatemplom környékén – Sümeg iparostársadalmához tartozó lakossága, az egyre inkább magára találó polgárság épületei sorakoztak. Ez az a hely, ahol 1806. február 7-én napvilágot látott az utókor által joggal *Sümeg Széchenyi-jének* nevezett Ramassetter Vince, a kilencgyermekes család elsőszülött fia. Szülei, Ramassetter Leopold és Krausz Erzsébet, alig két évvel korábban érkeztek a Rajna vidékéről, s nyitottak képfestő műhelyt Sümegen. Az ifjú figyelme azonban inkább a kereskedelem irányába terelődött, hiszen ő az, aki az egyre vagyonosabb, s a város társadalmi életében is egyre komolyabb tekintélyt szerző apja helyett a műhely portékáinak értékesítését végzi, miközben fokozatosan átveszi annak vezetését is. Apja 1846-ban, mint városvezető hunyt el, s alig telt el két év, amikor az 1848-as események közepette helyét már fia foglalta el. Az ifjú Ramassetter a polgárisodó társadalom tipikus képviselője. Kiváló gazdasági érzékkel, az eredei családi vállalkozást fokozatosan a jövedelmezőbb borkereskedéssel váltotta fel, amelynek meg is lett az eredménye, hiszen a kiegyezés éveiben már a vidék igencsak tehető polgárai között tartották számon. 1836-ban nősült a nála 15 évvel fiatalabb Kompapik Zsófiával. A gazdasági életben sikert-sikerre halmozó Ramassetter házaspár – a kor szokásaihoz híven – aktív szerepelt vállalt a város társadalmi életében. Még felsorolni is nehéz azoknak társadalmi szervezeteknek neveit, amelyekben aktív szerepet vállaltak, nem szólva az általuk létrehozott alapítványok sokaságáról, amelyekkel főleg Sümeg oktatási és egészségügyi fejlődését alapozták meg. Igazi mecénás alkatok voltak. *Százezreket adott Sümeg városának, szülőföldjének* – összegzi Eötvös Károly a nagy adakozó életművét. Gyerekeinek korán bekövetkezett halála is hozzájárulhatott ahhoz, hogy végrendeletükben vagyonuk legjelentősebb részét a város életét előmozdító alapítványokra hagyták. Az elsővel 1846-ban találkozunk, amelyben *az iparostanulók vasárnapi iskolájának* felállítására 400 Ft-os alapot hozott létre. 1855-ben élére állt azoknak, akik elérték egy reáltanoda alapítását Sümegen, s ennek érdekében 20.000 Ft-os *iskola alapítvány*-ról is gondoskodott. *Az iskolai ügy érdekében* tanúsított *áldozatkészségéért* 1859-ben elismerő oklevéllel honorálta az oktatásügyi miniszter. 1864-ben keletkezett a *mesteremberek megsegélyezésére* tett alapítványa. 1866-ban házat és telket biztosít a leányiskola szervezéséhez, egy év múlva az ún. *kiegyezési alapítvány*-következik a szegények megsegítésére. 1868-ban *tankönyvszegélyre* tesz 1.000 Ft-os alapítványt, 1872-ben *a huzamosan egy helyben dolgozó cselédek jutalmazására* ad 500. Ft-ot. Még abban az évben feleségével megalapították a város és a vármegye első óvodáját. A tanintézet számára házat és telket adományoztak, fenntartására 10.000 Ft-ot biztosítottak. Utolsó

alapítványa 1875-ből való, amelyet az *ipari tanulók rajzoktatásával foglalkozó tanárok jutalmazására* tett, míg az év december 2-án, 35 pontban összefoglalt *végrendelete*, amelynek 12 pontja a városnak még életében felajánlott eddigi adományai összegzése mellett, újabbakat is megnevezett. Közülük a már régebben tervbe vett *kórház*-javára biztosított telket, a szomszédos Mihályfára vezető út mentén 132 holdas birtokot, valamint 10.000 Ft-ot adományát, illetve egy szintén létesítés előtt álló *felsőbb leányiskola javára* saját emeletes házat és az ezt kiegészítő 25.000 Ft-os letétét említjük. Építkezései megkönnyítésére téglakemencét és cserépgyárat is üzemeltetett, amelyet végrendeletében szintén Sümeg városának adományozott. Tevékenységét a legmagasabb szinten is elismerték. 1858-ban megkapta az Arany Érdemkeresztet, 1870-ben a Ferencz József Rend lovagkeresztjét-, négy év múlva *nemesi előnevet és címet* adományozott neki a császár.

Ramassetter Vince az általa létrehozott intézmények és alapítványok révén megteremtette a város továbbfejlődésének a lehetőségét. Tudatos városépítő tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy a Padányi Bíró Márton (1696-1762) egyházfő halálával, az innen végleg Veszprémbe költöző püspökség okozta veszteségeket sikeresen átvészelje Sümeg gazdasága és társadalma. Nem vitás, hogy a veszprémi püspökség székhelyének elvitele egyben Sümeg a térségben játszott eddigi vezető szerepét is megkérdőjelezte. Az új helyzetben jelentősen visszaestek a beruházások, ami az iparosok számának csökkenéséhez is vezetett. A Ramassetter család példáját követve érkeztek a Mojzerek, a Domerek (Damayak), az Eitnerek, Horváthok akik vasutat, kereskedelmi hálózatot hoztak létre, bankot, múzeumot nyomdát alapítottak, munkásságuk új perspektívát adott a városnak, és a vidéknek.

A kor vezető egyénisége elvitathatatlanul Ramassetter Vince volt, aki mint láttuk, szinte teljes vagyonát szülővárosára hagyta. Intézmények sorát hozta létre, azt azonban nem látta – nem láthatta – előre, hogy nemes gesztusa a működő tőke felaprózódásához, s az általa megteremtett intézményi hálózat által történt fokozatos feléléséhez vezetett. Ezt a folyamatot csak felgyorsította az Eitner család itteni szeszgyárának leégése, a nagyobbik Eitner fiú, Zsigmond által az országházban végzett ellenzéki politizálás, a város életében jelentősnek nem mondható „hozama” a Sümeg-Pápa között tervezett, de máig meg nem valósított vasút körüli huzavona.

A kedvezőtlenül alakuló gazdaság általános velejárója az építkezési kedv (és hajlam) csökkenése, s ez Sümeg esetében oda vezetett, hogy a 19. századvég historizmusa, illetve az ekkor megjelenő szecesszió sajátos jegyei csak elvétve jelennek meg az épületeken. Így történhetett meg, hogy a sümegi (bel)városképben ma is a 18. században kialakult barokk stíus őrzi a vezető szerepet.

PÉTER I. ZOLTÁN

A KÉT RIMANÓCZY

A századforduló építészetét Nagyváradon is, akárcsak e térség más városaiban, a bőség és a sokszínűség jellemzi. A 19. század második harmadától a romantikát fokozatosan kiszorította az eklektikus építészet. E stílus követői válogattak a régmúlt stílusaiban, visszatértek azokhoz, néha stílus-tisztán – amelyek között a neoreneszánsz dominál –, más-kor egyazon épületben több stílust alkalmazva. Nagyváradon is sokat építettek az eklektika, vagy ahogy még nevez-ték a historizmus jegyében, kialakítva a város sajátos arcu-latát, de a hangsúlyokat, az egyéni jelleget mégis a 20. szá-zad elején megjelent szecessziós épületek adják. Ez utóbbi stílus megjelenése nem jelentette az eklektika megszűnését, a kettő párhuzamosan fejlődött, sőt az eklektikus építészet túl is élte az alig másfél évtizedig honos szecessziót. Igaz, ez már a húszas évek *neo*-stílusaiba torkollt. Ekkor jelent meg Váradon a neobizánci stílus egyik válfaja, az úgyneve-zett *neobrancoveanu* stílus, elsősorban az ortodox, illetve a görög katolikus templomoknál és a velük kapcsolatos épületeknél.

A századforduló épületei aránylag rövid időszak alatt születtek, kialakítva Nagyvárad központjának azt a színes arculatát, amelyet joggal szemlélnék elismeréssel az idelá-togatók. A tervezők között sok országos hírű építész nevé-vel találkozhatunk: Alpár Ignác, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, Fellner és Helmer, Kiss István, Komor Marcell és Jakab Dezső, Löbl Ferenc, Mende Valér, Nagy Virgil, Örömy Gyula, Petz Samu, Sándy Gyula, Spiegel Frigyes, Vágó László és József, stb. A váradi építészek között mindenképpen említést érdemel Bach Nándor, Guttman József, Incze Lajos és Lipót, Knapp Ferenc, Kőszeghy József városi főmémök, Rendes Vilmos és Sztarill Ferenc, akik munkáikkal hozzájárultak a város századfordulói képének kialakításához.

A két legjelentősebb nagyváradi építész az idősebb és ifjabb Rimanóczy Kálmán; apa és fia, akiknek idén március-ban volt a 160., illetve 130. születési évfordulójuk. *Nagyvárad két évtized alatt elért csodás fejlődése, az alacsony ház-soros kis városból pompázó, hatalmas kultúrvárossá növe-kedése össze van fonva a Rimanóczy névvel. Ötven év előtt, mikor Kaposvárról ideérkezett a Körös partjára néhai id. Rimanóczy Kálmán, híre-hamva sem volt még szebb, tetszetősebb középületek Nagyváradon. Alacsony, ütött-kopott földszintes házsorok éktelenkedtek Olaszi fő-utcá-ján, melyet Újváros sártengerével rozoga fahíd kötött össze. És Rimanóczy Kálmán varázslatos tehetsége, mérhetetlen ambíciója teremtette meg az első palotákat, amelyek fel-élesztették az építkezési kedvet, a város vezető köreinek és polgárainak azt a törekvését, hogy Nagyvárad eljusson mai niveaujára* – írta a Nagyvárad Napló 1912. július 1?-i száma ifjabb Rimanóczy halála alkalmából.

Nagyvárad városának tudós levéltárosa, Lakos Lajos szerint a család Zemplénből származott, nemességét VI. Károlytól kapta. Id. rimanóczy Rimanóczy Kálmán Kapos-várott született 1840. május 12-én. Édesapja az Esterházy herceg Somogy megyei uradalmának tisztartója volt. Rima-nóczy Kálmán fiatalon árván maradt 12 testvérével együtt,

Ifj. Rimanóczy Kálmán: Nagyvárad, Városháza

ezért korán kenyérkereset után kellett néznie, és kitanulta a kőműves mesterséget. Később letette az építőmesteri vizs-gát, amely feljogosította az építész feladatok ellátására (ön-álló tervezésre és kivitelezésre). Jó hírnévnek örvendhetett, mert 1867-ben Nogáll János kanonok meghívta a nagyvára-di Szent Vince Intézet (a mai Orsovai utcai gazdasági iskola) építéséhez. Munkájával elismerést vívott ki Nagyváradon is, ahol le is telepedett, és haláláig csak egy-egy megbízás erejéig hagyta el a várost. Ezekről itt most nem lesz szó, de azt mindenképpen meg kell említeni, hogy Magyarorszá-gon ő volt az első hazai építész aki gyárkéményt épített; a szatmámémeti gőzmalom hatvan méteres kéményét.

Jelentős pályát futott be id. Rimanóczy Kálmán Nagyváradon. Első munkája 1868-ból való: a Szent Vince Intézet még a romantika jegyében született. Abban a stílusban, amely a középkori építészeti emlékekből ihletődött, ese-tünkben a román stíluselemekből. Erre a váradi ingatlanra is jellemző, hogy a román elemek csak a külsőn jelennek meg. Belül minden a klasszicizmus hagyományait örizte, szemben a 20. század eleji neoromán és neogót stílusban tervezők munkáival, hiszen ők igyekeztek a belsőt is stílus-tisztán megoldani. Később, 1896-ban már eklektikus stílus-ban tervezte az intézet udvarára a kápolnát. Külsőleg a neoromán stíluselemek dominálnak, de belül már kései reneszánsz formákkal keverednek. A további váradi mun-káinál is hű maradt a historizmushoz. A legjelentősebb álta-la tervezett váradi épületek időrendi sorrendben: a Kereskedelmi, Ipar és Terményhitelbank Teleki utca 3. szám alatti székháza (1886), az egykori Nemzeti Kaszinó az Úri utca sarkán (1888), a papnevelde kibővítése (1888), a

Ifj. Rimanóczy Kálmán: Nagyvárad, görög katolikus püspöki palota

Ifj. Rimanóczy Kálmán: Debrecen, Debreceni Első Takarékpénztár

Deutsch-ház a Zöldfa utca és a Szent László tér sarkán (1888), a Múzeum (1895), a Rimanóczy Szálló és Gőzfürdő (1892), amelyet 1900-ban kibővített, a Bazárépület (1900) stb. Nehéz volna felsorolni az összes olyan épületet Nagyváradon, amelyet mások tervei alapján ő kivitelezett, de nem hagyható ki a Kossuth utcai neológ zsinagóga (1878), Andrányi Károly vásáruháza (1893), a Kereskedelmi Csarnok (1894), a Szacsvey utcai iparosmenhely (1895), a több társával együtt épített Szigligeti Színház (1900) vagy a Rulikowszki úti egykori honvéd laktanya (1902), amely most Katonai Múzeum. Két legjelentősebb épülete a Múzeum és saját szállodája. A Múzeum fő homlokzatát a jón fejezetű dupla oszlopos timpanonnal koronázott középrizalit uralja. A jellegzetes neoklasszicista építészeti elemek mellett a két sarokrizalitot, valamint a magasabb központi részt kőbábos attika koronázza, amely már – akárcsak a főhomlokzat félköríves, a mellékhomlokzatok aedikulás ablakai – a kifejtett eklektika reneszánsz elemekkel kialakított architektúráját példázzák. Értékes az előcsarnokból a nagyterembe vezető faragott neoreneszánsz kapu is. A Rimanóczy Szállót és Gőzfürdőt két részletben építette. Először 1892-ben a Körös-partra néző szárny készült el, a Gőzfürdővel együtt. Nyugodt ablaksoraival a koraeklektikus homlokzattípusnak a késő klasszicizmus homlokzati rendszeréből továbbfejlődő irányzatához tartozik. Az 1900-ra elkészült Bémer téri szárny már teljesen elszakadt a klasszicizmustól, a kifejtett eklektika reneszánsz elemekből kialakított architektúráját tükrözi. A szakrális építészet terén a már említett Szent Vince kápolna és a neológ zsinagóga mellett Rimanóczy építette saját terve alapján 1884-ben a Körös-parti református templom tornyát.

Az 1870. május elsején született ifjabb Rimanóczy Kálmán édesapja nyomdokain haladt. Elemi és középiskoláit szülővárosában, Nagyváradon végezte. Berlin-Charlottenburgban nyert oklevelet a jóhírű technikai főiskolán, 1891-ben. Hazatérve előbb Budapesten dolgozott Ziegler egyetemi tanár irodájában, majd Váradon lett édesapja irodájának munkatársa. A Nagyvárad 1894. október 3-i száma azt közölte: *Ifj. Rimanóczy Kálmánnak a miniszter megengedte, hogy az építészeti vizsga letévése nélkül, számára az építészeti igazolványt kiadhassák.* Rimanóczy ekkor már műépítészeti diplomával bírt, tehát arról lehetett szó, hogy azt kellett honosítani. Ifj. Rimanóczy Kálmán a szaknyelv-tartásban úgy szerepelt mint műépítész és építőmester (a fejleces papírján is így írta), nem zárható ki az sem, hogy

Ifj. Rimanóczy Kálmán: Nagyvárad, lakóházak

Budapesten a felső építészeti ipariskolában letette az építőmesteri vizsgát is. Ifj. Rimanóczy Kálmán kevert stílus elemekkel, de a korszellem meghatározta igen kifinomult ízléssel dolgozott. Első jelentősebb váradai tervezése és kivitelezése a Pénzügyigazgatósági Palota volt (1900). Az eklektikus épület Fő utcára néző homlokzatának hangsúlyát az enyhén kiugró középrizalit adja. Az emeleti részek síkja elé épített kompozit fejezetű oszlopok, a széleken pedig pillérek által tartott gerendázatot timpanon koronázza. A sarokrizalitokat kupolák fedik, a földszint rusztikázott, az ablakok kiképzése is a neoreneszánsz formavilágából ihletődött. Az ifjú építész legimpozánsabb váradai alkotása az 1903-ban átadott városháza, neoreneszánsz stílusú homlokzatával. Felépültével a tér kulcsépületévé vált, és kettős feladatot oldott meg. A tér szempontjából elsősorban hatalmas középrizalitja jelentős. A tér felőli szimmetrikus homlokzathoz azonban folyóparti szárny is épült; markáns saroképület, szögben megtört két homlokzati szakasszal, a homlokzatok szögfelezőjében magas, négyzet alaprajzú kubusos várostoronnyal. Ez a homlokzat a szemközti nézőpont, a folyón túli tér felé fordult, hegyesszögű kialakításával lényegében a két folyóparti beépítés koordinátái közötti szögeltérést egyenlíti ki. Akárcsak ez, a többi nagy alkotása közül is nemegy országos pályázaton is győztes lett. További jelentős munkái az eklektika jegyében: az elmegőgyintézet (1904), a tüdőszanatórium a Bunyitay ligetben (1906), a Központi Takarékpénztár Bémer téri épülete (1907), az ügyvédi kamara székháza (1909), a Szaniszló utcai Bölöniház (1912). Az 1903-ban épített egykori családi háza (amely ma ortodox püspöki palota) az itáliai gótikából ihletődött, akárcsak az édesapjának épített Fő utcai bérház (1905), amelynél a velencei Cá d'Oro palotát vette mintául. mintegy egyszerűsített utánérzetét valósítva meg Nagyváradon. Igen eredetien merített a velencei loggiás homlokzat formavilágából. A görög katolikus püspöki palotán (1904) viszont a neoromán stílus elemek dominálnak. Ő építette újjá 1903-1905 között az olasz plébániatemplomot, saját terve alapján. A megőrzött torony mellé két kisebbet emelt, a kereszt-hajós templom túlsúlyban neoreneszánsz stílusjegyeket tartalmaz. Ő kezdeményezte 1909-ben a Kertváros kialakítását, több mint száz parcellára osztva fel a Biharpüspöki út menti telket.

Két legjelentősebb, a szecesszió jegyében tervezett bérpalotája a Fő utca két sarki telkén néz szembe egymással. Először a Moskovits-palota készült el, 1905-ben. Ez volt az

HÍREK

első vasbeton szerkezetű épület Nagyváradon, Zielinski Szilárd műegyetemi tanár terve alapján. A bérház külső stílusjegyei a müncheni szecesszióval mutatnak rokonságot. Figyelemreméltó a sarokerkély bemélyedésének díszítése: egy női fejet ábrázoló dombormű, amelyből ág-, levél- és virágmotívumok szövevénye nő ki. Az erkély oldalfalain levő egy-egy fa koronájával betakarja a bemélyedés boltozatát. Jelentős a kapubejárat kovácsoltvas díszítése is, ehhez hasonló figyelhető meg az erkélyek mellvédjén is.

A szemben levő Apolló Palotát már a tervező halála után építette fel munkatársa, Krausze Tivadar mérnök. A magasföldszintű, háromemeletes épület stílusában a berlini Jugendstillel rokon. A Jugendstil korántsem egységes stílus, az új elemek mellett meghatározó a historizmus, a korai expresszionizmus és a különféle Heimatstil motívumok szerepe. A mozgalmas nyeregtető, a sarok kupolával való lefedése, az orozatok megjelenése a közép- és oldalrizalitok feletti lezárásként, az emeleteken függőlegesen átmenő zárterkélyek összefogott, markáns kiemelése, stilizált csúcsívek alkalmazása: mind ennek az irányzatnak a jellegzetes formajegyei. Mindezek szinte hiánytalanul megtalálhatók a váradi Apolló Palotánál is. A díszítőelemek közül szembeötlő a német empire-t idéző gazdag heraldikai díszítés, felül a leveles füzérral díszített óriási címerpajzsok, amelyek alatt a füzérekkel övezett vakkerethez kapcsolt gyűrűkből egy emeletnyi magasságú szalagpár hull alá.

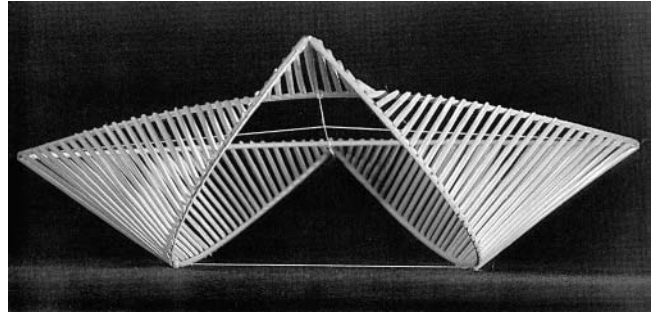
Ifj. Rimanóczy Kálmán nagyváradi munkái mellett öt vidéki kastélyt (Feketebátor, Gyanté, Pusztaszilas, Nagyszénás, Dobaj), szállodákat, kórházakat, templomokat is tervezett. A Debreceni Első Takarékpénztár palotáját (1910), a máramarosszigeti elmeógyógyintézetet, a horvát tengerparton levő egykori circkvenicai Miramare Szállodát is ő tervezte. *A modern városalapító munkáját, amelyet valaha nagynevű atyja megkezdett, ő folytatta dicsőségesen. Tanulmányainak, külföldi tapasztalatainak és műszaki zsenialitásának egész kincsesládát pazarolta el, és Nagyvárad valóban szép, hatalmas, a vidéki városok sorában élen álló metropolis lett...*

Ifj. Rimanóczy Kálmán fiatalon, alkotó élete csúcán, 42 évesen halt meg. Derékbe tört egy nagyívű életpálya. Ha viszont az 1913-ban kirobbant gazdasági válságra, majd az első világháborúra és az ezt követő új helyzetre gondolunk, nem valószínű, hogy sok megrendelés várt volna Rimanóczyra Nagyváradon.

Ifj. Rimanóczy Kálmán: Nagyvárad, Ügyvédi Kamara

100 ÉV FORMATAN címmel, a Magyar Iparművészeti Főiskola kiadásában, Scherer József szerkesztésében és bevezetőjével tavaly jelent meg egy gazdagon illusztrált kötet, amely ismerteti a tárgy legjelentősebb oktatóit (Várdai Szilárd, Bencsúr Béla, Gróh István, Simay Imre, Muhits Sándor, Kacziány Aladár, Fáy Aladár, Kaesz Gyula, Borsos Miklós, Dózsa-Farkas András, Megyeri Barna, Józsa Bálint, Rubik Ernő, Mengyán András, Ferencz István, Scherer József, Paizs László) és a mai oktatási módszereket.

MEGJELENT MAKOVECZ IMRE: ÍRÁSOK 1974-2000 című kötete az *epl editio plurilingua* kiadásában. A könyv a két és fél évtized legjelentősebb, önálló szakmai, társadalmi témájú írásait gyűjtötte egybe a szerző rajzainak kíséretében. A könyv ezer, számozott példányban jelent meg, ára 2000.- forint. Jövő évben hasonló formában Makovecz Imrével készített interjúkból jelenik meg a kiadónál egy újabb válogatás.

MARKÓ KRISZTINA játékkészítő iparművész kiállítása december 17-ig tekinthető meg a Karinthy Szalonban – Budapest, XI., Karinthy Frigyes út 22.

MARKO POGACNIK szobrászművész 2001 június 11 és 17 között látogat Magyarországra, hogy az érdeklődők számára földgyógyászati kurzust tartson. A részletekről később adunk tájékoztatást, az érdeklődők részvételi szándékukat Gerle Jánosnál (tel 2139837) jelezzék. Feltétel Pogacnik magyarul megjelent két könyvének (*A föld gyógyítása, Elementárok*) ismerete.

Somogyi Krisztina

MAGYARORSZÁGON A COLORS

A COLORS magazin a médiatörténelem legújabb fejezetét nyitotta meg 1991-ben. A Benetton cég által finanszírozott vállalkozás szellemi atyja a szélsőséges reklámai miatt híres/hírhedt fotográfus Olivero Toscani volt, aki a New Yorkban élő Kálmán Tibort kérte fel a lap első főszerkesztőjének. A magyar származású designguru célkitűzése egy olyan lap elindítása volt, amely úgy képes globális problémákkal foglalkozni, hogy a világ különböző tájain élő fiatalok érdeklődését egyaránt felkeltse. A szövegközpontú újságírás hagyományától teljesen elszakadva jött létre a COLORS: az alkotók hittek abban, hogy a képek ereje elegendő ahhoz, hogy érdekessé és tartalmassá tegyen egy nemzetközi orgánomot. A COLORS magazin sikerét alapvetően a radikális témaválasztásnak és a tabukat, előítéleteket mellőző szerkesztési szemléletnek köszönheti.

A legnagyobb visszhangot kiváltó lapszámok a rasszizmus, az AIDS, a háború vagy a dohányzás jelenségeit vizsgálták. A lapot több esetben érte vád: bírálták a Benetton márkanév és a szociális érzékenységgű lap összekapcsolását, támadások érték egy-egy alkotás erkölcsi vagy etikai tartalmát. A szabad szájú magazin szellemisége ellen a sajtóban tiltakozott az angol királyi család és a Vatikán, nemzetközi konszernek és világlobbyk. Egy dolgot azonban senki sem vitatott: a gyakran megrázó erejű fotókat kísérő rövid kommentárok, statisztikai adatok, személyes tapasztalatok hitelességét és pontosságát egyelőre senki sem tudta megkérdőjelezni. Sőt! A dohányzásról kiadott (COLORS 21) szám újranyomását azok az amerikai ügyvédek igényelték, akik a dohányipar ellen indítottak pert. Az ökológiáról szóló számot (COLORS 6) a környezet- és állatvédők támogatták, a háborúról szóló lap Jugoszláviára vonatkozó részeit közzétette az egyik boszniai napilap. A nagy botrányszámok mellett a globális kultúrával foglalkozó tematikus számok népszerűsége is hatalmas: a vallásról, az elhízásról, a vásárlásról, az utcáról vagy az utazásról szóló példányokban a helyi kultúrák sajátosságairól, a világ kulturális színességéről és a globális manipuláció veszélyeiről alkothat véleményt az olvasó.

A lap alkotói gárdája az évek során sokat változott. A lap szellemiségét és vizuális megjelenését meghatározó Kálmán Tibor 1995-ben csalódottan hagyta el az újságot. A Metropolisnak adott egyik utolsó interjújában élete egyik nagy csalódásának nevezte a COLORS magazint, pedig a lap nemzetközi hírneve tulajdonképpen az ő elképzeléseinek köszönhető. Az 1999-ben elhunyt designer távozása után a lap felhagyott a tipográfiai kísérletezéssel, a szerkesztők azonban megőrizték Kálmán intellektuális szemléletét, finom humorát és meghökkenítő gondolatú szerkesztésmódját.

A COLORS ma több mint 80 országban kapható, ősz óta nálunk is megjelenik. Első magyar-angol nyelvű számának témája a szemét. Az ökológiai veszélyektől a szemét elhordásából és guberálásból élők sorsáig, Amerikától Indiáig kalandozhat benne a gondolkodó ember. A COLORS nem közéleti, politikai, kulturális, szórakoztató lap, hanem a világ jelenségeire nyitott ember szellemi tápláléka.

Göremében, Anatóliában, Törökországban a Krisztus utáni hetedik században foglalták el a szerzetesek a víz és szél által kivájt vulkanikus sziklákat. Kötélhágcsók segítségével jutottak fel a templomaikhoz és kápolnáikhoz. A kő elég puha, hogy könnyen vájható legyen. Ha a természet épít házat nekiünk, nincs rá szükség, hogy egy másikat építsünk. Az új faházak az erdők pusztulásának 55 %-áért felelősek.

Minden harmadik ember földből épült házban él. A földet szalmával keverik, téglákká formálják és a napon szárítják. Hogy vízállóvá tegyék, a hollandok lóhúggyal keverik, a maszájok tehéntrágyával, az angolok lúggal.

Nigériában a hordozható ház ténylegesen mozgó házat jelent. A faszervezetű, sással borított kunyhót odaviszik, ahol éppen szükség van rá. Az épületek felépítése és karbantartása a globális széndioxid-kibocsátás 50 %-át okozza. Ez egyegyedében oka a melegházhatásnak, ami feltehetően közvetlen kapcsolatban van azzal, hogy az évszázad nyolc legmelegebb éve az utolsó évtizedben volt.

Tunéziában tízezrek élnek a föld alatt. A lakóterek körbeveszik a földbe mélyített udvart. A föld alatt és barlangokban élés népszerűbb Kínában, ahol negyvenmillió ember él így a Sárga folyó völgyében. A földbe épített házak fűtésének 95 %-át lehetne napenergia-felhasználással biztosítani.

Az ökoház-építés első számú szabálya: azt használj, ami kéznél van. Ha mindazt a hulladékot, amit az amerikai ökoházak hasznosítanak, összegyűjtenék a maga rendje-módja szerint, és az végül a Staten Island melletti földfeltöltést gyarapítaná, akkor 2005-ben az válna a keleti partvidék legmagasabb földrajzi pontjává.

Kurd menekültek szalmából építenek házat maguknak, mialatt az amerikai farmerek annyi használatlan szalmát pusztítanak el évente, amennyiből négy millió kétszáz négyzetméteres hajlékot lehetne építeni. Szemben a fával, a szalma évente újratermelődik. Az elégetett szalma viszont sok széndioxidot juttat a légkörbe. Jól becsomagolva és földdel kevert szalmával takarva a szalmaházak tűzállók.

New York City 7,5 millió lakosából kb. 90 000 a hajléktalan. (Ez az arány Budapesten rosszabb! – szerk.) Ugyanakkor 200 000 lakás áll üresen. Az önkényes lakásfoglalók a nagyvárosok használható építőanyagait újrahasznosítják.

Amikor Alfred Heineken a Holland Antillákra látogatott, megfigyelt embereket, akik sörösüvegekből építették föl hulladékházaikat. Kitalálta hát a Heineken „world bottle-t”, amely kétoldalt nem kerek, hanem szögletes, hogy jobban lehessen téglának használni. COLORS 1993 Nr. 6.

Borvendég Béla

A VÁROS NEM VEKKER...

Kedves Főépítész Barátom!

Ósidők óta ismerjük egymást. Régebben gyakorta találkoztunk. Kollégaként és néhányszor hivatalosan is. Ellenfélként soha. Levelet Neked azonban csak pecsétet írtam. Azt sem sokat. Nem szeretek levelet írni. Nem az én műfajom. Hogy most mégis azt teszem annak nyomós oka van. Nem csak Téged szeretnék megszólítani, hanem a szakma nyilvánosságát is.

Az építészetet sokan művészetnek tartják. Az is. Mások mesterség voltát hangsúlyozzák. Helyesen teszik ők is. Amerikai barátom szerint viszont az építész ügyködésének lényege ma a kommunikáció. Aki nem tudja elgondolásait meggyőzően kifejezni, annak lóttak. Bizony ebben is sok lehet az igazság. Végül – gondolom Te is tapasztalod – nálunk ma nagyon sokan egyszerűen pénzkeresési lehetőségnek tekintik. Erre vall a Magyar Építészakadémia dandárnai taglétszáma is. A tekintélyes tagdíj fejében kap ugyanis a túlekedő pöcsétes írást. Olyat, ami feljogosítja arra, hogy házakat tervezhessen. És ezért (szerény) tervezési díjat kérhessen. Követ, de még kavicsot sem vethet rájuk senki. Feltéve, hogy tudják hol a tisztesség át nem járható határa. (Nem mindig tudják.) A sorompó ugyanis nem a paragrafus, hanem az etika.

Az *elhivatott* építész örömet lel munkájában. Még ha közben vért és verítéket izzad is. Ő is örül persze, ha pénz üti a markát. Ám tudja, hogy amit ad valójában megfizethetetlen. Az *élete* az. A nem elkötelezett összecsapja a munkát és már fut is a zsozsóval. Az elhivatott életre-halálra játszik. Az el nem kötelezett hülyéskedik. Üzletszerűen *mímeli* a kéjelgést. Az elhivatott jutalma a megismételhetetlen Mű.

Az építésznek sajátos a világlátása és gondolkodásmódja. Szenvedélyesen hisz a Világ jobbításának lehetőségben, bár tudja, hogy ő csak tünetileg kezelheti. Mégis kicsit emberibbé teheti. E meggyőződés híján soha nem húzna egyetlen nyomorult vonalat sem. Elmenne ingatlanügynöknek, befektetési hópomposnak. Ezek is hasznos szakmák és százezre több pénzt hozhatnak a *bevaló* konyhájára.

A honi közönség szakmánkról keveset tud. Azt is rosszul. Azt hiszi például, hogy az építészből úgy lesz főépítész, mint a borfiúból főpincér. Pedig főépítésznek senki építész sem születik. Azzá csak lehet. Ehhez ugyanis kevés a tudás, elégtelen a tapasztalat. Még az ismertség sem elég. Főépítész csak abból lehet, aki kész tartósan *áldozatot* hozni, bút, bajt és keserűséget vállalni a köz érdekében. Ebből a stallumból mifelénk nagy pénzeket fölmarni nem lehet és dicsőséget szerezni is csak elvétve. Ellenséget, haragost annál többet. Így volt ez a pártállami időkben, és – cáfolj meg – úgy látom, ma sincsen másként. Pontosabban másnak látszik valami nagyon is hasonló. Akkor pillanatok alatt ki lehetett bukfacezni a *sine qua non* főelvtársi kegyekből. S közben még mind a köznép, mind a szakma is szidta a körmét. Politikussal egy csónakban evezni ma hál' Istennek veszélytelenebb, de ma sem sokkal könnyebb. (Ezt saját bőrömmön is volt alkalmam kipróbálni.) Ám még ennél

is macerásabb lehet bizonyos pénzemberekkel. A legnehezebb talán mégis a választó polgárokkal. Akik tele szájjal szidják a csóró egészségügyet, (nem alaptalanul). A leghangosabban persze aztán, ha gátlástalan vedelésük és lánca-gózáruk következményeként kórházban kötnek ki, hogy az egészségesen élők pénzén próbálják meg őket életben tartani. Akiknek legtöbbször melldöngető lokálpatrióta, amíg csak szavakat kell dobálni a garatba. Ám durcások, ha valamit tenniük is kellene. Vagy a *közjő* oltárán *saját személyes* előnyükből kellene csipetnyit feláldozni. Például mert a szabályozási terv kiköt vagy megtilt valamit. Ilyenkor azonnal kardot rántanak a *magántulajdon* szentségének védelmére. Amiből kitetszik: ők már nagyon is kritikus választók, de még csak *szavakban* polgárok. Akinek ködös *feelingjük* már van, de a *valódi* kultúra friss szele még nem fújta ki a ködöt a fejükből. Vakok a szépre, s mert fel nem ismerik, nem is tisztelik az értéket. Azaz lenézik az alkotót is.

Pedig az építészeti alkotás nemcsak anyagi, de tőkésíthető eszmei érték is. Igaz, a tervezőt a költség kevéssé, az érték viszont vérré menően érdekli. Előfordulhat az is, hogy építettség kevéssé, viszont a (hebehurgia), vagy (túl)szabályozást találja alkotói törekvései elé állított torlasznak. A legjobb szabály is csak az *állagot* szavatolhatja. Lángészt feltételező reglamát nincs jogász, aki elfogadna. A kutyaütőre szabott fenét se ér. Jobban tudod mint én: kell a megfontolt szabályozás, de jó házat csak a jó építész tud csinálni. S jó *építész* csak akkor, ha létezik az *egész településre* kiterjedő, *közakarattal* elfogadott koncepció, amelynek egyik nézete kétségtelenül korlát, a másik azonban mérce és iránytű. Segítség a hasznos és szép rend megőrzésében, vagy éppen világrahozatalában. A főépítész dolga valójában az (ha hagyják), hogy települése *köztudatában és birtokában* legyen és maradjon ez az aranykulcs.

A város azonban, mint tudod, nem vekker, amit fel kell húzni és be kell állítani. Élő szervezet. Ezért is egyre nehezebb *előrelátóan* szabályozni. Minden mindennel összefügg, a körülmények áprilisi felhőként változnak, a tőzsde viharos tengerként hullámszik, politikusok jönnek-mennek. A város azonban marad, és betonba öntve őriz bölcs és ostoba döntést egyaránt. Függetlenül attól, ki hozta és miért?

Az építész kárpótlása a felépült ház, a tudat, hogy műve jól és időtállóan működik. A főépítésznek – Te aztán tudod – ilyen örömben ritkán lehet része. Holott az ő felelőssége sokkal nagyobb. Úgy van, mint a gondos kertész, aki lelkiismeretesen teszi a dolgát, ültet, öntöz, metsz, permetez. S reménykedik, hogy szorgalmát a kert dús természettel jutalmazza. Fagy, jégverés ellen tenni mit sem tud. Ami az ő esetében éppúgy lehet természeti katasztrófa, mint emberi ostobaság, gátlástalanság. Távolról úgy látom: ehhez képest a főépítész tényleges hatáskörét szájalmasan szűkre szabta a Törvény, eszközt meg alig adott hozzá. És mégis csinálni kell. Mégis csinálod. Úgy látom, valld Te is, mint e honban a felelősen élők mindig: *mégis, mégis fáradozni kell*. Örülsz, ha egy-egy csatát megnyersz és nem adod fel, ha érveidet félresöpri a pénz, a hatalom. Vagy a rövidlátás. És most nyilvánosan a szemedbe mondom: becsüllek és tisztellek ezért. És szorítok Neked. S mindenkinek, aki ezt a küldetést becsülettel vállalja. Nem magam miatt. Hanem mai és jövőbeli *mindannyiunkért*. – Ölel barátod

Régen az építészettel azonos stílusú és színvonalú berendezés, és benne a világítótestek is egy reprezentatív belső tér szerves részét alkották. A fény téralakító hatása, az azzal való tudatos játék ma is fontos volna. Korunk technikai lehetőségei a rejtett világítás alkalmazását segítik; ilyenek a homlokzatvilágítási rendszerek, vagy a rejtett belső reflektorok a nagyméretű templom- vagy kastélyterekben. A mai, megemelkedett fényigényt azonban nem elégíthetjük ki ezekkel; szükségesek az egyedi, térből kinövő világítótestek is. Belsőépítészként azt az elvet maradéktalanul csak a XIX. kerületi Polgármesteri Hivatal közösségi tereiben (fent), és a Gerbeaud-ház első emeleti éttermében (lent), valamint lépcsőházaiban tudtam érvényesíteni. Az előbbi, egyenként 1 méter hosszú öntött alumínium levelei derítik a mennyezetet is, s a kivágott levélerek résein át közvetlenül világítják meg a teret. A lépcsőházban a régi architektúrából szervesen nő ki a két kandeláber. A Gerbeaud-ház éttermében játékosan használtam a réz leveleket, íveket, üvegcsappokat, savmaratott, csiszolt búrákat. Ezeket saját cégünk készítette el.

Virágalmay Ágnes belsőépítész

Murányi Imre

EGY OKTÓBERI ÉLMÉNY

A nyugalomban megzavart lélek nem tud megnyugodni, egyre háborog, újra és újra zavaró lökések érik, bezárulni akar: de határoltságába betörnek idegen, fenyegető eszmék és harcolni kell. Fű közé bújna, hosszú, nyers szálak takarják, ha elfekszik a mezőn a napsugárban, nagy, terebélyes, érdes lapulevelek alá, a békák és bogarak társaként, ahol csak a mozdulatlanság uralkodik és a rezzenet. A gaz, a kóró és a száradt fű a nyugtató, de elszórva néhány pipacs is van, gyermekláncfű és búzavirág, ami már zavaró, mert színt és illatot jelent, rajzó bogárfelhőt a remegő melegben, forrongást, meleg életet és változást. Egyre erősebben szeretne a földre tapadni, be egészen a föld alá, az ürgelyukba, de a sötétség visszataszít, a nedves élet, a síkosság, a rejtelem, ez a nyálás világ. Az egybeolvadás lenne a legjobb a napban kiszáradt fekete röggel, az ekével felhasítottal, a megtiporttal és a megszervedettel. Ha feláll, védtelennek érzi magát, mert hegyeket lát körben, és nem tudja, mi van mögöttük. És mert mindig is a hegyeken túlról jött a veszély, itt érte védtelenül, mert nem gondolt rá, nem is gyanította, vagy ha sejtett is valamit, mindig valami fontosabbra kellett gondolnia, éppen egy békát nézett, vagy szántott, vagy a termést mérgette, vagy talán csak mezítláb járt a tarlón. Most már tudja: a hó valamilyen jel lehet, ami figyelmeztet, hogy most résen kell lenni, mert a hóolvadással szoktak jönni, vagy talán az első hóval... nem, ez nem igaz, talán a köd, vagy a szél, az eső, vagy talán a levegő porszeméi, de mindig minden, ami jön, ami mozog, csak veszélyt hozott. Mint most is ez a nyugalom, izgága zene, felkavarja a nyugalmat, mint az elfekvő, kristálytisza tó, barbáran felvert gyűrűi ebben a ragyogásban, de már kezd is kiismerni, hogy a zene titkos vágyainak nincs is célja, az izgágaság a fontos, a titkos, be nem vallott cél. Mennyire más az, amit ő tud előhozni a faragott furulyán, itt, de csak itt be is vallhatja, hogy jobb is talán, mint a másik, vagy legalábbis ide jobban való, mert szétúsznak ezek a hangok a mező felett, megülednek a fűszálak csúcsain, a tarlón, lassan és tisztán, és beszívódnak a földbe, megtermékenyítik, átnemesítik, beépülnek a magba, a kenyérbe és vissza a szívbe megint. Ezért csak zavar ez a zene. Egy idegen akarat vágyait hozza, a föld fölé települ nyugtalanságával, parancsolóan, homályos céljaival, mint egy démon, mely rászívja magát a szívre, és vértelenné teszi a biztonságot, sápadttá tesz, feléleszti a lappangó rettegést. Úzni akar, kimozdítani valami titkos felé, homályosság felé, cél nélküli változás felé és menekülésre készzet, mert van benne valami, nagyon-nagyon mélyen, ami felel erre a hívásra. Tudnia kell, mi az. Mert végére kell járni minden mozgásnak, mozdulatnak, egészen a végső gyökeréig, az árnyképek mögé, a demont teremtő szellemhez, az istenhez, az elmúlás vágyáig, a halál félelméig.

Murányi Imre 1956 hőse volt. Főszerkesztője a Forradalmi Ifjúságnak. Elmenekült, Svédországban élte le az életet. Meghalt sajnos, nem olyan rég! Kerületi főépítész volt Stock-

holmban. Csöndes, kontemplatív ember, ai más életet, mások életét élte a sajátja helyett. 1956 sok magyar Gólya-kalifát termelt, kiknek nem lett hazai, éber megfélelője.

A fenti írás az 56 utáni, száműzetésben élő ember finom szövetét mutatja. Nyugodjék békében, a stockholmi temetőben.

Makovecz Imre

Makovecz Imre

Levél Magyarországról Szentirmay Pálnak

Ha levelet kell írni Magyarországról valahová, az a fordítottja annak, mint hogy levelet kell írni Rodostóból.

Mikes Kelemen leveleinek inverze mi lehet? Hová lehet írni otthonról? a frontra? emigráns rokonnak? vagy Árva vármegyébe, vagy Kovásznára, vagy Temerinbe, vagy Lendvára, Felsőőrbe? vagy még távolabb, vagy csak ide az idegenné vált szomszédnak?

Mama, én Magának írok. Tudatom, hogy Apám már nem él, az ősi házat még életében eladta. Belefáradt. Meghaltak a barátai, úgy érezte kiürült körülötte a falu. A velekorú, régi fiúkat sorra kivitték a Bükk-hegy alá, a temetőbe.

A ház még megvan. Bözsi és Feri is elmentek már. A városhegyi szőlőt megvette egy idegen. A szőlő már elvadult, a vérmogyoró bokor hatalmasra nőtt, a cseresznyefa a ház előtt, a körtefák kiszáradtak.

Baksáról nem tudok semmit. Miska-kútnál, Ginteréknél nem jártam, de ott minden ősi mesgyét régen beszántottak már. A Bükk-hegyen a Széll hajlékja még megvan, – emlékszik? – hazafelé jövet Városhegyről hallgattuk Széll bácsi tárogatószavát, ahogy fújta a hajlék elől.

Baksa fölött az erdőt, – ahol a szelidgesztenyék is voltak, s jó galambicát szedtünk – levgták. Remetekert felé is a régi rengetegnek csak az elkorhadt tönkjei állnak. A lőitató eltűnt. A remetekerti kápolna még megvan. Apámat, a fiadat, a halála előtt még elvittem oda. A kis harangot meghúztam, imádkozott. Magára is gondoltam. Autóval mentünk oda, a Maga sírjától. A Maga feje fölött egy nagy fakereszt áll, talán tudja.

Nincs már téesz, ahonnan a 240 forintos nyugdíját kapta, de az emberek nem kapták vissza a földjüket, persze az állataikat, a szekereket se. Valami jelentéktelen papírral kárpóolták őket, de a papír értéke is semmivé vált.

Most mindenki bezárja a házat, ha elmegy otthonról, mert fél, hogy kirabolják. Emlékszik, Maga keresztbe rakta a söprűt, hogy lássák, nem vagyunk otthon. Még a kertkaput is zárják. Azért csak-csak élnek, még ha kevesebben is, mint a Maga idejében. Gecsegh Rózi néni él. Láttam a temetőben, mikor a Maga sírjáról téptem a tarackot. Állt a kereszt alatt és hangosan, hadonászva szavalta, hogy vége a megrontott világnak, az Úr büntető angyala jön és tűzzel, kénesővel pusztítja el ezt a bűnös világot. Még megismert engemet. Nekem már nem nagyon bizonygatta. Alighanem a temető lakóinak, a holtaknak rikoltozott.

Nem járok már Kapornakra. Hiányzanak az erdők. Abba az elhagyott, lekopaszított világba már nem vágyom. Már Maga sincs ott, a ház idegené, vége. De látja, Magát nem felejtettem el, nem tudom elfelejteni, ahogy Kapornakot se, amit elvitt magával.

Nem tudom, hová. Isten áldja

Imre

ITT VAN AMERIKA?

A mai magyar építészet Frank Lloyd Wright aspektusából

Az elmúlt tíz év hatalmas változásai még alig tudatosulnak bennünk. Szinte követhetetlen a tempó, ahogy néhány év alatt radikálisan megváltoztak a hazai fogyasztói és életmódbeli szokások, annak ellenére is, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek szocializmusa előkészítette a talajt a röviden fogyasztáscentrikusnak nevezhető életideál számára. Megállapíthatjuk, hogy ez a folyamat a harmincas évek motorizálódott Amerikájában indult meg, s a hatvanas-hetvenes években érte el Nyugat-Európát. Úgy tűnik, nálunk a legtöbb hiba és eredmény egyaránt megismétlődik. Igaz, Nyugat-Európa sem Amerika kárán látta be a túlzott központosítást, a hatalmas bevásárló- és szórakoztató központok hátrányait, és csak a jelentős környezeti terhelések létrejötte válthatott ki náluk is aktív gondolati ellenállást ezekkel a folyamatokkal szemben (pl. a korai zöld mozgalmak formájában.) Úgy véljük, ma Magyarországon ideje feltenni olyan kérdéseket, amelyek harmincas évek Amerikájában voltak először aktuálisak:

Szükség van-e további centralizációra • amikor a kommunikáció és a közlekedés már alkalmas az élet minden feladatának decentralizált ellátására • amikor az újabb és újabb „tehermentesítő” útrendszerek idővel maguk is fokozzák az urbanisztikai gutaütést • amikor a környezeti centralizálás (pl. az óriás bevásárló- és szórakoztató központok, logisztikai alapon központosított ipari termelés formájában) magában hordozza a gazdasági- és szellemi élet centralizálódását • amikor az élet alapsejtjei, a tájjal és környezettel életszerűen együtt létező formák (kis települések, kisebb gazdaságok) elsorvadnak?

El kell-e fogadni az építést, mint önálló szellemi tényező megszűnését • amikor arctalan bizottságok, átlagos rutinmegoldások, stílári elvárások lehetetlenítik el az alkotó

tehetségeket • amikor az építést a gátlástalan befektetőkön keresztül a pénz és a korrupció uralja • amikor az építész egyfajta speciális mellékszereplővé süllyedve hovatovább kiszorul az építés lényegi döntésköréből, miközben az építészkamara reménytelenül próbálja évek óta a tervezési díjakat méltányos értékre emelni?

Meg kell-e újulnia az Építészetnek • amikor az „örök formai értékek” és a „stílusban tervezés” mögött az utángyártott stílbútor üzleti megfontolásai húzódnak • amikor a ház egyfajta fogyasztási cikként látszólag a tulajdonos ízlés- és pénzvilágának, presztízselvárásainak szolgálatára kell legyen • amikor az építetők gondolkodását az építészeti divatlapok, „életmód-magazinok” gondolati panelmegoldásai uralják • amikor az építészképzést az akadémizmus modern változata terheli?

WRIGHT NYOMÁBAN – EGY TANULMÁNYÚT KÉPEKBEN

Szekér László és Helyes Gábor rajz- és fotókiállítása a MÉSZ Kós Károly termében 2001. január 30.– február 9.

Január 30. 5 óra *A kiállítás megnyitója és vetítéses úti beszámoló* Frank Lloyd Wright épületeinek mai helyzetéről. –

Február 1. 5 óra *Centralizáció vagy decentralizáció?* Előadás és beszélgetés Wright Broadacre City és Usonian House koncepciójáról Németh László Kert-Magyarország elképzelésével összefüggésben. Vendég: Dr. Reischl Gábor

Február 6. 5 óra *Mennyit ér az építés?* Előadás és beszélgetés Wright napi építészeti praxisáról, megbízóival és munkatársaival való viszonyáról, összefüggésben az építészek jelenkori magyar kiszolgáltatottságával. Vendég: Noll Tamás

Február 8. 5 óra *Stílus vagy nyelv?* Előadás és beszélgetés Wright formateremtő törekvéseiről, építészeti iskolájáról, a mai magyar uralkodó építészeti stílusok és képzésformák tükrében. Vendégek: Ertsey Attila és Masznyik Csaba.

A BORÍTÓ KÉPEIHEZ – TRULLIK

Legrégibb és legnagyobb vágyaim egyike teljesült, amikor november elején eljutottam a dél-olaszországi Pugliába, a tartományra arra a fennsíkjára, amely különös rezervátumként megőrizte a *trullikat*. Ezek a szárazon rakott kőkupolák a legősibb építési technológiák egyikét őrzik és tartják fenn a mai napig. A Mediterráneumban sok helyen találni ilyen kunyhókat, amelyeket a külterületeken, a talajból úgyis feles mennyiségben kikerülő kövekből hordanak össze, de erről az egyetlen területről van tudomásom, ahol ilyen sűrűségben fordul elő, ahol máig lakásnak használják, sőt ahol, mint Alberobelloban, várost alkot. A ma már a világörökség részét képező Alberobello urai, az Aquavivák, hogy ne kelljen a tartós házakból álló városuk után adót fizetniük, alattvalóikat arra kényszerítették az ezerhatszáz évesektől kezdve, hogy a települést a mezőkön szokásos módszerrel, szárazon összerakott kövekből építsék, így azok elhordhatók, vagyis nem képeznek várost az adófizetési feltételek szerint. Mikor a polgárok a XVIII. század végén kiharcolták maguknak a városi rangot, addigra több ezer sűrűn összeépített kőkupolából állt össze a várost, ami helyenként még mindig összefüggő szövetet alkot és ma is több ezer ember-

nek ad otthont. A házak alaprajza különböző méretű négyzetekből áll, amelyre egyenként borulnak a kupolák, közöttük íves nyílás van. A magasabb kupolák alá padlásteret építenek, a többi helyiségben a belső, faragott kövekből álló kupola látható. A lapos kövekből rakott külső és a belső réteg között vastag, kötőréteggel kitöltött réteg van. A nagyobb helyiségek alapterülete eléri a 4x4 métert, a nagy belmagasság miatt még nagyobbnak tűnik a tágasság. Alberobelloban az új városi és az egész régióban a vidéki családi házak nagyobb része ezzel a hagyományos technológiával és formálással épül. A négyzet (vagy kör) alaprajzra emelt parabolakupola egy Lajta Béla által föllevenített magyar hagyománynak is része, ami azonban már csak állattartó épületek és boglyakemence formájában tártul a népi építészeti tanulmányozó fiatal építész szemé elé. A Lajta által szakrális célokra tervezett, egy új nemzeti stílus részének tekintett épületek (Kossuth mauzóleum, árkados sírboltok, Gries sírbolt stb) megdöbbenően közel állnak a pugliai építményekhez. Vajon tudomása volt-e Lajtának a már a századfordulón védett építészeti emlékként számontartott trullikról és járt-e azon a vidéken hosszú itáliai tanulmányútja során? Vagy csak a tanulmányaiból ismert ősi példákból indult ki, amilyen a kisázsiai Atreusz kincsháza? *Gerle János*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM TÉLI SZÁM • ÁRA 450 FT